

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE ÖLÜM HADİSESİNE DİN SOSYOLOJİSİ
AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM

Filiz ÇİFTÇİKAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**MODERNLEŞME SÜRECİNDE ÖLÜM HADİSESİNE DİN SOSYOLOJİSİ
AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM**

Filiz ÇİFTÇİKAL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ALPEREN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2010

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ALPEREN
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Asım YAPICI

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nuray YILMAZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2010

Prof. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖNSÖZ

Ölüm, evrensel bir gerçektir. Bu özelliği bakımından her daim ilgi çekici bir konu olma özelliğini korumuştur. Hemen hemen her toplum ölüme dair bir takım açıklamalar getirerek, onu anlamlandırmaya çalışmıştır. Ayrıca her toplum kendi değerleri ve inançları çerçevesinde ölüme dair ritüeller de geliştirmişlerdir. Ölümü toplumlar arasında farklı kılan özellik, bu ritüeller aracılığı ile sağlanmıştır. Hatta ölümü bir ulusa, bir millete ait bir olgu olma özelliği de bu ritüeller ve din aracılığı ile sağlanmaktadır. Bu manada ölüm tüm canlıların ortak kaderi olmasının yanı sıra, tüm canlıları da eşitleyen bir gerçektir.

Ölümün her toplumda üzerinde durulan bir konu olması, insanın hayatını birçok yönden kuşatması da bizi ölüm üzerine bir çalışma yapmaya yönlendirmiştir. Bu çalışma, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş döneminde toplumun ve insanların ölüm düşüncesine ilişkin değişimlerini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Ölümün sadece tıbbın ve hukukun çalışma alanını kapsayan bir konu olmadığını ve sosyal bilimlerin bilhassa teolojinin de ölüm konusunda çalışma yapacak bilgi birikimine ve çalışma alanına sahip olduğu fikrinden hareketle bu çalışmada, ölümün kültürel bir olgu olarak değerlendirilip, açıklanması ve yorumlanmasına çalışılmıştır.

Çalışmamızın giriş kısmında problemin seçiminden, çalışmamızın amacından, öneminden ve metodundan bahsedilerek, sınırlılıklarımız ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümünde, ölümün bilimi olan Tanatoloji anlatılmış ve ölüme dair sosyolojik yaklaşımlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü kısımda ölümün yabancılaşması konusuna değinilerek, toplumların ve insanların ölüm olayları hakkında genel bir bilgi verilmiş ve ölümün tipolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde Doğu toplumları ve Batı toplumlarının ölüm olgusuna yönelik genel izlenimleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın beşinci kısmında ölüm ve din konusu açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmış, İslam dininde ölüm ritüelleri açıklanmış ve dinlerin ölüme yönelik yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak genel anlamda ölüm konusunun modernleşme ile bir değişime uğraması, bunun sonuçları açıklanarak ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Başta, bu çalışmamı hazırlamama imkan tanıyan, sahip olduğu bilgi birikimini paylaştan, en yoğun zamanlarında bile büyük bir anlayış ile yardımlarını esirgemeyen, akademik terbiyemin oluşmasında önemli katkısı olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Abdullah ALPEREN' e teşekkür etmek benim için bir borçtur. Ayrıca tez konusunun belirlenmesinde yardımcı olan, kütüphanesini ve bilgi birikimini esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Asım YAPICI ve Doç. Dr. Kadir ALBAYRAK' a, her kararında yanımda olan ve lisansüstü çalışma yapmamda maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

SAYGILARIMLA

Filiz Çiftçikal

ADANA- 2010

ÖZET**MODERNLEŞME SÜRECİNDE ÖLÜM HADİSESİNE DİN SOSYOLOJİSİ
AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM****Filiz ÇİFTÇİKAL****Yüksek Lisans Tezi: Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ALPEREN****Ağustos 2010, 111 Sayfa**

Bu çalışma ile modernleşme sürecinde ölüm hadisesinde meydana gelen değişimleri açıklamayı amaçlamıştır. Ölüm sosyal hayatın içinde yer alan bir gerçekliktir. Bütün canlıların ortak kaderi olması anlamında da evrensel bir nitelik taşımaktadır. Ölüm, modern ve modern öncesi toplumlarda farklı anlamlar yüklenen bir olgudur. Çünkü toplumsal yaşamdaki her türlü değişimden etkilenmektedir. Modern öncesi toplumlarda sosyal hayatın bir parçası olarak algılanırken, modern toplumlarda tabu niteliği kazanmıştır.

Anahtar sözcükler: Ölüm, Modern Öncesi, Modernite, Tanatoloji, Kültür.

ABSTRACT**AN APPROACH FROM THE POINT OF SOCIOLOGY OF RELIGION TO
MORTALITY IN THE PROCESS OF MODERNIZATION****Filiz ÇİFTÇİKAL****Master Degree Thesis, The Department of Philosophical and Religious Sciences****Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ALPEREN****August 2010, 111 Pages**

This study aimed to explain modern process of death culture. Death is reality of in social life. Whole alive is common destiny and global quality. Death is the different for modern and pre-modern societies. Because death is impressden whole social change. Death is the part of social life in pre-modern societies but it is not modern societies.

Key Words: Death, Pre-Modern, Modernity, Thanatology, Culture.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	İ
ÖZET.....	İİİ
ABSTRACT.....	İV

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Problemin Seçimi.....	4
1.2. Çalışmanın Amacı.....	5
1.3. Çalışmanın Önemi.....	5
1. 4. Yöntem.....	6
1.5. Çalışmanın Sınırları.....	7

II. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ölümün Bilimi: Tanatoloji.....	8
2.2. Ölüm Olgusunu Açıklamaya Yönelik Tanımlar.....	10
2.2.1. Biyolojik ölüm.....	13
2.2.2. Psikolojik ölüm.....	13
2.2.3. Kültürel ölüm.....	14
2.2.4. Sosyolojik ölüm.....	14
2.3. Ölümeye Yaklaşım.....	16
2.3.1. Nedenselci Yaklaşım.....	16

2.3.2. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım.....	18
2.3.3. Söylem Çözümleme Yaklaşımı	20
2.3.4. Sosyo-Kültürel Sistem Yaklaşımı.....	21
2.3.5. Çatışmacı Yaklaşım.....	24

III. BÖLÜM

ÖLÜM'E SOSYAL BAKIŞ

3.1. Öteki'nin Ölümü.....	25
3.2. Gelişim Dönemlerine Göre Ölüm.....	26
3.2.1. Çocuk ve Ölüm.....	27
3.2.2. Genç ve Ölüm.....	27
3.2.3. Orta Yaşlı ve Ölüm.....	28
3.2.4. Yaşlı ve Ölüm.....	28
3.3. Şehit ve Ölüm.....	29
3.4. Ölüm Tipolojisi.....	29
3.4.1. Amaçsal Olarak Ölüm.....	29
3.4.2. Araçsal Olarak Ölüm.....	30
3.4.3. Beklenmedik-Kaderi Ölüm.....	30
3.4.4. Beklendik Ölüm.....	30
3.5.5. İstemli Ölüm.....	31
3.4.5 Dramatik Ölüm.....	31

IV. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ DÜNYA'DA ÖLÜM

4.1. Batı'da Ölüm.....	33
4.2. Doğu'da Ölüm.....	37

V. BÖLÜM

DİNİ BAĞLAMDA ÖLÜME BAKIŞ

5.1. Ölüm ve Din.....	44
5.2. Dinlere Göre Ölüm.....	48
5.2.1. İlkel Din ve Kültürlerde Ölüm.....	48
5.2.2. Uzak Doğu Dinlerine Göre Ölü.....	50
5.2.3. Semavi Dinlere Göre Ölüm.....	51

5.2.3.1. Yahudiliğe Göre Ölüm.....	51
5.2.3.2. Hristiyanlığa Göre Ölüm.....	52
5.2.3.3. İslam’a Göre Ölüm.....	53
5.3. Ölüm Dair Ritüeller.....	59
5.3.1. Ölüm Öncesi Ritüelleri.....	59
5.3.2. Ölüm Sonrası Ritüelleri.....	60
5.3.2.1. Cenazenin Yıkanması.....	64
5.3.2.2. Kefenleme.....	66
5.3.2.3. Ölümün Duyurulması.....	66
5.3.2.4. Cenaze Namazı.....	68
5.3.2.5. Cenazenin Defnin.....	69
5.3.2.6. Başsağlığı Merasimi.....	70
5.3.2.7. Belirli Özel Günlerde Yapılan Merasimler.....	71
5.3.2.7.1. Yedi Yemeği Merasimi.....	71
5.3.2.7.2. Kırk Mevlidi.....	73
5.3.2.7.3. Elli İki Mevlidi.....	73
5.3.2.7.4. Ölüm Yıl Dönümü.....	73
5.3.2.7.5. Mezar Ziyaretleri.....	74
5.3.2.8. Yas Süreci ve Yas Töreni.....	74
5.3.2.9. Ağıt.....	79
5.4. Ölümle İlgili Tutumları Etkileyen Faktörler.....	79
5.5. Ölüm Korkusu ve Dini Hayata Etkileri.....	85
5.6. Dindarlığın Ölüm Korkusuna Etkileri.....	90
5.7. Türkiye’de Ölümün Değişen Yüzü.....	92
5.8. Modernleşme ve Ölüm.....	95
5.9. Beden, Ölüm ve Modernleşme.....	100

VI. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KAYNAKÇA.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	112

I. BÖLÜM

GİRİŞ

“Modernleşme Sürecinde Ölüm Hadisesine Din Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım” isimli bu çalışma üç temel üzerine kuruludur: Birincisi, ölüm hadisesinin İslam Dini ve kültüründeki yerinin incelenmesi, ikincisi, modernleşme sürecinde ölüm anlayışında meydana gelen değişimler, üçüncüsü ise, tüm bu değişimlerin sosyolojik bakımdan değerlendirilmesidir. Ayrıca, insan yaşamının bütününe hakim olan ölüm düşüncesinin beraberinde getirdiği ölüm öncesi ve ölüm sonrası ritüelleri ve bu ritüellerin Türkiye’de geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş ile birlikte geçirdiği değişimler açıklanmaya çalışılmıştır.

İnsanlar, gruplar, topluluklar ve toplumlar tarih boyunca ölüm denilen realiteyi anlamaya çalışmışlardır. Her canlının başına gelen veya gelecek olan bir gerçeklik olarak ölüm, yer yüzünde hakimiyet sürmektedir. Bu bağlamda her canlının ayırım olmaksızın tabi olduğu bir durum olarak ölüm, kendi içinde bir gizem doğurmuştur. Her çağda, her dönemde ölüm fenomeninin güncel bir konu olarak karşımıza çıkması, ölümün incelenmesine yönelik çabaların artış göstermesine, bu bilinemez olarak tanımlanan olgunun insanlarda ölümden ölümsüzlüğe geçiş konusunda bir takım düşüncelerin çağrıştırılmasına neden olurken, başlı başına bir araştırma alanının da doğmasına olanak sağlamıştır.

Birçok yönden birbirinden ayrılan toplumların veya toplulukların araştırmamızın esas konusu olan ölüm kültürü hususunda birbirlerine benzer tutumlar sergiledikleri görülmektedir. Bu durum doğrultusunda her toplumda ölümün uzantısı olan kültürel değerlerin oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda her toplum ve topluluk da kendi yapısı, kültürel değerleri, dini inançları doğrultusunda ölüm fenomenini açıklama çabası içerisinde girmiştir. Ayrıca bu çabanın bir sonucu olarak da toplumlar, ölüme bir takım anlamlar yüklemişlerdir. Bu anlamlar çerçevesinde bazı toplumlarda ölüme olumlu anlamlar yüklenerek yaklaşılırken, bazı toplumlarda da ölüm bir ceza olarak algılanıp, olumsuz anlamlar yüklemişlerdir. Bu hususta asıl önemli olan toplumların inanç sistemleridir. Çünkü inanç sistemleri ile ölüm arasında çok önemli bir bağ bulunmaktadır. Her toplumda hakim olan din ve inanç sistemi toplumun hemen hemen her alanında kuşatıcı olma özelliğini ölüm konusunda da devam ettirmektedir. Her din ve inanç sistemi inanlarına belirli bir ölüm algısı sunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda

araştırma alanımız olan ölüm ve din ilişkisine sıkça değinmeye çalışacağız. Çünkü dinden bağımsız bir ölüm anlayışı ortaya koymanın ne denli doğru olacağı tartışma konusudur. Aslında birçok toplumun ölüme yönelik geliştirdiği tavrın kökeninde, toplumda egemen olan dini inanç sistemin etkileri yer almaktadır. Ölümlü açıklamada ve tanımlamada dahi toplumların beslendiği ana kaynak birçok yönden din olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel anlamda dinler ölüm konusunda sadece bu dünyaya ilişkin bilgi sunmakla kalmamakta, ölüm sonrası diye adlandırılan ve belki de insanların en çok bilmek istedikleri alana da açıklık getirmektedirler. Mesela “ölümden sonra hayat var mıdır?” sorusuna her din kendi açısından yaklaşmaktadır. Örneğin İslam dininde ölümden sonra hayat anlayışı (ahiret inancı) yer alırken, Budizm’de ve Hinduizm’de böyle bir inancın var olmadığını görmekteyiz. Eski çağlarda ölüm sonrasında insanların eşyaları ile birlikte gömülmeleri bize birçok topluluğun ölüm sonrası hayata inandıklarını göstermektedir. Eski Türk geleneklerinde dahi insanların silahları, değerli eşyaları ve hatta atları ile gömüldükleri bilinen bir gerçektir. Bu hususta ölümün ardındaki sır, ölüm sonrası bir hayatın olup olmaması birçok toplumun bilmek istediği bir durumdur. Dinler de kendi inanç sistemleri doğrultusunda bu konuya açıklık getirmektedir. Din ve ölüm arasındaki bağlantının sadece ölüm sonrası hayata ilişkin bilgi elde etme ile sınırlı kalmamaktadırlar. Dinler, sosyal fonksiyonu ile ölüm sonrasında geride kalan beden için ve ölen kişinin ruhu için kültürel bir değer olarak bir takım ritüeller ortaya koymaktadırlar. Bu ritüeller aracılığı ile ölümün sosyalleşmesine olanak sağlanmıştır. Ayrıca ölüm korkusu, bu korku ile yaşamak ve başa çıkma hususunda da yine dinlerin önemli bir işlev gördüklerini belirtmemiz gerekmektedir.

Dünyanın her tarafında var olan gruplar, topluluklar ve toplumlar kimi zaman birbirlerine tamamen zıt olan niteliklerde çalışmalar ortaya koyarlarken, ölüm konusunda bir takım ortak değerler çerçevesinde toplandıkları dikkat çeken bir unsurdur. Mesela bu ortak değer çerçevesinin içerisinde sayabileceğimiz kavram “ölüye karşı gösterilen saygı”dır. Her toplum kendi ölüsüne özel bir saygı duyarak, başka bir ülkede ölen vatandaşını dahi kendi topraklarında defnetme çabası içerisine girmiştir. Bunu en çok savaş sonrasında şehitlik mertebesine yükselen kişilerin cenazelerinde görmekteyiz. Ölünün bir ulusa ait olması, ölümün sosyal bir fenomen olarak algılanması gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ölen kişiye yönelik olarak cenaze işlemleri ve ölüm sonrası bir takım ritüellerin birçok toplumda var olması da ölüme ilişkin ortak bir husustur.

Canlı olan her varlığın kaçınılmaz sonu olarak nitelendirilen ölüm hadisesinin sadece günümüz toplumlarının önemli konuları arasında saymak yanlış olacaktır. Çünkü tarihin her döneminde insanlar ölüme yönelik merak duygusu beslemiş ve bu merak duygusu onları ölüme ilişkin bir takım araştırmalar yapmaya yöneltmiştir. Ölümlü anlamak, ona yönelik çalışmalar yaparak bu durumun önlenibilme olasılığı insanları ölümsüzlük düşüncesine sevk etmiştir. Eski Mısır imparatorluğunda ölen kişinin bedenini korumak amacıyla mumyalama tekniği geliştirilmiştir. İlk önce ölü bedeni herhangi bir işleme tabi tutmadan, sadece güzel kokular ve çeşitli bitkilerle saklamaya çalışan Mısırlılar, bu şekilde ölü bedenin uzun süre dayanmadığını ve çürümeye başladığını görmüşlerdir. Daha sonraları ölü bedenden organların çıkarılması işlemine başvurularak mumyalama tekniği geliştirilmiş ve böylece beden bozulmadan uzun zaman saklanması yanı sıra insanlık tarihi açısından da ölü bedenden organların çıkarılması olayı esnasında insan bedenine ilişkin birçok bilgi elde edilmiştir. Hatta tıp alanındaki gelişmelerin ana kaynağının bu ölü beden üzerindeki çalışmalar ve mumyalama tekniği sırasında yapılan işlemlere kadar götürebiliriz.

Ölüme ilişkin toplumların veya toplulukların yaptıkları çalışmalar sadece mumyalama tekniği ile sınırlı kalmamıştır. Çeşitli dönemlerde ölü bedeni korumak ve onu zamanın ötesine taşımak için birçok çalışma yapılmıştır. Mesela, ölü bedenden kanın boşaltılması ve bedenin bal mumu ile kaplanıp saklanması da yine bazı toplumların yaptığı çalışmalar arasında görülmektedir. Günümüzde ise mumyalama tekniğinden ilham alınarak, Batı’da yüksek soğukluk derecelerinde (-60 C gibi) ölüyü dondurma işlemleri yapılmaktadır. Bu işlemlerin yapılmasının amacı, daha ileri bir zamanda kişiyi yeniden canlandırmaktır. Tabii ne denli başarılı olur, bu da henüz bilinemeyen bir durumdur.

Ölü beden üzerine yapılan çalışmaların da birçok toplumda olduğunu söyleyebiliriz. Bu ölü beden üzerinde yapılan çalışmaların kültürel arka planında yatan birçok düşünce vardır. Bu düşüncelerin başında, insanoğlunun yaşam boyu peşinde koştuğu “ölümsüzlük arzusu” yer almaktadır. Hemen hemen her çağda ölümsüzlük düşüncesi insanların zihinlerinde yer almıştır. Sonlu bir dünyada, sonlu bir beden ile yaşamak insanları sonsuzluk fikrine götürmüş ve ölümü yenip sonsuzluğa ulaşma çabası, ölüm ve ölü beden üzerinde çalışmaların ilerlemesine imkan tanımıştır. Hatta Türk toplumunda da ölümsüzlüğe ilişkin bir takım düşüncelerin olduğunu da söyleyebiliriz. Mesela Türk toplumunda bilge kişi olarak sayılan Lokman Hekim’e ilişkin bazı anlatılar günümüze kadar gelmiştir. Lokman hekimin ölümsüzlüğün sırrını

bulduğu, ama bir köprüden geçerken bu sırrın yazılı olduğu kağıdı elinden suya düşürdüğü halk hikayelerinde anlatılmaktadır. Yani kısacası ölüm ve ölümsüzlük kavramları her çağda, her toplumda var olan kavramlardır.

Ölüm, içerik olarak çok zengin bir kavramdır ve ölüm kültürü çok köklü bir geleneğin ürünüdür. İnsanların yaşama yönelik inançları onları ölümü araştırmaya yöneltmiştir. Ölüme ilişkin ne kadar çok bilgi elde edilirse ölümü tanıma ve ona karşı önlemler alma ya da geciktirme çabaları da o denli artarak ölüm konusu canlı bir konu olma özelliğini korumuştur.

Ölüm konusu sadece sosyal, kültürel ve dinsel bir konu değildir. Bunlara ek olarak tıbbi, psikolojik, hukuki, antropolojik, sanatsal ve sosyolojik bir konudur. Ölüm konusunun perspektifinin bu denli geniş olması, bir çok bilim tarafından araştırma objesi ve sujesi olmasına imkan tanımıştır. Her bilim dalı kendi araştırma kapsamı içerisinde ölüm konusuna ilişkin bir takım olguları açıklamaya çalışmıştır. Bizde bu çalışmamız çerçevesinde ölüm konusunu din sosyolojisi bağlamında açıklamaya ve yorumlamaya çalışacağız.

1.1. Problemin Seçilmesi

Bilimsel bir çalışmanın en önemli kısmını problemin seçimi oluşturmaktadır. Çünkü araştırma ile ilgili veri tabanının tümü, oluşturulan problem ekseninde hareket etmektedir. Problem, araştırmanın asıl hedef noktasını oluşturması bağlamında önemlilik kazanmaktadır. Bu nedenle doğru bir problem seçimi araştırmayı amacına ulaştırır. Bizimde bu çalışmamızdaki problem “Modernleşme ile birlikte insanların ve toplumun ölüme yönelik algısında ve ölüm ritüellerinde nasıl bir değişimin olduğudur”.

Araştırmamız çerçevesinde yanıt bulmaya çalıştığımız sorular şunlardır:

1. Modernleşme hadisesi ile insanların ölüme yönelik tutumlarında nasıl bir değişim meydana gelmiştir?
2. Ölüm düşüncesi ile din olgusu arasında nasıl bir bağlantı bulunmaktadır?
3. Sosyolojik yaklaşımların ölüm fenomenine ilişkin açıklamaları nelerdir?
4. Geleneksel toplumda ölüm algısı nasıldır?
5. Modernleşme ile beraber ölüm ritüellerinde nasıl bir değişim meydana gelmiştir?

1.2. Çalışmanın Amacı

Ölüm, insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Her canlı da ölüm ile karşılaşmak durumundadır. Bu denli evrensel bir konunun Türkiye’de fazla bir çalışma alanına sahip olmaması bağlamında asıl amaç ölüm konusunun literatüre kazandırılmasıdır. Bu bağlamda amacım, ölümün toplumsal yansımalarını ortaya koymak ve ölüm denilen gerçekliğin Türk toplumu içerisinde nasıl algılandığını, bu algılamaya bağlı olarak ölümün ritüellerinin İslam Dinine göre nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır.

Diğer bir amacımız; ölümün sadece tıbbi ve hukuki boyutunun olmadığı, ölümün çok yönlü bir konu olduğunu ortaya koyarak, ölümün kültürel ve sosyolojik yönüne vurgu yapmaktır.

Araştırma sonucunda ulaşılabilecek olan hedefimiz, ölümün kültürel bir değerinin de olduğunu ve her toplumda olduğu gibi İslam toplumunda da ölümün algısının beraberinde geleneğini getirdiğinin anlaşılması ve bu bağlamda ölüm ile ilgili bir kaynak ortaya koymaktır.

1.3. Çalışmanın Önemi

Evrensel bir olgu olması nedeni ile ölüm konusu bilim açısından bir önem taşımaktadır. Ölüm konusu tıbbi bir kavram olmasının yanı sıra psikolojik, hukuki, antropolojik, sosyal ve kültürel bir olgu olma özelliğine sahiptir. Ölüm kavramının bu çok yönlülüğü onu disiplinler arası bir konu olmaya sevk etmiştir ve bu nedenle her toplumda ve her bilim dalında güncel olma özelliğini korumuştur.

Ölüm konusunda ruh ve beden kavramların kullanılması, bu kavramların ölüm ile ilişkili bir bütünü teşkil etmesi dinler ve inanışlarında ölüm ile ilgili bağlarının olduğu gerçekliğini bize sunmaktadır. Bu manada ölüm konusu teolojinin de araştırma ve inceleme alanı içerisinde yer almaktadır. Ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrası olmak üzere ölüm olgusunun çok yönlülüğü, ölüme ilişkin davranışların ve tutumların bunlara ek olarak ölüme yüklenen anlamların, kültürel değerlerin ve ritüellerin de şekillenmesi hem çağın gelişimine hem de toplumda egemen olan dini inanışa bağlıdır. Bu yönleri ile ölüm olgusu, bireysel tecrübelerin yanı sıra sosyal bir fenomen şeklinde de değerlendirilmektedir. Bu açıdan çok yönlü olan bir konu, toplumsal bakımdan da önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkmakta. Ayrıca bu yönüyle de araştırmaya değer bir nitelik taşımaktadır. Çünkü ölüm olayı üzerinden birçok araştırma geliştirilmekte ve

ölüm modernleşme ile birlikte medikal, bireysel, sosyal ve kültürel boyutlarının vs. yanı sıra, ticari bir boyut da kazanmıştır. Bu değişen ölüm algısı ve ölümün değişen boyutlarının açıklanarak, ortaya konulması sosyoloji ve din sosyolojisi açısından önemlilik taşımaktadır.

Batı literatüründe ölüm konusunda çok sayıda çalışma yapılmasına karşın Türkiye’de bu tarz çalışmaların yeterli sayıda olmaması, ölüm konusuna eğilmemizde önemli bir etkidir. Sosyal bir gerçeklik olarak ölüm olgusunu ortaya koymaya çalışırken Türkiye’de ölüm konusunda literatüre katkı sağlama amacı çerçevesinde konumuz önem kazanmaktadır. Bu çalışmada ölümün yaşamın bir parçası olduğu, ölümden bağımsız bir hayatın mümkün olmadığı ve bu gerçeklik çerçevesinde toplumların ölüm realitesine nasıl yaklaştıkları incelenecektir. Bu bağlamda Türkiye’de Batı literatürüne oranla geride kalmış olan bir alan gündeme getirilmeye çalışılmış olacaktır. Modernleşme sürecinde ölüm hadisesi değerlendirilirken, Türkiye’de geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişte yaşanan sosyal değişimler çerçevesinde ölüm algısında meydana gelen değişim ortaya konulmaya çalışılırken, çağdaş dünyada ölümün nasıl algılandığı konusuna da açıklama getirilecektir. Ayrıca ölüm olayının anlık bir olay olmadığı, ölüm öncesi, ölüm anı, ölüm sonrası şeklinde birçok aşamadan oluşması ve ölümün bu aşamalar çerçevesinde kültür bazında ölümle ilgili yerine getirilen ritüeller açıklanarak, modernleşme süreciyle beraber bu ritüellerde ne tür değişimlerin yaşandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. 4. Yöntem

Bilimsel bilgiye doğru olarak ulaşmanın en güzel yolu bilimsel araştırma basamaklarını düzenli olarak kurmaktır. Ama her bilim dalının da kendine özgü bir araştırma yöntemi bulunduğunu göz ardı etmememiz gerekmektedir. Bilimsel bilgiye doğru olarak ulaşmanın yolu bilgiye ulaştıracak yöntemin doğru bir şekilde belirlenmiş olmasıdır. Bu manada araştırma konumuz “ölüm olgu”su olduğu için, araştırma konumuza yaklaşımımız din sosyolojisi bağlamında olmaktadır. Bu nedenle sosyolojinin ve din sosyolojisinin metotlarından faydalanmak durumundayız. Bu bağlamda daha çok karşılaştırmalı yaklaşım ile anlamacı ve yorumlamacı yaklaşım çerçevesinde ölüm konusunu incelemeye çalıştık.

Bu çalışmada ilk basamak olarak konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Ölüm konusunun literatürdeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ölüm ile ilgili tarihsel, kültürel, sosyolojik, dini, antropolojik ve felsefi eserler incelenecektir.

Daha sonra konu ile ilgili yabancı yayınlar incelenip teorik bir çalışma ortaya konulmuştur.

Ölüm konusunun teorik olarak ortaya konulmasından sonra ölüm ritüelleri ve ölümün uzantısı olan mezarlıklar için dolaylı ve doğrudan gözlem tekniği kullanılarak bilgi elde edilmiştir. Ayrıca ölüm öncesi ve ölüm sonrası ritüellerine ilişkin bilgi toplama yöntemi katılımlı ve katılımsız gözlem teknikleri kullanılmıştır.

Son olarak da literatür taramasından elde edilen sonuçlar ve gözlem teknikleri kullanılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılıp, anlamacı ve yorumlamacı bir yaklaşım ile değerlendirilmiştir.

1. 5. Araştırmanın Sınırları

Bu çalışmamız, doğal ölümler ile sınırlıdır. Bu sebeple sıra dışı ölümler, intihar, intihar bombacısı vb. ölüm türlerini kapsam dışında bıraktık. Bunun dışında araştırma projesinde yer alan sınırlılık ise literatürdür. Ölüm konusu ile ilgili olarak İslam literatüründe birtakım yayınlar yer almasına karşın, ölümün sosyolojisi ile ilgili olarak Türkçe literatür önemli bir sınırlayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir başka sınırlılık ise kaynaklara ulaşma konusu ve kaynakları elde etme konusunda zaman sınırlılığıdır. Yabancı literatüre ulaşmak ve kaynakları elde etme konusunda zaman sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ölümün Bilimi: Tanatoloji

Ölüm tüm canlıların ortak kaderidir. Ölüm ve bununla beraber insanın ölümlü bir varlık olması, insanlık tarihi içerisinde her zaman ilgi uyandıran bir konu olma özelliğini korumuştur (Jones, 2004: 7). İlk canlının oluşumundan günümüze kadar istisnasız devam eden ve varlığı ile sürekli bilinemezliği barındırmasının yanı sıra, insanlarda merak duygusunu da uyandırmıştır. Evrenin değişim ve gelişiminin bir parçası olmuştur. Bazen yaşamın karşıtı olarak görülürken bazen de yaşamın bir parçası olarak algılanmış ve birçok bilim dalının gelişimine yol açarken diğer yandan da birçok bilim dalının çalışma alanı haline gelmiştir. Tıbbi gelişmeleri, insan ve kültür bilimlerinin araştırma konularını, sanatı, istatistiği, antropolojiyi etkilemenin yanı sıra, varlığı ile yeni bir bilim dalının doğmasına yol açmıştır. Bu yeni doğan bilim dalı tanatolojidir, yani ölümün bilimidir.

Tanatoloji esas itibarıyla ölümü inceleyen bilim dalıdır. Çok sayıda farklı çalışma alanının işbirliğine dayanan disiplinler arası bir alan olarak, ölümün ve ölmenin bilimsel çalışmasıdır. Ölenin sevdikleri tarafından istem dışı bir deneyime tabi tutulan keder deneyimi ve ölüme ilişkin daha geniş sosyal tutumlar gibi ölümün etrafını kuşatan ve onu içine alan durumları incelemektedir. Çoğu durumda tanatoloji sona doğru anlamında; ölen kişiler ve aileleri için paliatif bakım sağlamak şeklinde kullanılmaktadır (Akalın, 2006: 41).

Tüm diğer bilimler gibi tanatoloji de ölümün bir gerçeklik ve kaçınılmaz bir son olduğunu kabul eder ve ölüm sürecinin nasıl kolaylaştırılabileceğine ilişkin belirli yol göstericiliği yapar. Genel anlamda tanatoloji, ölümün yol açtığı veya ölüme yol açan çeşitli durumların araştırılması ölenin ailesinde yaşanan durumların açıklanması ve daha geniş şekliyle ölüme karşı toplumun tavırlarının incelenip, tanımlanmasını içerir. Tanatoloji ölümün bizzat kendisini incelemenin dışında daha çok katılanların bu durumdan nasıl etkilendiklerini ortaya koymaya çalışır (<http://en.wikipedia.org/wiki/thanatology:1>, 12.01.201).

Tanatoloji, ölümün ve yaşamın anlamını doğrudan bir araştırma ile incelemeyi, bundan ziyade ölüme şahit olan insanların, ölüm sürecine ortaklık eden kişilerin, aileler, grup veya topluluklar ve bunlara ek olarak da kültürlerin ölüme yönelik birikimlerini

araştırır. Tanatoloji disiplininin ilk amacı; hem ölen hem de geride kalanlar için ölüm sürecinin kolaylaştırılması ve belirli bir sistematığa oturtulmasıdır. Tanatoloji bilimi, biyolojik bilimleri (biyoloji, fizyoloji, biyokimya), sosyal bilimleri (psikoloji, sosyoloji, antropoloji), edebi bilimleri (tarih, felsefe, edebiyat, sanat), teoloji, politika, ekonomi ve hukuk bilimlerini de kapsamaktadır. Bu uzmanlık alanları, ölümün, ölmenin ve zaman zaman ölümün etkisiyle biçimlenen yaşamın problemleri ile ilgilenmektedir (Akalın 2006: 42). Disiplinler arası bir alan olan tanatolojinin dayandığı çalışma alanlarının bazıları doğasında akademiktir; diğerleri ise kültürel gelenek olarak tarih bilimi içerisinde gelişmektedir. Ölüm konusu kompleks ve çok geniş bir konu olduğu için, tanatoloji holistik yaklaşıma dayanmaktadır. Disiplinler arası bir bilim olduğundan dolayı daha çok psikiyatri, hemşirelik ve veterinerlik bilimlerinde uzmanlaşmış kişiler tarafından ilgilenilen bir bilim olmuştur (Akalın, 2006: 41-<http://en.wikipedia.org/wiki/thanatology:1>, 12.01.201).

Zaman içerisinde yaşanan değişim ve gelişimlerle beraber kimi zaman tabu niteliği kazanan ve üzerinde konuşulması dahi sakıncalı bulunan, kimi zaman da kolayca tüketilen bir durum olan ölüm konusu son zamanlarda üzerinde araştırmaların yapıldığı bir inceleme alanı haline gelmiş ve tanatoloji bu inceleme alanını gittikçe genişletmeye başlamıştır. Tanatolojinin yaptığı en büyük değişim ise, ölüm konusunu tıpçıların, hukukçuların, psikologların uzmanlık tekelinden alarak, sosyal hayatın her kesiminde konuşulur hale getirmesidir. Tanatoloji, ölümün ve ölmenin çalışması, 1950'lerden beri önemli bir yol almıştır. 1960'larda ölüm ve ölmek bilgisi üzerine önemli bilgiler veren ve bu günde kendilerine sıklıkla atıfta bulunulan pek çok çalışma yapmışlardır. Bu zamandan önce, ölüm ve ölmek konuları mümkün olduğunca tıpçılar tarafından kaçınılan ve hatta bir dereceye kadar sosyal bilimciler için de tabu konular olarak, ilk olarak şairlerin, din adamlarının ve mistiklerin ilgi alanı olarak görülmüştür (Akalın, 2006: 43).

Din ve mitoloji alanlarının ölüme ilişkin yaklaşımları diğer alanlardan farklılık göstermektedir. Mesela din ve mitoloji ölüme ilişkin olarak daha çok ölüm sonrası hayat ve kader olayı, ölüm ayinleri ile ilgilenmektedir. Ölümün ardındaki gizemi anlatmaya, ölüm olayı ile başa çıkmaya yönelik telkinlerde bulunmaktadır. Tanatoloji ise, doğrudan ölümün kendisi ile ilgilenmediği halde insanların ölüm olayı karşısında nasıl bir tutum sergileyecekleri ile de ilgilenmektedir. Burada ölen kişi temel alınarak açıklama yapılmaktadır. Yani ölen kişinin başına gelecek olan akıbetler ölen kişinin ailesi ve yakınları tarafından sıkıntı yaşamalarına veya avunmalarına neden olacaktır. Yani ölen

kişinin ölümden sonra başına gelecek olayların yarattığı endişe bu noktada hem dini hem de tanatolojiyi ilgilendiren bir mesela haline gelmektedir. İnanç bazen endişeye bazen de konfora ve bazen de her ikisine birden ilham vermektedir. Bu noktada tanatoloji ve din alanında çalışanlar için önemli bir nokta olmaktadır (<http://en.wikipedia.org/wiki/thanatology:1>, 12.01.201). Aslında sosyal bilimciler de ölüm tutumları ve dini yönelimler arasında ilişkiler arayan araştırmalar yapmaktadır. Modernleşmeyle birlikte, dinin ölüm avuntuları açıklamalarındaki tekelliği kırılrsa da, genel olarak geleneksel ölümün niye oluştuğuna ilişkin kültürel açıklamaları, törensel olarak ve son aşamaya ilişkin umutlar sunmaktadır. Bu, yargı, cennet ve cehennem, araf, yeniden doğum ve reankarnasyon gibi aşkın inançların kaynağını oluşturmaktadır. Bu tip ölüm sonrası düşüncelerin kitleleri kontrol ettiği, kendine hizmet eden amaçların aksine bireysel dikkatlerin kolektifle çevrildiği, sosyal küredir. Dinsel inançların yoğunluğu, bireysel tutumları, ötenazi, idam ve ölümcül hasta olanın intihar etme gibi bazı tanatolojik konuları biçimlendirmektedir (Akalın, 2006 43–44).

2.2. Ölüm Olgusunu Açıklamaya Yönelik Tanımlar

Ölüm açıklanması ve yorumlanması zor bir olaydır. Çünkü ölümün belki de en önemli özelliği tecrübe dahilinde olmamasıdır. İşte bu nedenle insanların görüp görebilecekleri ölümler hep başkalarının ölümü olmaktadır. Tek tecrübe edebileceğimiz ölüm kendi ölümümüz olacaktır ve maalesef işte o zamanda ölmüş olacağız. Ölümün bu karmaşık doğasının varlığı kendisinin tanımlaması konusunda da bir takım zorluklar ile karşılaşmamıza neden olmaktadır.

Ölüm birçok bilim alanının kapsam alanı içersinde bulunduğundan dolayı tanımlama konusunda da tek ve net bir tanım bulunmamaktadır. Gerek bilim dalları gerek düşünürler ve yazarlar kendi bakış açıları doğrultusunda ölümü tanımlamış ve ölüm olgusunu açıklamışlardır.

Kimi zaman insanların yaşama ilişki düşünceleri ölüm tanımını belirlerken kimi zamanda ölüm tanımları yaşam algılarının açıklanmasına ve yorumlanmasına olanak tanımıştır. Aslında yaşam ve ölüm birbirinin anti-tezi iken, onları birbirinden bağımsız değerlendirmek veya tanımlamak pek mümkün görünmemektedir. Bu karmaşık noktada ölüm olgusunu en genel biçimde tanımlayacak olursak; canlıların başına gelen kaçınılmaz sondur diyebiliriz.

Ölüm bir tebdil-i mekandır, bir boyuttan diğerine geçmektir; ten kafesini terk etmektir. Ezeli ve edebi aşkın mektebinde okuyanlara göre ölüm: “ uykudan uyanmak gibidir”; uyanmak ne kadar fena ve ızdırab verici ise; ölmek de öyledir; hakikatle yüz yüze gelmek, bir başka nokta-i nazardan aşkın maşukuna kavuşmasıdır (Alkan, 1999: 26).

Ölmek, yok olmaktır, hem bir jeolojik yapı özelliğinden hem de bu toprak üzerinde yaşayanların kültürlerinden daha doğrusu çağına ve toprağına ayak uyduramayan kültürel yetersizlikten kaynaklanan bir yok olmadır (Ayan, 1999: 90).

Evrimci teorisyenlere göre ölüm, doğaya geri dönmek şeklinde tanımlanmaktadır. Canlılar zaman içerisinde evrimleşerek bu güne kadar gelmişlerdir ve ölüm olayında da o ilk geldikleri noktaya geri döneceklerdir. Onlara göre ölüm bir yok oluş değil, döngüsel bir durumdur. Tüm canlılar, evrimsel bir sürece tabi oldukları için, doğaya geri dönme zorunluluğunu ölüm ile yaşamaktadırlar (Williams- Bendelow, 1998: 37).

Psikolojik olarak ölüm konusuna baktığımızda ise, kimi zaman burada ölüm bireyde bir irkilme şeklinde tanımlanmaktadır. Bireyin zihninde doğuştan var olan ölüm fikrinin zaman içerisinde unutulması ve başkasının ölümüne tanık olunduğu anda bir irkilme ile bunun yeniden canlandırılması durumudur (Vernon, 1970: 46-49).

Tıp, ölümün daha net tanımlarının yapıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, canlı organizma açısından ölümü tanımlarsak; ölüm hücrenin, organın veya organizmanın yaşamsal fonksiyonlarını tamamen kaybetmesi ya da canlı olma halinin ortadan kalkması durumudur (Erginer, 2004:286).

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile ölüm arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, artık bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile yaşlanma faktörünün aza indirilmesi, daha sağlıklı bir yaşam ve hastalıklarda erken teşhis ve ileri tedavi yöntemleri ile insan yaşamının uzatılmasına ilişkin çalışmalar sayesinde ölümün hastalık sebebiyle gerçekleşmesi olasılığı gün geçtikçe azaltılmaya yönelik çalışmalar sürmektedir. Bu ölüm tanımlamaları her ne kadar tıp alanında daha belirgindir desek dahi gün geçtikçe tanımlarda bir çeşitlilik ortaya çıkmaktadır. Mesela ölümü kimi zaman “aniden olan” ve o ana bağlı “anlık bir olay” yığını şeklinde yorumlama durumu artık geçmişte kalmaktadır. Bunun nedeni bahsettiğimiz teknolojik ve bilimsel gelişmelerdir. Ölümün bir anlık bir durum olmadığı, aksine belirli bir süreç içerisinde olan bir olay olduğu kanıtlanmıştır. Aslında ölüm sözcüğü hem bir olayı,

ölme olayını, hem de bu olayın sonucunu gösterir. Şöyle ki; ölmek bir süreçtir ama ölüm bir olaydır (Akalın, 2006:7).

Ölüm kavramı, hayat ile beraber bir anlam taşımaktadır. Çünkü tüm canlı varlıklar doğum ve ölüm olguları ile kuşatılmıştır. Ölüm canlılara ve özellikle de insanlara ilişkin bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ölüm olgusunda, olay ve süreç anlamlarında bir iç içe geçmeyi yakalayabilmek mümkündür (Akalın, 2006:8). Burada aslında hayatla beraber ölme sürecimizin içerisine de adım atarız.

Organizmanın başına gelen ölüm ilk dakikadan itibaren bir süreç olarak nitelendirilmektedir ve aslında her aşama kendi içinde minik ölümlerden oluşmaktadır. Solunumun durması, kalp atışlarının durması, organların işlevlerinin sona ermesi ve en son ölüm olayına dek tek tek tüm hücrelerin canlılığının sona ermesi bütünüyle ölüm olayı olarak adlandırılrsa da organizmada işlev yapan her doku, organ ve hücre kendi içlerinde hepsi belirli bir sıra doğrultusunda üzerlerine düşen ölüm olayını yaşamaktadırlar.

Kastenbaum ve Aisenberg (1976)'in görüşleri doğrultusunda “ölüm” kavramının temel özellikleri şu şekilde sıralanabilmektedir:

I. Ölüm kavramı her zaman görecelidir. Her toplumun her topluluğun ve en karmaşık olanı da her insanın ölüme ilişkin düşünceleri bir birinden farklıdır. Çünkü ölüm çok boyutlu bir kavramdır.

II. Ölüm kavramı son derece karmaşıktır. Belirli tanımlar çerçevesine sığmamaktadır.

III. Ölüm kavramları değişir. Bir insanın ölüm kavramını özel zaman noktasında belirlediğimizde, bu betimlenenin o kişi için sonsuza kadar değişmez kalacağını bekleyemeyiz. Çünkü zaman içerisinde nasıl insanlar ve düşünceleri değişebiliyorsa, görülen ölüm olayları ve ölüm biçimleri de değiştiği için net bir betimlemenin insanın yaşamının tamamına egemen kılınması mümkün olmamaktadır.

IV. Ölüm kavramlarının gelişimsel “amacı”, karanlık, belirsiz ya da hala oluşum halindedir. Ölüme ilişkin kavramların ilerlemesinin her zaman ileri bir noktaya yükselen doğrusal grafiklerdeki şeklinde olmasını beklemek yanlış bir tutum olacaktır. Çünkü ölüm anlayışının ölçülmesinde teknik bakımdan bir sınırlılık bulunmaktadır. Bunun nedeni de ölüm gibi karmaşık bir konu hakkında net bir algılayışın saptanması ve niceliksel düzleme aktarılmasındaki güçlülüdür. Daha da önemli olan sorun, yöntemle ilgili değil içerikle ilgilidir; en uygun ya da ideal ölüm anlayışını neyin oluşturduğunu henüz bilememekteyiz. Kuşkusuz bir takım kanılar mevcuttur ama bunlar sistemli

kuram ya da araştırmalardan çıkarılmış sonuçlar olmaktan çok, değer yargılarından oluşturulmuş kanılar şeklinedirler.

V. Ölüm kavramı durumsal bağlamlardan etkilenmektedir. Özel bir anda nasıl kavramlaştırdığımız konusu birçok durumsal etkene bağlıdır. İnsanın başkaları üzerinden tecrübe ettiği ölüm olayı ve o olay anı ölüme ilişkin yaklaşımlarını direk olarak etkilediği için, yaşadığı herhangi bir tecrübeye ilişkin ayrıntılar bireylerin zihninde belirli ölüm etiketlemesinin olmasına ve bunu da belirli bir tarzda ölüme ilişkin çağrışım yapmasına neden olacaktır. İşte bu bağlamda durumsal etkenler ölüm kavramı açısından önemli bir faktördür.

VI. Ölüm kavramları davranışla ilişkilidir. Bir insanın eyleminin, onun ölüm anlayışıyla doğrudan ve olumlu biçimde ilişkili olduğu düşünülebilir. Bir insanın ölüm kavramı da davranışlarını etkileyebilmektedir (ileli, 1995: 249-250).

Ölüm, terimsel olarak kullanıldığı alanlara göre farklı tanımlamalara uğrayan bir kelimedir. Bu manada ölüm çeşitli terimler ile beraber kullanılabilen bir yapıya sahiptir. Mesela biyolojik ölüm, psikolojik ölüm, kültürel ölüm ve sosyolojik ölüm v.b şeklinde tabirlerde yer almaktadır. Burada sıraladığımız türsel anlamda ölüm olarak tabir edebileceğimiz kavramsal olsa da aslında hiçbiri tam anlamıyla ölüm değildir. Çünkü her biri kendi tanımlama alanları içinde birer küçük ölümdür veya esas ölümünün bir parçası şeklinedirler. Bu noktada şöyle bir sınıflamanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.2.1. Biyolojik lm

Biyolojik lm tıp alanında kullanılan bir kavramdır. Biyolojik olarak ölüm, canlı organizmanın yaşamsal faaliyetini bütünüyle yitirip, işlev göremez hale gelmesidir. Biyolojik lm olayının içerisinde yer alan fonksiyonel bitişler ř şekildedir; organizmada solunumun durması, hücrelerde oksijen oranının bitmesi, hücrelerin ölmeye başlaması, kalp atışlarının durması, sinir ve kas sisteminin fonksiyonlarını kaybetmesi ve bunları takiben birçok yaşamsal faaliyetin ortadan kalmaya başlamasıdır (Williams-Bendelow, 1998: 123–128). Biyolojik lm içerisine “beyin ölümü ve klinik ölüm” gibi kavramlar da girmektedir. Bu lm açıklamaları daha çok canlı organizmanın durumuna göre değerlendirilmektedir.

2.2.2. Psikolojik Ölüm

Psikolojik olarak ölüm de insanın zihni ve yaşantıları ile bağlantılı olan bir durum şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çağımıza yaşanan depresyon ve psikolojik rahatsızlıklar sonucunda birçok insan aslında psikolojik olarak ölü şeklinde yaşamaktadır. Çünkü yaşam içerisinde insanın hedeflediği noktaya gelememesi, başarısızlıklar onun zihninde hayatın yaşamdan çok ölüm olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Erol Göka'ya göre, yaşarken insan zihninin yaşam diye kaydetmediği bir çok durum aslında psikolojik olarak ölüm olmaktadır (Göka, 2009: 102-103). Bu anlamda yaşamın ne kadar anlamlı ve dolu geçirildiği önem kazanmaktadır. İnsan günlük yaşamda birçok ölüm olayı ile karşılaşılıyor, birçok felaket atlatıyor ve hayal kırıklıkları yaşıyor. Bunların ve daha fazla üzüntü kaynaklarının bir araya gelmesi sonucu insan psikolojisinde meydana gelen yaşamdan uzaklaşma içe kapanma ve anlamsızlık psikolojik olarak ölümün anlam kazanmasına neden olmaktadır. Diğer bir taraftan umutsuzluk, hayattan tüm beklentilerin kesilmesi ve yaşanmamışlıklar da psikolojik olarak ölüm sayılmaktadır.

Kişinin hafıza kaybına uğrayıp en yakındaki kişiyi dahi tanıyamaz duruma gelmesi de psikolojik olarak ölüm şeklinde adlandırılabilir (Koç, 2002: 117). Bu anlamda ölen düşünce ve hatırlamadır. Yani yaşanmışlıkların ölümü söz konusu olmaktadır.

2.2.3. Kültürel Ölüm

Kültürel ölüm, ölüm kavramına başka bir boyut kazandıran bir kelimedir. Kültürel ölüm kelimesinin daha çok küreselleşme ile meydana gelen değişimler sonucunda sıkça kullanıldığını gözlemlemekteyiz. En genel şekliyle kültürel ölümü toplumlarda bir kültürel değer tamamen ortadan kalması olarak tanımlayabiliriz. Kültürel olarak ölüm olgusunda toplumlarda yer alan gelenek ve göreneklerin kaybı ve dejenerasyonu durumu da söz konusu olmaktadır. Zamansal olarak çağların değişimi ve her çağın yeni getirileri ile birlikte toplumlarda bir takım kültürel yapılar ve değerler ortadan kalmaktadır. Bu başlık içerisinde kültürel asimilasyonu da ekleyebiliriz. Çünkü çağımızda birçok alt kültür, üst kültürler tarafından eritilmekte ve zaman içerisinde ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda bir kültür yeni gelen başka bir kültürel değer ile

birlikte değersizleşerek ölmektedir. Genel anlamda kültürel ölümü bir değerin yerel tenden çıkması olarak da yorumlayabiliriz.

2.2.4. Sosyolojik Ölüm

Ölüm terimi sadece tıp alanına özgü bir terim değildir. Değişen zaman ile birlikte birçok bilim dalı bu kavramı kendi literatürü içerisine almış ve ona yüklediği anlamlar ile kullanmaya başlamıştır. Sosyolojik olarak ölüm de bu bahsi geçen durumlar ile ilgilidir. Sosyolojik olarak ölüm 20. ve 21. yüzyılda üzerinde fazlaca düşünülen kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik olarak ölüm olgusu da kendi içerisinde “ölüm” olarak adlandırabileceğimiz birçok görüşü barındırmaktadır. Bu anlamda sosyolojik olarak ölüm veya sosyal ölüm denildiği zaman içerisinde toplumların tarih içerisinde yıkılışlarını ve tarih sahnesinden kayboluşlarını, bir bireyin sosyal yönünü yitirip (psikolojik ölüm ile bağlantılı olarak) içe kapanması ve toplum ile iletişimini kesmesi ve kurumlar içerisinde herhangi birinde yer alan bireyin ölümü sonucu meydana gelen rol ve özne kaybını içerisine almaktadır (Sidel, 1996: 151).

Diğer bir yandan “sosyal ölüm” terimi, bir bireyin biyolojik olarak varlığını devam ettirdiğini ama psikolojik olarak bilincinin tam anlamıyla yerinde olmadığını, insanlarla iletişim kurma gibi sosyal fonksiyonları yerine getiremediği durumlar için kullanılan bir terimdir. Bireyin sosyal olarak ölü kabul edilmesinin bir başka türünün kişinin biyolojik ölümü ile oluşan boşluk olduğunu belirtmiştik. Bu anlamda sosyal olarak ölüm kelimesi “sosyal kayıp” kelimesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Çünkü insan sosyal bir varlıktır ve toplum içerisinde yer aldığı sosyolojik anlamda bazı kurumsal yapılar bulunmaktadır. Mesela bir kişi hem bir anne, hem bir öğretmen, hem de bir eş olabilmektedir. Bu anlamda bu tarz bir insanın kaybı sosyal yapı içerisinde boşluklara yol açmaktadır. Çünkü bu kişinin aile kurumu ve eğitim kurumu içerisinde sahip olduğu roller bulunmaktadır. Kişinin kaybı bir anlamda rolde boşluk ve çökmeye neden olacağından, sosyal kayıp yani sosyal ölüm olarak nitelendirilmektedir (Murray, 2007: 14).

Bireyin, çevresindeki insanlardan bedensel ve ruhsal problemlerden ötürü uzaklaşması da sosyolojik olarak ölüm sınıflandırması içerisinde yer almaktadır (Koç, 2002: 117). Sosyal hayatın getirilerinden uzak durmak, anti-sosyallik veya a-sosyallik de bu anlamda kısmen sosyolojik olarak ölüm sayılabilir

Sosyolojik ölüm başlığı içerisinde yer alan bir başka yaklaşım, toplumların sosyolojik olarak ölmeleridir. Burada söz konusu olan durum toplum ve bireylerin

sürekli etkileşim içerisinde bulunmalarıdır. Toplumu var eden unsur bireylerdir ve toplum kuruluşundan tarih sahnesinden kalkıncaya kadar bireylerin gerek grupsal gerekse kişisel olarak ortaya koymuş oldukları değişimden ve değişimlerden etkilenmektedirler. Bu anlamda toplumlar açısından sosyolojik olarak ölümün kabul edilmesi daha çok sistemler, kültürler ve egemenlikler açısından olmaktadır. Burada şunu belirtmemiz gerekmektedir; genel anlamda sosyolojik ölümlerde tamamen yok oluş her zaman mümkün olmamaktadır. Toplumsal yapıda sistemsel olarak bir değişiklik o sistemsel yapı açısından ölüm olarak düşünülse de yeni sistemsel yapıların oluşumunda bir zemin görevi görmektedir. Çünkü hiçbir sistemsel yapı yoktan var edilmemektedir (Mac Fedden, 1997: 23). Eski sistemsel yapının işleyişlerinde bir takım durumlar dikkate alınarak aksaklıkların ortadan kaldırılıp, yanlış sistemin değiştirilip geliştirilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda sosyolojik olarak sistemsel yapıların ölümünden veya egemenliklerin kaybindan bahsederken tamamen bir yok oluş yerine ortak paydanın varlığından bahsetmek daha çok anlam kazanmaktadır.

2.3. Ölüme Yaklaşımlar

2.3.1. Nedenselci Yaklaşım

Ölüme nedenselci açıdan yaklaşıma baktığımızda, dikkat çeken kişi olarak karşımıza Durkheim çıkmaktadır. Durkheim, ölümün bir türü olarak intihar konusunu derinlemesine incelemiş ve sosyal bilim alanındaengin bilgi birikimine ulaşmamıza katkı sağlamıştır. Durkheim’ın intihar konusuna bu denli eğilmesi sosyolojinin ölüm konusuna bakışında metodolojik bir alt yapı sağlamıştır. Ama Durkheim’ın “İntihar” adlı çalışması sadece bir metodolojik problematiği aydınlatma çabası ile sınırlı kalmamış, Batı toplumunun bir sosyal sorununun teşhisi ve bu teşhis ile beraber nasıl bir yol izleneceği konusunda temel oluşturmuştur. Bu açıdan yaklaştığımız zaman intihar adlı eserde sadece ölüm konusunu görmemekteyiz. Yani Durkheim’ın intihar çalışması ne ölümü bir bütün olarak konu edinmekte, ne de spesifik bir ölüm biçimi olarak intiharı aydınlatmaya çalışmaktadır (Başar, 1999: 77). İntiharın, ölümün sosyolojik incelemesi olması bakımından bazı özelliklerine işaret edilmesinde yarar vardır. Ölüm olayını salt biyolojik bağlama indirgemek ve sadece pozitivist değerlendirmek yanlış bir tutum olacaktır. Durkheim, intihar adlı eserinde ölümün, tıbbi boyutunun yanı sıra, sosyal boyutunun da olduğunu ortaya koyması açısından önemli bir gelişmeye imza atmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, Durkheim İntihar adlı eseri ile sosyoloji konuları içerisinde ölüm anlayışının önünü açmıştır.

Durkheim, intihar adlı eseriyle, spesifik bir ölüm biçimi olan intiharın nesnel bir imgesinin inşası ortaya konulmuştur (Başar, 1999: 78). “Ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayı” intihardır (Durkheim, 1986: 4). Durkheim, araştırmaları sonucunda böyle bir intihar tanımına ulaşmıştır. Bunun anlamı şudur: Bireyin kendi ölümüne yol açabilecek eylemlerinin her türü, tanımdaki koşulları karşıladığı takdirde bir intihardır. Bu ise, eylemi gerçekleştirenin ya da mensubu olduğu toplumun onu intihar kabul edip etmemesinden bağımsızdır. Örneğin, ölen kocasıyla birlikte yakılarak öleceğini bile bile, ölü yakma töreninde kendi üzerine düşenleri gönüllü olarak yerine getiren Hintli kadın; hakkındaki halk meclisi kararını; haksız olsa da soylu bir “yasaya sadakat” idesi adına baldıran zehrini içerek ölüme giden Sokrates; artık eski günlere dönemeyeceği ve insanlara acıdan başka bir şey vermediği, ölümünün daha hayırlı olacağı düşüncesiyle tıbbi bakımı reddederek ötenazi yapan Batılı yatalak hasta; yurduna saldıran düşmanların bir sağanak halindeki ateşine, kuşatmayı yarıp huruc hareketini başlatmak ümidiyle “ölürsem şehit, kalırsam gazi” diyerek atılan ve orada şehit düşen asker... “nesnel” tanımın koşullarını karşıladığı için bütün bu eylemler intihar sayılacaktır (Başar, 1999: 79).

Toplumlara genel olarak baktığımız zaman, aslında her toplumda insanları kendilerini öldürmeye yönelten belirli bir durumun olabileceğinden bahsedebiliriz. Her toplumsal kümenin intihar konusunda kendine özgü gerçek bir eğilimi vardır ve bireylerin bu konudaki eğilimi ondan kaynaklanır, yani esas itibarıyla bireylerin eğilimlerinden dolayı değildir. Onu ulaştıran şey, söz konusu toplumda bitkinlik anlatan bir hüznün ya da bunun sonuçları olan etkin bir vazgeçiş ya da şiddetli bir bezginlik eğilimleriyle birlikte giden bencillik, elcilik ve kuralsızlık akımlarıdır (Durkheim, 1986: 285-286). İşte bireyle direk veya dolaylı yollardan etkide bulunarak onları hayatlarına son vermeye iten durum çoğunlukla toplum içerisinde var olan bu eğilimlerdir.

Durkheim, son derece etkili bir biçimde intihar eylemlerinin toplumun yapısında gömülü nedenlere dayandığını ve Avrupa toplumlarında o dönemde görülen intiharlarında, bu toplumların o dönemdeki anomik karakteri nedeniyle anomik intiharlar olduğunu ortaya koyar (Başar, 1999: 80). Durkheim, gözlemlediği Avrupa toplumları ile yaşanan intihar olayları incelemelerini nedensel bir bakış açısı ile merceğe almış ve Avrupa toplumlarının toplumsal yapılarında kilitli bulunan bir takım olguların bireyleri intihara sürüklediğini ortaya koymuştur. İstemli ölüm olayının nedenselci bakış açısıyla en küçük birime kadar indirgenip açıklanmasını sağlamıştır.

Burada önemli olan nokta Durkheim' in bulmuş olduğu intihar tanımı veya ortaya koyduğu intihar tipolojisinden ziyade, intiharın ölümüm bir çeşidi olarak bilimsel düzlemde nedenselci yaklaşım ışığı altında incelenebilmesi, yani metodolojik olarak ölümün incelenmesi meselesidir.

Nedenselci bakış açısı ile ölüme yaklaşan bir diğer isim Hertz'tir. Hertz, çalışmasında ölümün "kolektif ifadelerini" merkeze almış ve özellikle ikincil defin olgusuyla ilgilenmiştir. Burada ölümün sosyal işlevlerini aydınlatmaya çalışmıştır (Nazlı, 2006: 9).

Ölüm incelemelerinde 60'lı yıllarda Douglas ile Fulton'ın çalışmalarıyla iki önemli yenilik ortaya çıkar. Douglas **İntiharın Sosyal Anlamı** (1976) adlı çalışması, intiharın sadece kendisini doğuran yapısal nedensellik ağı düzeyinde değil içinde gerçekleştirdiği sosyal anlam dünyası itibarıyla de bir sosyal gerçeklik olduğunu ortaya koyar. Bu yolla intiharın incelenmesinde, yeni bir alan olarak doğmakta olan tanatolojideki humanistik eğilimlerle de bir köprü kurulmuş olmaktadır (Başar, 1999: 80).

Fulton'ın **Kutsal Dünyevi** (1963) başlıklı çalışması, "Amerikan Toplumunun Ölüme Yönelik Tutumları" alt başlığından da anlaşılacağı üzere, ölüm incelemelerinin kapsamını intiharla sınırlı olmaktan çıkarmış, incelemenin ana izleğini de tutumlar oluşturmuştur (Lupton 1997: 22). Fulton'un işaret ettiği nokta, ölüm ve ölümün çerçevesini oluşturan törenleri ayinler ve bunun benzeri olaylardır. Ölüme yönelik insanların tutumlarını ve ölüm törenlerindeki insanların büründükleri roller ve üstlendikleri görevler Fulton'un çalışma konusu kapsamına girmektedir.

Genel anlamda nedenselci yaklaşıma baktığımız zaman karşımıza çıkan asıl ana nokta, ölüm olayının nedeninin en ince ayrıntısına kadar redükte edilerek bulunup çıkarılmasıdır. Aslında nedenselci yaklaşımı ölüme yönelik olguları açıklarken sadece sosyolojide değil diğer birçok bilim alanında da kullanılmaktadır. Mesela ani ve bilinmedik bir ölüm vakası ile karşılaşan insanlar genelde yakınlarının ölüm nedenini tam olarak öğrenmek için otopsi yaptırmaktadırlar. Otopsi incelemesi, ölen kişinin bedeninin üzerinde çeşitli tıbbi işlemlerin ve incelemelerin sonucunda ölüm olayının nedeninin kesin bir şekilde ortaya konması durumudur. Burada da tıpkı sosyolojide olduğu gibi ana nedene inilip araştırma yapılmaktadır. Yani, ölümün gerçekleştiği bedenin derinlemesine incelenmesine yönelik bir çalışma yapılmaktadır.

2.3.2. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım

Ölümün sosyal yönü, onun süre giden etkileşim sistemlerinin üyeleri olan insanların başlarına gelen bir olay olduğu için ortaya çıkmaktadır. Ölüm insanın inşa ettiği sosyal yapılarda kapsanmıştır ve ölümün bu yapılar üzerinde çok derin etkisi bulunmaktadır (Başar, 1999: 82). Sembolik etkileşimci yaklaşım ile ölüme baktığımızda; Ölümün kendisi ile “dışı” sosyal gerçeklik arasındaki nedensel ilişkileri düzenleyen “yasalar” değil, insanın hem başkalarının ölümü ve adım adım yaklaştığı kendi ölümü karşısında izlediği davranış örüntülerinin sembolik düzeni araştırılmaktadır (Başar, 1999: 82). Başka bir ifade ile ölümün sosyal boyutu, çıplak bir biyolojik gerçeğe yol açan sosyal nedenlerde aranmamakta, sembolik olarak tanımlanmış bir olguya sembolik olarak inşa edilmiş davranış örüntüleri aracılığıyla nasıl mukabele edildiği incelenmektedir (Başar, 1999: 82).

Genel anlamda nasıl toplumlar birbirinden farklılaşıyorlarsa, bu farklılıklar direk olarak kültürü de etkiliyorsa, her toplumun ve her kültüründe kendi ürettiği ve türettiği sembolik yaşam çerçevesine ve dokusuna göre farklılaşan ve zamana bağlı olarak değişim gösteren eylemleri, eylem düzeyleri ve tüm bunların sembolik çözümlemeleri bulunmaktadır. İşte tüm bu farklılıkların bulunması ölüm konusunda toplumsal bağlamda sembolik olarak farklı yaklaşımların doğmasına neden olmaktadır.

Sembolik etkileşimci perspektife göre, ölüm anında, “ölmek” sürecini teşkil eden günlük aktivitelerimiz gibi, ölüm hakkındaki düşüncelerimiz ve ölümün yer aldığı sosyal dünyalar hakkındaki imajlarımız da sosyal olarak yapılanmaktadır (Akalın, 2006: 56). Ölüm sosyal bir gerçekliktir. Ama bu gerçekliğine rağmen bizim için ne anlama geldiği, sosyal olarak nasıl biçimlendiği insanın içinde bulunduğu sembolik dünyanın sunduğu düşün ve önermelerin bir sonucu olarak karşımıza çıkar (Charmaz, 1980: 18). Aslında bu manada ölüme yüklediğimiz anlamlar çerçevesinde, yani semboller ölümü anlamamızda yardımcı olmaktadır. Semboller aracılığı ile ortaya çıkan süreç “öğreti süreci”dir. *Öğreti uygulamalarının hedefi, büyü yoluyla bir ölüm düşüncesi oluşturmak ya da onu “aşıp geçmek değil”, ölümü toplumsal yaşamla uyumlu hale getirmektir* (Baudrillard, 2002: 230).

Sembolik etkileşimci yaklaşım, insanı sosyal bir fenomen olarak anlamak için öznellik yaklaşımını kabul eder. Bu yaklaşıma göre, insanların sosyal davranış ve inançlarını belirleyen yaşamın olgusal koşulları çok fazla nesnel değildirler. Onlar aslında insanların bu koşullar hakkındaki öznel algılamaları ve yorumlarından ibarettir

(Akalin, 2006: 57). Örnek olarak koşulları aynı olan iki insanı ele alalım. Sahip oldukları koşullardaki herhangi bir değişimin, bu iki insanda farklı etkileşimlere ve farklı sonuçlara neden olacağı göz ardı edilmeyecek ölçüde önemlidir. Mesela ani ölümcül bir hastalığın ortaya çıktığını düşünürsek, bu ani ve ölümcül hastalık karşısında bir insan yaşama daha sıkı bağlanırken, bir diğeri intihara sürüklenebilmektedir (Kellehear, 2007:5). Dahası; etkileşimin kendisi sembolik bir süreçtir. Bir başkası ile etkileşimde bulunabilmek için, anlamların geliştiği benzer sembol kümeleri paylaşılmalıdır. Günlük yaşamda, kullanılan semboller dilden ve kültürel anlamalardan çıkmaktadır. Farklı gruplarda belirli anlamlar çıktığı için, yaratılan bu tip anlamlar son derece farklı olabilmektedir. Bunun için bu perspektifte kesin olan düşünce bir dereceye kadar kendi kaderimizi biçimlendirdiğimizdir. Bundan dolayı, ölüme ilişkin dünyalar etkileşimcilerin yorumları, seçimleri ve eylemleri tarafından yaratılmaktadır (Akalin, 2006: 57).

Her grup kendi sosyal etkileşim sürecini yaratmaktadır. Bu sosyal etkileşim sürecine ilişkin de bir takım semboller ağı kullanmaktadır. Bu manada her grubun kendi sosyal sistemi içinde geliştirdiği bir ölüm algısı söz konusu olmaktadır. Her toplum, topluluk ve grup ölüme ilişkin farklı tepkiler ortaya koymaktadır. Bu açıdan insanlar hem bu toplum, topluluk ve grubun sunduğu sembollerden etkilenmekte, hem de kendi oluşturdukları sembollerin etkisi altında ölüme ilişkin bir takım tutumlar sergilemektedirler.

İnsan sosyal olma özelliğini koruyan bir varlıktır. Bu manada sembolik etkileşimci yaklaşıma göre ölüme ilişkin insanın ürettiği anlamlar da onun toplum içinde ve hayatı boyunca edindiği deneyimler sonucunda ortaya çıkmaktadır (Charmaz, 1980: 17-18). Mesela birçok insanın ölüme yönelik tutumları içinde yaşadıkları ailedeki etkileşim sonucu şekillenmektedir.

2.3.3. Söylem Çözümleme Yaklaşımı

Söylem çözümlemesi analizine baktığımızda, söylem çözümünün karmaşık epistemolojik ve ontolojik sorunlarla ilgili geniş perspektifli tartışmaların belirli bir düzlemde incelenmesi ile açığa çıkarılan bilgi analiz yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok düşünür de asıl gerçekliğe işte söylem çözümü analizi ile ulaşılabilceğini öne sürmüştür. Michel Foucault da gerçekliğin inşası sorununun anahtarını söylem çözümünde gören düşünürler arasında yer almaktadır.

Gerçekte Foucault'a göre (ölüm, hastalık, suç...) sosyal evrenin bilinen objeleri söylemiden bağımsız ya da ayrılmış şeyler olmayıp tersine, yalnızca söz konusu objeleri kuşatan söylemsel öğeler aracılığıyla gerçeklik kazanmaktadırlar (Prior, 1989:3). O halde “şeyler” söylem pratiklerinin varlığı aracılığıyla elle tutulup gözle görülür kılınırlar ve aynı şekilde hastalık ve ölümden kendileri hakkında söylemler bulunan atıf nesneleri (referents) olmayıp, aksine söylem tarafından inşa edilmiş objelerdir.

Durkheim'da “ölüm” değişmektedir. İntihar örneğinde bile olsa, ölüm, istatistiklerin ele verdiği, bilimin yöntemleriyle gözlenebilecek bir “nesne” idi. Prior'da ise ölüm; daha açık ifade etmek gerekirse, bu yaklaşımda ölüm ne sosyal kavrayış ve yaşantılardan bağımsız olarak “ortada” olan ve nedensel ilişkiler gösteren, ne de semboller aracılığıyla atıfta bulunulan bir şeydir; aksine ölüm söylem tarafından inşa edilip gerçeklik kazanan bir şey olarak anlaşılmalıdır (Prior, 1989: 7).

Prior, kamusal söylemi çözümlerken ölüm etrafında inşa edilmiş resmi işlemler bütününe, hem kullandığı dil ve hem de kapsadığı operasyonlar dizisi itibarıyla esasen modern bilimin nesnel ve işlemler bütününe modern dünyada ölü etrafındaki beşeri-sosyal etkinliğin tıbbileştirilmesine, bürokratikleştirilmesine ve sosyalleştirilmesine hizmet ettiğini belirtmektedir (Prior, 1989: 32-33).

Prior, mahrem söylemde de geniş büyük bir çoğunlukla kamusal söylemin etkisi altında kalmıştır. Modern ailenin ölümü bütünüyle mahremleştirdiğini ve duyguları kendi tekeli altına aldığı görüşü, mahrem alanda ölümün, beşeri var oluşun fiziksel olmayan hususiyetlerinin inşasına hizmet eden sosyal, dinsel ve siyasal boyutlarını kapsamaktadır (Prior, 1989: 32-33). Bu bakımdan ölenin ruhunun ve sosyal kişiliğinin inşa edildiği yer modern zaman içerisinde mahrem alan olmuştur. Hatta ölümün sosyal sonuçları dahi bu modernleşme ile oluşan mahrem alan içerisinde oluşturulmaktadır. Ancak geride kalanların mahrem dünyası sosyal varlığın maddi olmayan hususiyetlerini vurgulamasına rağmen çoğunlukla, cesedin maddi varlığının, yaşayanların cemaat ve kültürel dünyalarını tazeleyip gençleştirmek için üzerinde, sosyal, dinsel ve siyasal pratiklerin etkili bir biçimde senkronize edilebileceği eşsiz bir fırsatın doğmasına da olanak tanıdığını söylemek doğru olacaktır (Prior 1989: 34-35).

2.3.4. Sosyo-Kültürel Sistem Yaklaşımı

Sosyo-kültürel sistem yaklaşımı; ölümün sosyal değişmeye nasıl katkıda bulunduğunu araştırmak ve ölüme yönelik tutumların sosyal olarak üretildiği tarzlar ile

özellikle bir sosyal denetim aracı olarak sosyal işlevlere hizmet ettiği tarzları açığa çıkarmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Kearl, 1989:3-4).

Sosyo- kültürel sistem yaklaşımı içerisinde, ölüm ve diğer sosyal unsurların arasındaki ilişki derinlemesine araştırılmaktadır. Özellikle ölüm ile sosyal tabaka arasındaki ilişki, ölüm ile iş yaşamı, tıp, savaş, siyaset, kültür ve din arasındaki ilişkiler araştırılıp çeşitli görüşler sunulmaktadır. Tüm bu olgular sosyal sistemin temel yapısı içerisinde önemli görevler üstlendiği için, ölüm ile aralarında var olan dolaylı veya doğrudan ilişki dikkat çekmekte ve önem kazanmaktadır.

Kaerl' a göre ölüm ve kültür arasındaki ilişkiye baktığımızda; ölüm açısından yaklaştığımızda kültür, beşeri yaşama ve ölüme anlam vermek suretiyle ölüm konusundaki korkulara toplumun veya topluluğun üyelerini koruyan, onları bu korkulara karşı çevreleyen bir kubbe görevi görmektedir (Kearl, 1989:3-4). Yani Kaerl kültürü ölüm konusunda toplumların yarattığı korkular karşısında koruyucu ana bir dayanak biçiminde betimlemiştir. Burada yaratılan kültürel koruma kubbesi törensel durumlar ve dilsel unsurlar ile zaman içerisinde bir pekiştirmeye uğramaktadır.

Sosyal sistem açısından ölüm olayına baktığımızda, ölüm, yıkıcı bir gücü içinde barındırmaktadır. Toplumların genelinde sosyal sistemler ve kurumlar mitolojik bir ölümsüzlük ile yüklüdürler ve asla ölüm durumu ile karşılaşmaz. İşte tam da bu noktada Kearl' a göre ölümsüz sosyal sistemlerin kadroları ölümlü bireylerce doldurulur ve devam ettirilmesi de yine ölümlü bireylere bırakılmıştır.

Kearl'a göre ölüm, sosyal aktörleri, sorumluluk ve karşılıklı bağımlılık konumlarından uzaklaştırınca sosyal dayanışma bağlarını çözerek bir tehdit ortaya çıkarır. Aile büyüklerinin ölümü, ailenin dağılmasına, siyasal liderlerin ölümü, iktidar boşluğuna ve bütün bunlar ilgili sosyal birimin düzeninin sarsılmasına yol açabilir (Kearl, 1989: 7-8). Bunun yanında ölüm bireylerin sosyal motivasyonlarını ve katılımlarını yıkıma uğratabilir. Toplu ölümlere neden olabilir. AIDS gibi salgınlar, doğal afetler, terör v.b. gibi durumlar ise geride kalanların demoralizasyonuna ve aktarılan töre ve itikatlarına olan inançlarını kaybetmelerine neden olabilmektedir (Kearl, 1989: 7-8).

Yukarıda belirttiğimiz olumsuz etkilerinin bulunmasına karşın ölümün sosyal düzen açısından salt bir yıkıcı etken olarak değerlendirilmesi yanlış bir tutum olacaktır. Sosyal düzen açısından topluluğun sürekliliğini tehdit edici bir durum bulundurmasına karşın ölüm, bir başka yönden de sosyal yapının denetlenmesine (tahkim) katkıda bulunur.

Ölümü reel açıdan değerlendirdiğimizde aslında önemli bir özelliğini hep dikkatten kaçırmaktayız. Ölümün bu önemli özelliği de sosyal değişimin önünü açmasıdır. Aslında sosyal sistem açısından ölüm sosyal değişmeyi getirmekle beraber nüfus kontrolünü de mümkün kılmaktadır. Günümüzde birçok toplumun kanayan yarası aşırı nüfus artışıdır. Artan nüfusun toplumun üyelerinin yaşam alanını kısaltmakta ve bu bilinçsiz nüfus artışı toplumun yapılarında zedelenmelere neden olmaktadır. İşte ölüm bu bilinçsiz nüfus artışının denetlenmesi noktasında önemli bir işlev görmektedir.

Ölümün bir diğer olumlu özelliği toplumun bireyleri arasında var olan dayanışmayı arttırması veya yeni dayanışma türlerinin oluşmasına olanak sağlamasıdır. Tabii sosyal dayanışma durumunun modernleşme ile birlikte azalmaya başladığını ve insanların artık dayanışma faktörünü yavaş yavaş unutmaya veya göz ardı etmeye başladıklarını da belirtmemiz gerekmektedir. Aslında geleneksel toplumlarda ölümün sosyal boyutu daha çok ön planda olduğu için, ölüm olayı beraberinde sosyal ve kültürel dayanışmayı da getirmektedir. Geleneksel toplumlarda aile ve akraba, komşuluk ve mahalle ilişkileri ön planda olduğundan dolayı, ölümle beraber yaşanan gerek maddi gerekse manevi boşluk ölümün olumlu işlevi şeklinde ifade ettiğimiz dayanışma durumlarının doğal olarak gelişmesine ortam sağlamaktadır.

Yine Kearsal'ın düşüncelerine dönecek olursak, Kearsal ölüm konusunun içerisinde “din” unsurunun ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu söylemektedir. “Aile nasıl bireyin duygusal gereksinimlerine, ekonomik düzen nasıl çalışma güdüsüne hasredilmiş kurumlarsa, din de tinsel gereksinimlere hasredilmiş bir kurumdur” (Kearsal, 1989: 11–12). Din faktörü kurumsal bir yapı olarak sosyal hayatta diğer karşılaşılan problemlerde olduğu gibi ölüm konusunda da belirli tinsel gereksinimleri karşılamakta, ölüm olayını yaşayan veya yaşayacak kişilere ve geride kalanlar açısından akla yatkın ve anlaşılabilir bir açıklama getirerek belirli bir meşruiyet zemini kazandırmakta ve bu ölüm olayı ile başa çıkmamızı sağlamaktadır.

Din faktörü aslında ölüm konusunda en ön sırada başvuracağımız bir rahatlatıcı unsurdur. Toplum içerisinde yaşanan kazalar ölüm olayı ile sonuçlanınca nasıl buna nedenselci bağlamda açıklama getiremeyip kimi zaman “kader” diyorsak, işte tam da bu noktada din faktörü bizi bu durumu anlamlandırmada rahatlatmaktadır. Bunu birçok düşünür “asıl neden” şeklinde açıklamaktadır. Beklenmedik her ölümü “erken ölüm” diye nitelendiren kimi düşünürler de bu açıklamada dinsel unsurlarla belirli dayanaklar oluşturmuşlardır.

Aslında yaşanan kazasal ölümleri kadere bağlamak ve dinsel bir başa çıkma yoluna yönelmek insanları bir nebze rahatlatır da, temelde belirli hayal kırıklıklarına da neden olması kaçınılmazdır. Burada her ne kadar insanlar Allah’a yönelse de, belirli dinsel motiflerle kendilerini telkin etmeye çalışsalar da aslında ölüm sosyal yapı içerisinde var olan sistemde “ödenecek bedel” şeklinde görülmektedir.

Tüm bu belirttiğimiz yaklaşımlara genel anlamda bakacak olursak, ölümü sadece sosyolojik çalışmaların materyali açısından düşünmek ve onu salt toplum merkezli bir mercek altına alarak açıklamaya çalışmak yanlış olacaktır. Geleneksel toplumda sosyal işlevleri ile ön plana çıksa da ölüm modernleşme ile beraber kendine özgü bir alan içerisinde yer almaya ve bu kendine has alanda incelenmeye çalışılmaktadır. Ölümün bu kendine özgü alanından da bir çok bilim dalı istifade etmeye çalışmaktadır. Ölüm, bağımsız bir alt disiplin olma yolunda ilerlerken kendine özgü sorunsal bir alan da oluşturmaktadır. Hatta sadece ölüm etrafında odaklanmış olarak görebileceğimiz sosyo-kültürel pratiklerde bulunmaktadır.

2.3.5. Çatışmacı Yaklaşım

Çatışmacı sosyologlar, sosyal problemlerin çatışma temelinde birleştirici etkisini bulmaya çalışırlar. Bazı yapısal düzenin unsurlarının anlaşma ve uzlaşma ile olduğunu kabul etmelerinin yanı sıra bir toplumsal grubun korunabilmesi toplumsal çatışma ile de mümkün olmaktadır (Poloma, 1993: 98). Toplumda ortaya çıkan problemlerin bazıları, toplumsal hayatta egemen olan grupların aralarındaki güç farklılıklarıdır. Grupların sahip oldukları bu güç farklılıkları toplumda çatışmaya neden olmaktadır. Çatışmacı yaklaşıma göre toplum, birbiri ile uyum içinde olan kişilerin ürünü değildir. Bunun tersi olarak toplumu var eden unsur, sosyal hayattaki grupların güç çarpışmaları ve iktidar mücadeleleridir.

Ölüm konusunda çatışmacı yaklaşımda yer alabilecek konulardan biri eşitsizlik meselesidir. Eşitsizlik, medikal bakımın uygunluğunda ve niteliğinde olduğu gibi, farklı ölüm konularında da karşımıza çıkmaktadır. Sosyal problem olarak anılan yoksulluk, hastalık, diğer tüm kötü koşulların hepsi, özel mülkiyet temelli ekonomik sisteme özgü olan hastalık durumları olarak çatışmacı yaklaşımın Marksist boyutunda karşımıza çıkmaktadır (Akalın, 2006: 78).

Marksist çatışmacı teorinin temelini eşitsizlik oluşturmaktadır. Özellikle sağlık sektörünün imkanlarından yeterince yararlanamayan gruplarda görülen ölüm olaylarının

sıklığı bu yaklaşımın dikkat çektiği unsurlar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede ekonomik eşitsizliğin sonucu olarak yeterli tıbbi yardımı alamayan insanlarda ölüm riski bir artış göstermektedir.

Sosyal hayatta ölüm ve yaşam sürekli olarak bir çatışma durumundadır. Meydana gelen bu çatışma toplumda demografik olarak bir dengenin sağlanmasına, doğanın kendini tekrar etmesine ve korumasına neden olmaktadır. Bu manada ölüm ve yaşamın çatışması birçok bakımdan sosyal hayat için olumlu bir durumdur. Yani çatışmacı yaklaşıma göre ölüm çok da kötü işleve sahip bir durum olarak algılanmamalıdır. Sosyal sistemin yenilenmesi içinde bazı yapıların bozulması yani yapıların yıkılması gerekmektedir. Bu açıdan sosyal sistemlerin ölmesi durumu da söz konusu olabilir.

III. BÖLÜM

ÖLÜM'E SOSYAL BAKIŞ

3.1. Öteki'nin Ölümü

Ölüm aslında kendi başına bir bütündür ve bu bütünün içinde çeşitli alt başlıklar, çeşitli küçük birimler yer almaktadır. Burada ilk dikkat çekilen unsur ölümü insanların hep başkaları ya da başka canlılar üzerinden görmeleri ve yorumlamalarıdır. Bu nedenle ölüm konusunda “ölüm öznedir” diye bir genellemeye varmanın çok da yanlış olabileceğini düşünmüyorum. Çünkü Heidegger'in de dediği gibi “herkes kendi ölümünü ölür”. Hiçbir insan bir başkasının ölümünü yaşayamaz. Sadece ona tanıklık eder. Bu toplumlar içinde aynıdır. Toplumların gerek kültürel, gerekse sistemleri açısından erimleri ve ya yok olmaları sosyolojik manada ölüm ise, her toplum ve toplumsal yapı ya kendi ölür veya bir başka kültür veya toplumsal yapının içinde ölür. Ama ölen ölümü yaşayan toplumun ta kendisidir.

Genel bir yaklaşım olarak insanlar ve toplumlar kendilerini hep merkeze almaktadırlar. “Ben” in açılımı ile cümleler kurulmaktadır. Bir şeyi anlatırken “ ben böyle düşünüyorum, benim yaşadığım yerde bu şu şekilde” gibi tabirle merkezci yaklaşımın yani insanın kendini ve kendi kültürünü merkeze alarak geliştirdiği yaklaşımın açılım noktalarıdır. Peki, “benmerkezci” yaklaşımın dışında kalan nedir? dediğimizde, işte dışarıda kalan “öteki” olmak durumundadır. Genelde insan kendi konumunu ötekine göre kendini merkeze alarak açıklamaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda ölüme baktığımızda kendimizi merkeze alarak herhangi bir tecrübi durumun yaşanmasının mümkün olmadığı yer ölüm konusudur. Bu açıdan insanlar ölümü hep bir başkasının yani ötekinin üzerinden tecrübe ederler, yaşarlar ve yorumlarlar. Kendi ölümümüzü tecrübe edemeyiz veya anlatamayız, yorumlayamayız. Çünkü işte o zaman ölmüş, yani tam anlamıyla “ölü” olacağız.

Bu konuyla ilgili Breton “ölüm anlatılmaz, çünkü anlatılan sadece ötekinin ölümüdür” demektedir. Wittgenstein'da “ölüm yaşanılmaz” şeklinde bir ifade ile ölümün tecrübe dışı bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Çünkü ölüm hep ötekinin ölümü olmaktadır. Bizim ölümümüz değildir. Bu açıdan bir başkasının yani ötekinin ölümü bizim açımızdan seyirlik bir durumdur. Burada başkası ölmüştür. Ölen biz değilizdir. Çünkü biz ölmüş olsaydık “ölü” olacaktık, bu noktada ise sadece seyirciyiz veya tanığız veya bir yakınımızın ölümünü izliyoruzdur. Biz ölümü yaşayamayız, ölürüz.

Geleneksel toplum yapısına baktığımız zaman “ötekinin ölümü” olgusunun çok anlamlı bir durum olmadığını görmekteyiz. Çünkü geleneksel toplumda ölüm kişinin ölümünün yanı sıra toplumda “bireyin ölümü” anlamında bir algı alanı oluşturuyordu (Hoefler, 1994: 37). Modernleşme ile birlikte ölüme yüklenen anlam, ölümün algılanmasında ki değişiklikler ile beraber ölüm olgusu sosyal alanın dışında konumlanırken, ölen kişi her kim olursa olsun “öteki” olarak nitelendirilmeye başlanmıştır (Kamerman, 1988: 73). Modern toplumda ölüm imajının sarsılması ve geleneksel toplumla kıyasla işlevsel olarak bir farklılığı olan ölüm fenomeni yapı bozuma uğrayarak, modernitenin bireyi yalnızlaştırması ile birlikte insanları ölüm konusunda ötekinin ölümü algısına yaklaştırmıştır (Kovel, 1994: 62). Bu şekilde ölüm modern toplumla beraber, öteki ile itiraf edilen, bilindik yaklaşımların dışında yer alan, mekan-dışı bir yaklaşım olarak insanların zihinlerinde kodlanmaya başlamıştır (Bozkurt, 1999: 121–122). Böylece ötekini ölümü bireyin ölümsüzlüğü ile yorumlanırken, kişinin kendi ölümüne dek karşılaştığı her ölüm olayı yabancı bir durum olmaya başlamıştır.

Heidegger, “sadece insan ölür, diğerleri telef olur” der. Ölümlü olan sadece insanoğludur. Ayrıca ölüme yönelik açıklamalarında, “ölümlü olan, arzda yaşayan ve gökle çevrili olan insan ölümü, ölümle, ölüm içinde ölür” şeklinde insan ve ölümle ilgili bir yorum yapmaktadır. Bu noktada işaret edildiği şekliyle de bizlerin ölümle ilgili tüm düşünce, yargı, önyargı ve genellemelerin hep bir başkasının ölümü üzerinden anlatılacağını ve hep başkasının ölümü üzerine yazılar yazılacağına ilişkin bir genelleme yapmamıza neden olacaktır.

Aslında ölüm konusunda söylenebilecek en anlamlı söz “ölüm, her şeyi eşitler” dir. Bu açıdan baktığımızda biz veya ötekinin ölümü olsun, belki de tüm insanların hayatları boyunca eşit oldukları tek nokta ölümdür. Çünkü hem bizim hem de ötekinin kaçınılmaz sonu ölümdür.

3.2. Gelişim Dönemlerine Göre Ölüm

İnsan doğan, büyüyen ve nihayetinde ölen bir varlıktır. İnsanın tüm gelişim aşamaları dikkate alındığında her zaman ölüm olayının yaşlılık sürecinin sonunda insanın başına gelen bir olay olarak görüldüğü maalesef söylenememektedir. Ölüm olayı aslında her zaman, her yerde, her yaş ve cinsiyet grubunun her daim karşılaşılabilecekleri bir olaydır. İşte bu nedenle ölüm olayı toplum içinde genel olarak kötü şeklinde yorumlansa da, ölümün yaş gurupları arasında gösterdiği farklılık

konusunda da toplumlar farklı tepkiler vermektedirler. Bu nedenle bizde burada ölüm olayında, insanın gelişim evrelerini dikkate alarak belirli sınırlamalar ile açıklamalar yapmaya çalışacağız.

3.2.1. Çocuk ve Ölüm

Birçok toplumda çocukların ölümüne ilişkin genel bir kaide vardır. Cemal Süreya'nın "üstü kalsın" şiirinde dediği gibi "her ölüm erken ölümdür" (Süreya, 2007: 302) şekline yaklaşılsa da çocuklar söz konusu olduğunda durum daha da farklılık kazanmaktadır. Çünkü toplumlar çocukların ölümüne layık olmadığı şeklinde bir yargıya sahiplerdir ve çocuklara ölümü yakıştırmamaktadırlar. Bu genel yargı içinde yaşadığımız Türk toplumunda da aynıdır. Çocuk cenazeleri diğer cenazelere nazaran daha acı vericidir. Hiçbir anne ve baba ölüm ile evladından özellikle küçük yaşlarda olan bir çocuğundan ayrılmayı istemez. Durum bu şekilde olunca çocukların ölümünü kabullenmek daha zor bir hal almaktadır. Türk toplumunda çocuklara genel bakış, onların melek olduğu şeklindedir. Ölümünde de direk cennete gideceği inancı yer almaktadır.

3.2.2. Genç ve Ölüm

Her ne kadar çocuk ölümlerinde toplumlar daha duyarlıdır diye bir genellemeye varmış olsak da aslında gençlerin ölümü de toplum içerisinde acı uyandırmaktadır. Aslında her ölüm acıdır diyebiliriz. Ölüm beklenmedik bir olay olsa da çocukların ve gençlerin ölümü bu beklenmedik olayı daha da pekiştirmektedir ve daha üzücü hale getirmektedir. Bedii Ziya Egemen'de çocuklar ve gençler için *ölümün neden manasız olduğu* sorusunu sorar ve cevap olarak da onların *ne bedence, nede ruhça hedeflerine varmış, neden de enerjilerini tüketmiş degillerdir* diyerek çocukların ve gençlerin ölümlerinin erken olduğunu belirtir (Egemen, 1963: 32). Gençler toplumlar açısından "gelecek" demektir. Yetişen her genç toplumu bir adım ileri götürecek ışık olarak algılanmakta ve toplumda gençlere ve onların eğitime daha çok önem verilmektedir. Bu nedenle genç yaşta ölüm olayı ile karşılaşıldığında toplum geleceğini kaybetmiş gözüyle bakmaktadır. Bunu şu şekilde daha açık hale getirebiliriz. Mesela savaşlarda genç nüfusu kaybeden bir toplum, ilerleme açısından her zaman sıkı kalacaktır. İşte bu nedenle gençlerin ölümü de ölüm olayına katı bakılmasında bir neden teşkil etmektedir ve tıpkı çocuklarda ölüm olayında olduğu gibi, gençlere de ölüm olayı

yakıştırılmamaktadır. En çok da gençlik toplum için umut demektir. Bu nedenle genç birinin ölümünde erkeklerde eğer askere gitmediyse “asker olacaktı”, kızlarda evlenmediyse “ gelin olacaktı” şeklinde yakınmalar ve ailelerin beklentileri ve toplumunda beklentileri dile getirilmektedir. Türk toplumunda genç bir kızın ölümünde ölüye kına yakıldığı, cenaze töreninde tabutun üzerine gelinlik örtüldüğü, cenazenin ardından gelin olacağına dair sözlerin yer aldığı ağıtların yakıldığı sık sık karşılaştığımız durumlardır. Bu açıdan yaklaştığımız zaman genç ölümlerde “erken ölüm”dür.

3.2.3. Orta Yaşlı ve Ölüm

Orta yaş gurubundan bir bireyin vefat etmesi de acı bir durumdur. Toplumun bu yaş grubu üzerindeki genel yargısı eğer kişinin kronik bir hastalığı yok ise ve bir hastalığa yakalanmamış ise (kanser, aids v.b.) beklenmedik bir ölümdür ve acı vericidir. Çünkü bu bireyin sosyal yapı içerisinde doldurduğu bir yer vardır. Belki bir anne veya bir babadır. Beklide toplumun herhangi bir biriminde bir yerde çalışmakta ve o konumda önemli biridir. Durum bu şekilde olunca böyle bir bireyin kaybı toplumsal açıdan kadro boşalması ve kadronun eksilmesi, sosyal açıdan ise rol kaybıdır. Yani bireyin anne veya baba rolünü yitirmesi şeklindedir. Ama her iki durumda da orta yaş grubu içinde toplumda ölüm iyi karşılanan bir şey değildir. Genelde orta yaş grubundan birinin cenazesinde de “çocuklarını babasız veya annesiz bıraktı gitti, yazık oldu” şeklinde söylemler dikkat çekmektedir.

3.2.4. Yaşlı ve Ölüm

Söz konusu yaşlılık olduğunda sanırım ölümün acılığının bir dirhem de olsa azaldığı durumdur. Çünkü yaşlılık toplumların genel bakış açılarında ölüme yaklaşma olarak değerlendirilmektedir. Yaşlanmak ve ölümü yan yana alınan kelimeler olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır. Yaşlı birini ölümü de her ne kadar kötü olsa da, insanların kendilerini ve yakınlarını teskin etmeleri daha çok kolaylaşmaktadır. Bütün ölümler toplumlar ve insanlar açısından elbette aynı oranda etkili değildir. Bu anlamda yaşlıların ölümü daha kolay kabul edilmektedir. Yaşlılık ile ölüm arasında daha kolay ve ince bir bağın kurulması da bu durumda önemli bir rol oynamaktadır (Hökelekli, 2008: 51). Mesela “zaten yaşlanmıştı, kendi de ölmek istiyordu, ölüme yaklaştığını hissetmişti, çok şey yaşayıp görmüştü” şeklinde telkinlerin yaşlı insanların cenazelerinde söylendiği

bilinmektedir. Bu açıdan her ölüm ani ve acı verici olsa da yaşlılık ve ölüm bir biri ile beraber kullanılan ve yaşlı insanların kendilerini ölüme yakın hissetmeleri yaşlı insanların ölümüne ilişkin acı durumu toplumlarda hafifleten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanırım bu durum yaşanmışlıklar ile de ilgilidir. Yaşlı insan hayattan alacağını aldığını ve kendisini elden ayaktan düşmeden, kimseye muhtaç olmadan ölmek istediğine kendini ve çevresini inandırdığı için aile bireyleri bu insanların ölümünü metanetle karşılamaktadırlar.

3.3. Şehit ve Ölüm

Şehitlik mertebesine erişmek ölümün en anlamlı boyutunu oluşturmaktadır. Şehitlik mertebesine ulaşmak bir Türk askeri açısından onur verici bir durumdur. Bu nedenle önemli bir göreve giden her asker “ölmek var, dönmek yok” söylemi ile yola çıkar ve eğer bu görev esnasında ölür ise bu mertebeye ulaştığı inancı ile ölümsüzleşir. Şehitlik aslında Türk toplumunda ölüm değil ölümsüzlüktür. Çünkü bir amaç uğruna bir birey canını vermiştir. Bu nedenle her ne kadar askere giden bir gencin sağ dönememesi üzerine acı duyulsa da “şehit oldu”, “vatan uğruna canını feda etti” şeklinde yaklaşımlarla acı dindirilmeye ve bu onura ulaştığı için ailesi ve çevresi tarafından gurur ile anılmaya başlanmaktadır.

Şehit cenazeleri toplumun her kesiminden insanın ister tanısın ister tanımasın katılım sağladığı ve bu acı ve onuru paylaştığı cenazelerdir. Büyük bir görkeme sahiptir. Askeri tören ile cenaze merasimi yapılmaktadır. Tolumun sosyal duyarlılığının en üst seviyede görüldüğü cenazelerdir.

3.4. Ölüm Tipolojisi

Sosyal bilimler ve kültür bilimleri, sosyal bir gerçekliği açıklayacakları ve değerlendirecekleri zaman bazı durumlarda sınıflandırmaya gitmişlerdir. Sosyoloji alanında da M. Weber’den günümüze dek uzanan ideal tipler kavramı varlığını korumaktadır. Biz de bu çalışmamızda ölüm konusunda belirli bir tipoloji oluşturmaya çalışmaktayız. Aslında ölümün türlerinin sınıflandırılması ne denli doğru olur ve ne kadarını bu sınıflandırma içerisine alabiliriz tartışılacak bir konudur. Ama yinede elimizden geldiğince genel anlamda M. Weber’in ideal tip metodundan yol çıkarak bir ölüm tipolojisi oluşturduk.

3.4.1. Amaçsal Olarak Ölüm

Amaçsal olarak ölüm, insanın düşünce temelinde ölüm olayını yüceltmesi ve bunu ana etken olarak kullanmasıdır. Burada örnek olarak bir askerin veya yurttaşın vatani uğruna canını feda etmesini verebiliriz. Savaş durumlarında kimi zaman kullanılan tabirler de burada önemlidir. Mesela birçoğumuz savaşa giden birinin “ölmek var, dönmek yok” şeklinde bir söylem içerisinde bulunduğunu duymuşuzdur. İşte bu noktada amaç ölüm uğruna vatani korumak, yani ölmektir. Ölüme kutsal bir değer yüklenmesi bu gibi durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Şehitlik mertebesine yükselme durumu ve onun getirdiği sosyal sorumluluk bireylerin amaçsal olarak ölümü kullanmalarında telkin görevi görmektedir.

3.4.2. Araçsal Olarak Ölüm

Burada asıl nokta ölümü araç olarak kullanmaktır. Yani çeşitli alt nedenlerin bulunması ve bu nedenlerle başa çıkamayan birey ölümü bir yol, bir kaçış olarak görmekte ve intihara kalkışmaktadır. Burada belirtmemiz gereken bir unsur da, terör saldırılarını araçsal olarak ölüm başlığı altında ifade edebiliriz. Tahribatı ne olursa olsun canlı bombalar veya kamikazeler de araçsal olarak ölüm sınıflandırması içerisinde yer almaktadırlar. Çünkü burada bireyin amacı ölmek ve öldürmektir. İster Durkheim'ın belirttiği gibi toplumsal yapıda var olan nedenlerin bireylere yansımaları olsun, ister sosyal baskılar olsun, belirli bir amaca hitap etmeyen ve kişinin kendi canına kast etmesi araçsal olarak ölümü kullanmasıdır. Ölüm bu noktada tüm sorunların çözümü belki de son çözüm şeklinde görülmektedir.

3.4.3. Beklenmedik-Kaderi Ölüm

Kimi zaman insan unsuru dışında karşılaştığımız bir anda gerçekleşen ölüm tipidir. Belirli bir kaza sonucu herhangi bir hastalığı veya ölümcül bir durumu olmayan insanların ve özellikle de çocukların ve gençlerin ölüm olaylarında “kader-alınyazısı” şeklinde yorumladığımız ölüm tipidir.

3.4.4. Beklenen Ölüm

Ağır bir hastalığın pençesinde olan insanların başına gelen ölümdür. Örneğin, günümüzde yaygınlık kazanan kanser hastalığına yakalanmış bir bireyin, teşhisi konulmuş ve artık yapılacak bir şeyin kalmadığı durumlarda doktorların hastaya ne

kadar zamanı kaldığını, organizmanın ne kadar canlı kalabileceğini belirttiği durumlarda meydana gelen ölüm hadisesidir.

3.4.5. İstemli Ölüm

İstemli ölüm araçsal ölüm olayından farklı bir türdür. Burada ülkemizde yasak olan ölüm türü karşımıza çıkmaktadır. Bunlar ötenazi ve harakiridir. Genelde yaşam faaliyetini kendi başına yapamayan ve bir başka insana bağımlı olarak yaşamak zorunda kalan bireylerin bu durumunda hem kendilerini hem de diğer insanları düşünerek kendi istemi ile ölüm hakkını kullanması ötenazidir. Bir doktor veya hasta bakıcı tarafından içerisinde zehir bulunan iğnenin şırınga edilmesi veya hastanın tercihiyle bağlı olarak ölüm şeklinin seçilmesi söz konusu olabilmektedir.

Harakiri de yine bizim toplumumuzda rastlanmayan bir ölümdür. Genelde Japonya, Çin, Kore gibi ülkelerde görülmektedir. Temelinde onursal nedenler yatmaktadır. Harakiri Uzak doğu ülkelerinde eski tarihten günümüze kadar uzanan bir ölüm olayıdır. Her toplumda ölüm konusuna bakışın farklılık kazandığı bu noktada tekrardan anlam kazanmaktadır. Çünkü harakiri yaparak canına kıyan bir kişi açısından bu davranış toplumsal bir değer gerektirdiği sorumluluğun yerine getirilmesinin şeklidir (Hökelekli, 2008: 48). Kabile liderleri, devlet yöneticileri veya önemli bir konumda olan ve sorumluluğunda çeşitli insanların bulunduğu yönetici kişi, kendisini halkına veya bağlı olduğu mensuplarına yeterli göremediği ve onları kötü bir duruma düşürdüğü zaman onurunu korumak için bir kılıç ile yaşamına son vermesine harakiri denmektedir. Burada başarısızlık duygusu önemlidir

Aslında başka bir başlık altında değerlendirilmesi gerektiğine inandığımız ama genel anlamda belirli bir sınıflandırma içerisine yerleştiremediğimiz “saki” geleneğine de burada değinmek faydalı olacaktır. Saki geleneği, daha çok Hindistan’da karşımıza çıkan bir ölüm türüdür. Eşi ölen Hintli kadının eşine duyduğu sadakat bağı ile onun ölümünden sonra kendisini yakması geleneği “saki geleneği” olarak adlandırılmaktadır.

3.4.5 Dramatik Ölüm

Sosyal hayatta bir rol, bir mevki ve bir başarı kazanmak için çok fazla çabalayan insanlar, hayata tutunmak için tüm gücünü kullanmak zorunda kalabilirler. Bu tarz bir uğraşın içerisinde yaşamda ölüm denilen bir olgunun farkına bile varamadan, tüm enerjisini sadece hayatta kalabilmek için uğraşan insanların başına gelen ölümler

dramatik ölümlerdir (Alkan, 1999: 28). Çünkü bu yaşam savaşı verirken ölen insanlar, ölümün farkına bile varmadan, ölüm denilen bir olgunun olduğunu hayata tutunma çabaları içerisinde göremeden ölen kişilerdir. Çağdaş dünyada bu tarz ölümler ile karşılaşmak doğal hale gelmektedir. İnsanlar yaşam çabası, hayatta kalma savaşı verirken, tüm çabalarını yok eden bir olay olarak ölüm ile karşılaşmaktadırlar.

IV. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ DÜNYA'DA ÖLÜM

4. 1. Batı'da Ölüm

Her toplum da ölüme yönelik yaklaşımlar çeşitlilik göstermektedir. Çünkü toplumlar birbirlerinden etkilenseler bile esas kök itibarıyla farklıdırlar. Her toplumun tarihi dokusu, kültürel mirası, bu mirasa yaklaşımları ve toplumların genel çerçeve itibarıyla hemen hemen her alanı birbirinden farklı olduğu için ölüm konusunda da, ölüm olayına yaklaşımları da doğal olarak değişiklik göstermektedir. Geleneksel kültüre sahip toplumlar, ölüme bir son gözü ile bakmamışlar, aksine yeni bir hayatın başlangıcı olarak yaklaşmışlardır. Ama Batı da ölüm kimi zaman bir son, kimi zaman da başlangıç olarak görülmüştür. Bu noktada egemen olan dini etkileyici konumda yer almaktadır. Yinede genel hatlarıyla Batı kültüründe sekülerleşmenin etkisi ile birlikte ölüm, yaşamın sonu olarak nitelendirilmektedir (Koç, 2002:126). Bu açıdan Batı toplumunun ölümü hadisesini kendi kökleri ve yaşadığı atmosfer içerisinde değerlendirdiğini söylemek uygun olacaktır.

Çağdaş Batı toplumunun ölüme ilişkin tutumlarının, maziyle bir kopukluk içerisinde olduğu, birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Şöyle ki, Batı'lıların mazisinde ölüm, özellikle tuğ ve bayraklarla donatılmış kortejlerde, cenaze törenlerinin Barok Protokolünde, yas giysilerinde, mezarlıkların yayılmasında, mezarlıklara yapılan ziyaretlerde ve anı kültüründe hemen hemen her yerde var olan bir şeydi. Ölüm olayı yaşam kadar canlı olarak hayatın içinde yer önemli bir noktada yer alıyordu. Bugün sanayi toplumunda getirilen yasak ise, ölümü isimsiz bir şey haline getirmiştir. Konfordan sarhoş olan bir toplumun yeni tutumu, ölümle ilgili eski tutumuna hiç benzememektedir (Karaca, 2000: 70). Bu anlamda da Çağdaş Batı Kültürü ölümü inkar etme, onun varlığını gözlerden ve düşüncelerden uzaklaştırma ve kaçırma hususunda oldukça uzmanlaşmış gibi görülmektedir (Hökelekli, 2008: 42).

Aslında Ortaçağ Avrupa'sında insanlar, ölümlerini sezdikleri zaman ölüme karşı bir direnme veya reddetme tutumu içine girmeyip, hazırlıklar yaparak aile içinde ölürlerdi. Ölmekte olan kişiyi odası, serbestçe gezilen bir kamusal alan durumunda idi ve bu dönemde ölümle ilgili en büyük korku oluşturabilecek durum yalnız, tek başına bir köşede ölmektir (Seymour, 1999: 11 – Karaca, 2000: 70).

Çağdaş dünyaya baktığımızda karşımıza maziden tamamen kopmuş olan bir ölüm anlayışı çıkmaktadır. Çağdaş dünyada ölüm yalnızlaştırılmış, bir kenarda bastırılmış ve iğreti uyandıran insanlık dışı bir durummuş gibi algılanmaya itilmiştir. Modernleşmeyle beraber ölüm kapı dışı edilmiştir. Çünkü hastalar çoğunlukla ailevi çevrelerinden alınarak, acil durum odalarına atılmaktadırlar. Hasta neticede üzerine ağır tedaviler uygulanarak bir araştırma ve mali yatırım objesi durumuna sokulmaktadır. Nitekim Batı dünyasında ölümlerin %80'i bir kamu kurumunda veya özel bir kurumda gerçekleşmektedir (Karaca, 2000: 71).

Batı dünyasında ölüm toplumsal olmaktan çıkmıştır. Eski kültürde ölüm merkezi bir ilgi konusu olurken ve bu yönüyle varlığını hemen hemen her yerde hissettiren, günümüz toplumlarında reddedilmektedir (Hökelekli, 2008: 42). Çünkü can çekişen birinin yanında durmak, ölünün temizliğini yapmak, cesedi beklemek, uzun süre baş sağlığı dileklerini kabul etmek vb. gibi şeyler, ölü yakınlarının yapmak istemedikleri hususlar haline gelmiştir. Bunları yapmak istemeyen ölü yakınları, bunların kendi yerlerine yapılması için para dahi ödemektedirler. Bu işler ile uğraşan kurumlar oluşmuş, bunun sonucu olarak Amerika'da olduğu gibi insanlara “sessiz sedasız ölmeleri” için yardım eden, böylece ailenin kusurlarını örtbas eden yeni meslekler (tanatopraksi) ortaya çıkmış ve bu andan itibaren ölüm, verimliliğin hedeflendiği bir işletme problemi haline gelmiştir (Kellehear, 2007: 35).

Bugünün Fransızı, ölümün anlamsızlığını, vıcıklığını, bayağılığını, büyüklük ve soyluluktan yoksunluğunu anlatmak için “sığırca veya inekçe ölüm” gibi kaba bir tabiri ölümüne sıfat yapmaktan çekinmemektedir. Zira Fransız edebiyatında da ölüm, sığır görünüşlüdür (Karaca, 2000: 71–72). Ölümüne yönelik bu kaba imgeler kullanılırken asıl amaç ölümün varlık sahasındaki değerini yitirtmeye çalışmaktır. Ölüm, günlük sohbetlerde hazır sohbet konusu olma durumundan büyük bir kasvet getiren konu olma durumuna doğru bir geçişe yöneldiği gözlenmektedir (Hick, 1990: 235). Varlık alanında yeri kaybolan ölümün düşüncelerden, gündelik yaşamdan ve dilden topyekun kaldırılması amaçlanmaktadır (Ahmed - Stacey, 2001: 5). Aslında çocukların psikolojisinde yer alan ölümün kaçınılmazlığını ve sürekliliğini reddetme ve onun nesnel varlığını değiştirme eğilimi günümüz yetişkin kişileri tarafından da devam ettirilen bir yaşam biçimi tarzını almıştır. Durum bu şekilde olunca ölüm korkusu konusunda geliştirilen savunma mekanizmaları dahi çağdaş insanın kişiliğinin oluşmasında önemli roller oynamaya başlamıştır (Hökelekli, 2008: 42).

Yine Batı toplumu ölümün yabancı bir sır olmasından yanadır ve hasta olan kişiye de öleceğini söyleme konusunda gizliliği tercih etmektedir. Bu gizliliğin iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi; sosyal ortamından bireyin koparak, bir köşede ölümü beklemesi durumu göz önünde bulundurulmuştur ve böyle bir durumun bireye korku vereceği düşünülerek ölümü ondan gizlenmektedir. Çünkü o zaman ölüm, art arda gelen tabiat olaylarından ayrılmış, garip ve yabancı bir fenomen haline dönüşebilir düşüncesi ağır basmaktadır. İkinci olarak; ölüm süreciyle ilgili düzenli olaylara karşı mesafe koymak, aynı zamanda insanın ölüm sezgisiyle ilgili duygusal bilinciyle de araya bir mesafe koymak amacı ile öleceği kişiye söylenmemektedir (Karaca, 2000: 72).

Sekülerleşmiş insanlar, ölüm konusunda çok az düşünürler (Featherstone, 2001: 75-87). Fakat gerçekte hayatın geçiciliği, yani insanın fani olması, modern zihinlerin ön planında uğursuz bir hayalet gibi dolaşır. Batı insanı, devamlı ölümün kaçınılmazlığı içinde yaşamakta, zihni korkunç bir toptan yok olma ihtimaliyle aşındırılmış, bu büyük ayrılığın ötesinde onu bekleyen şeylere karşı korumasız durumdadır. Bu bağlamda modern insanın ölüm karşısındaki sabit fikirlerinin oluşmasına, ekzistansiyal analizlerin katkıda bulunduğunu da ayrıca belirtmek gerekmektedir (Karaca, 2000: 72).

Uzun süre zarflarında Batı ülkelerinde ölüm açıkça konuşulan, üzerinde rahatlıkla tartışmaların yapıldığı bir konu olurken cinsellik tabu durumundaydı, şimdi durumun tersine döndüğünden söz edilmektedir. *Bugün özgürlükçü toplumlarda cinsellik sınırsız bir şekilde konuşulurken, buna karşılık ölüm çevrelerde bir süredir neredeyse ağza bile alınmamaktadır* (Hick, 1990: 235).

Ölüm Batı ülkelerinde cinsellik ile yer değiştirmiştir. İnsanın doğasında yer alan ölüm ve ölüm düşüncesi, kişinin içsel mekanından çıkarılmış, onun yaşam aleminden dışlanarak sahte bir görünümün içerisine hapsedilmiştir (Aries, 1974: 73).

Çağdaş dünyada insan “bugün içinde var olan” yani gündelik bireye dönüştüğü için, ölümden çok yaşama önem ve ağırlık vermektedir. Ölüm, çağdaş birey açısından yabancı ve kaçınılacak bir durum halini almıştır. Ona göre, bugünkü hayatını nasıl ve ne şekilde yaşayacağı ölüm düşüncesinden daha çok ön planda yer almaktadır. Kısacası, modern birey ölümü şuur dışı tutmaya çalışmaktadır ve bunun için gündelik olaylar hayatında daha çok yer kaplamaktadır.

Genellikle ölümü biyolojik bir olay olarak gören ve bir yokluk olarak değerlendiren modern insan, cinsellik ve aşk ilişkilerine aşırı derecede önem vererek, ölümü şuurdan uzaklaştırmaya çalışmaktadır (Karaca, 2000: 73). Fakat bu tarz bir eğilimin, ölüm kaygısını azaltıp azaltmayacağı konusu yeterince açık değildir. Nitekim

bazı araştırmacılara göre Batı toplumu, ölüm gerçeğini doğru bir şekilde değerlendirerek engeller durumdadır. Bu tutumun, insanların ölümü doğru bir şekilde değerlendirerek onun ortaya çıkaracağı dehşet ve belirsizliği azaltmaya katkıda bulunmaktan ziyade, onları ölümden dehşete düşüren “bumerang” etkisini büyüten bir ikilem yarattığı kabul edilmektedir (Karaca, 2000: 73).

Ölüm aslında hayatın en temel gerçekliklerinden biridir. Tüm canlıların mutlak kaçınılmaz sonudur. Tüm bu gerçekliğine rağmen ölüm olayı, Batı kültüründe insanların kaçındığı, ölüme dair düşüncelerin kamuflaj ile kapatıldığı ve saklandığı dikkat çeken bir durumdur (Karaca, 2000: 73). Ölüm konusu sosyal hayatın dışına itilerek insanların gündelik hayatlarında karşılaşsalar bile üzerinde durmayacakları bir konu haline gelmiştir. Burada ölümün sıradanlaşması söz konusu olmaktadır. Kimi zaman televizyonlarda gösterilen sokak ortasında insanların önünde acımadan katledilen kişilere bakış normal bir duruma bakar gibi sıradanlaşmış ve günlük hayatın rutininde yer alan durum gibi cinayet sahneleri izlenir hale gelmiştir. Burada yaşanan tezatlık, sosyal hayatın içinde karşılaşılan ölüme karşı tepkisiz kalan insanların ölüm konusunda konuşmaya ve görüş bildirmeye yönelik geliştirdikleri tabulaşmadır.

Batı’da ölüm sokakta yerde yatan bir ceset haline dönüşmektedir. Ölümü konuşurken insanların kelimelerin arkasına gizlenmesi ve ölümü daha nazik bir ifade biçimine dönüştürerek günlük kullanım dilinin dışına itilmesi durumunun sıkça yaşandığı gözlemlenen bir durum olmaya başlamıştır. Tam da bu noktada aslında ölüm olgusu tabu olma özelliği kazanmaktadır.

Batı’da sosyal değerlerin git gide azalması durumu da ölüme yönelik hassasiyetin değişime uğramasında önemli bir etkindir. Çünkü modernleşmenin yüksek oranda gerçekleştiği Batı toplumunda aile yapısında bir çözülme olmaktadır. Çözölmeye uğrayan aile yapısı ile beraber aile bireyleri arasındaki bağ incelmeye hatta ortadan kalkmaya doğru bir eğilim göstermektedir. Bu noktada ölümün aile içinde yaşanmaması, yaşlanan bireye aile bireylerinin tanıklık edememesi ölüme yönelik bir yabancılaşmayı tetiklemektedir.

Modernitenin beraberinde getirdiği yoğun teknik donanım ile aile bireylerinden biri hastalandığında da Batı toplumunda birey topyekün hastaneye taşınmaktadır. Hastaneye taşınan birey ile aile bireyleri arasındaki iletişim kanalı ortadan kalktığı için bireyin ölüm sürecine dair bir izlenim dahi görülmemektedir. Aslında Batı toplumunda ölüme dair yabancılaşma, modernleşme ile beraber artmaktadır.

4.2. Doğu’da Ölüm

Ölümü ve ölüm sonrasına ait uygulamaların her toplumda var olduğunu daha önce belirtmiştik. Çünkü yeryüzünde ölümsüz olan herhangi bir canlı veya unsur bulunmamaktadır. Bu nedenle ölüm gerçekliği ile iç içe yaşadığımızdan dolayı ölüme ilişkin bir takım gelenekler sosyal hayatın düzeni içinde var olmaktadır. Diğer bir taraftan da ölüm olayını hiçbir toplum veya topluluk yadsımamıştır.

Her toplumda olduğu gibi Doğu toplumlarının da ölüm olayına bakışları değişiklik göstermektedir. Doğu toplumlarında ölüm olgusunu incelerken bu olguyu dinsel bağlamdan bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Çünkü Doğu kültüründe ölüm ve din kavramları birbiri ile anılan kavramlar şeklindedir. Özellikle hala geleneksel dokusunu koruyan Doğu toplumlarında veya topluluklarında bu durum bu şekilde devam etmektedir. Biz bu çalışmamızda bir Doğu toplumu olarak Türkiye’de ölümü incelemeye çalıştık. Türkiye’nin diğer Doğu toplumlarından bazı yönleri ile ayrılması durumu söz konusudur. Türkiye jeopolitik ve jeo-stratejik konumu itibari ile dünyada önemli bir yere sahiptir. Bu önemli özelliği tarih boyunca birçok kültüre ev sahipliği yapmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye kültürel çeşitlilik olarak çok zengin bir dokuya sahiptir. Sahip olduğu bu zengin kültürel doku hem dinsel bağlamda hem de bizim asıl konumuz olan ölüm konusunda bir takım unsurların değişiklik göstermesine neden olmaktadır. Şöyle ki, Türkiye Asya ve Avrupa arasında bir köprü özelliği taşıması bağlamında hem Asya’nın hem de Avrupa’nın birçok gelişim ve değişimini edinmiştir. Ölüm konusunda da yine aynı durum söz konusudur. Bu bağlamda Türkiye her ne kadar bir Doğu toplumu olarak nitelendirilse de özellikle son yıllarda modernleşme ile birlikte Batının kültürel özelliklerini de kendi bünyesine aldığını söyleyebiliriz.

Türkiye’de ölüm, dini ritüelin bir parçasını oluşturmaktadır. Dinden bağımsız bir ölüm algısının bulunmadığını rahatça söyleyebiliriz. Çünkü bir Doğu toplumu olan Türkiye’de egemen olan dini inanış İslam’dır. Bu açıdan İslam dininin hayat ve ölümü birbirinin zıddı olarak değerlendirmedeğini, hayatın bir uzantısı olarak ölüme olayına yaklaştığını belirtebiliriz. Ölüm, Doğu toplumlarında hayatın içinde bir yerde yer alan bir unsurdur. Çünkü zamansızdır ve bilinemez. Bu açıdan ölümü sosyal hayatın dışına iterek, onu bastırarak unutma durumlarının yaşandığını pek söyleyemeyiz.

Genel anlamda Doğu toplumları geleneksel aile yapısına sahiptirler. Geleneksel aile yapısı çerçevesinde aile bireyleri aynı evde bir arada yaşarlar. Aile geniş aile tipidir.

Yani anne, baba, çocukların yanı sıra babaanne, anneanne ve dedelerin de bulunduğu hatta bazı bölgelerde buna amca ve halaların da eklendiği geniş aile tipi karşımıza çıkmaktadır. Geniş aile de aile bireyleri arasındaki iletişim düzeyi farklılık göstermektedir. Daha yakın ilişkilerin kurulduğu, aile içi iletişimin daha sıcak olduğu bir aile tipidir. Durum bu şekilde olunca, ölüm olgusunun bu tip aile yapılarının egemen olduğu toplumlarda farklılaştığını görmekteyiz. Aile içinde insanlar büyüklerinin yaşlılık süreçlerine tanık olurlar. Genel anlamda ölüm yaşlanmanın bir uzantısı olduğu için bu yaşlılık süreci sayesinde insanlar ölüme hazırlanırlar. Hatta yaşlı bireylerin ailede var olması, yaşlılıkla beraber gelen, hastalık kavramını da daha yakından tanımaya yardımcı olur. Yaşlı bir insanın sağlığını yavaşça yitirerek ölüme doğru yaklaşması insanlara ölümün sosyal hayatın bir uzantısı ve doğanın bir gereği olduğu bilgisini öğretirken, ölümden korkmanın veya kaçınmanın gereksizliğini de öğretir. Çünkü ölüm geniş ailede gözlemlenen ve dolaylı olarak tecrübe edilen bir durum halini alır.

Geniş aile yapısında yaşlılarla iletişim ölüme dair korkuların üstesinden gelir şeklinde bir açıklama yaptık. Bu sadece bir yön, diğer taraftan ölümü aile içinde gözlemleyen insanlar ölüme saygı duymayı, ölen kişiye ilişkin gelenek ve görenekleri yerine getirme açısından daha anlayışlı olmayı da öğrenirler. Ölüme aşinalık kazanırlar ve ölüme yönelik olumsuz bakış açıları bir nebze de olsa azalır (Lowenthal, 1986: 12).

Doğu toplumlarında ölüm geleneksel aile tiplerinde aile içinde yaşanan sosyal hayatın uzantısı olan bir olaydır. Bu açıdan bireyler kültürel bir değer taşıyan ölüme ve ölüm sonrası ritüellerine karşı daha duyarlıdır. Ölüm fikrinin geleneksel aile tipinde canlı tutulması, insanın hayatta olduğu sürece ölümün de var olan bir gerçeklik olarak bulunduğu fikrine daha yakın durup, bu konuda daha uyarlı olmalarına katkı sağlamaktadır.

Geleneksel aile yapısının egemen olduğu 1940 ve 1950 yıllarında Türkiye’de ölüm algısı ile 1990 ve 2000 yılları arasında modernleşmenin daha belirgin şekilde yaşandığı dönemde çekirdek aile yapısında ölüm algısı birbirinden farklılık göstermektedir. Çünkü sosyal hayatın içinde var olan ölüm fenomenine ilişkin zamanın, devrin değişimi ve gelişimi ile insanların bakış açılarında da bir değişim yaşanmaktadır.

1950 yıllarında tarımda makineleşmenin hızla ivme kazanması, sanayinin yükselen artışı ile Türkiye’de aile yapısında köklü bir değişimin yaşandığını söyleyebiliriz. Sanayileşme ile ortaya çıkan işçi sınıfı, köyden kente göç, şehir planlaması, Batı’ya yönelik yapılan işçi göçleri ile Türkiye’nin sosyal yapısında birçok

değişim meydana gelmiştir. Hızlı makineleşme dönemi çerçevesinde tarım alanında verimli çalışmanın artması çerçevesinde iş sorunu ortaya çıkmış, insanların yapacağı işleri makinelerin yapması ile insanların iş sıkıntıları başlamıştır. Köylerde yeterli çalışma alınının kalmaması, daha iyi istihdam ve sosyal faktörlerin etkisi ile insanların köylerden kentlere göç etmesi durumu ortaya çıkmıştır. Köyden kente yapılan göç ile aslında sadece kentsel nüfus değişmemiş, aile yapısı, sosyal ve kültürel yapı, şehir planı da topyekun değişime uğramıştır. Çünkü köyden kente gelen insanların yaşadıkları en büyük problem barınak sorunu olmuştur. Barınak sorununu çözüme yönelik yapılan işlemler kentin sosyal ve mimari dokusuna tamamen ters düşen nitelikler taşıyıp şehir planlamasını kökten dejenere etmiştir. Bu yeni yapılanma gecekondulaşma olarak karşımıza çıkarken, bu değişim beraberinde çarpık kentleşme sorununu doğurmuştur. Çarpık kentleşme ve gecekondulaşmayı takip bir diğer sorun aşırı iş gücüdür. Aşırı iş gücünün olması kentsel yaşamda rant elde etmek insanların kullanım alanı olarak düşük ücreti doğurmuştur. Düşük ücret de zaman içerisinde aile yapısının giderek küçülmesine ve çekirdek aile tipinin toplumun birçok kesiminde yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu yaşanan problemlerin yanı sıra köyden gelen insanların yaşadıkları en büyük sorun olarak kültür karmaşası karşımıza çıkmaktadır. Kendi geleneksel değer yapısını kente taşıyan bireyler, kentin doğasında kültürel yozlaşmaya uğramaktadırlar. Köy ile kent arasında bir geçiş döneminde kültür şoku ve adaptasyon sorunları yaşanmaktadır. Bu şekilde kendi kültürü ile kent kültürü arasında sıkışıp kalan bireyler belirli bir algı değişimine, yeni hayat felsefelerine sahip olmuşlardır. Çünkü bir başka unsur olarak modernleşme etkisini göstermeye başlamıştır. Kentte ikamet eden insanların çağa ayak uydurma çabaları çerçevesinde Batılı toplumlardan esinlenerek yaşanan modernleşme bir takım alanlarda ilerlemeyi ve gelişmeyi beraberinde getirirken diğer yandan da kültürel yapılarda yozlaşmaya, kültürel değerlerin kayıplarına da neden olmuştur.

Geleneksel toplum yapısından modern topluma geçiş sürecinde yaşanan değişimler toplumun hemen hemen her kesiminde bir takım değişimlere neden olmuştur. Modernleşme sadece sosyal yapılarda fark edilen tarzda bir değişime neden olmamış, bununla beraber insanların zihinsel yapılarında, düşünme şekillerinde, hayat anlayışlarında da değişimlerin yaşanmasının yolunu açmıştır. Modernleşme ile birlikte insanlar daha çok içe kapanmaya başlamıştır. Çünkü modernleşme beraberinde yalnızlaşmayı, kendine dönüklüğü getirmiştir. Buna yeni adı ile bireyselleşme denilse de aslında bu kişinin kendini evrene kapatması halidir.

Modern zaman diliminde bireyselleşen kişiler sosyal çevreden bağımsız olarak sadece kendilerini düşünerek, kendi çıkarları doğrultusunda yaşar bir hale gelmişlerdir. Bu tarz bir ortamda kültürel değerlerden ve hatta dinsel imgelerden de soyutlanma durumları yaşanmaktadır. Tabi bu belirttiğimiz durumu toplumun geneline yaymak mümkün değildir. Daha çok şehir yapılarında, metropol kentlerde rastlanan bir durumdur. Bu tarz değişimlerin yaşanması ile birlikte insanların ölüme karşı bakış açıları da farklılaşmıştır.

Doğu toplumlarında ölüm sosyal hayatın bir parçası, yaşlılığın bir uzantısı ve evin bir köşesinde gerçekleşen bir durum iken, modernleşme ile beraber Batı'dan aldığımız birçok değişim ve gelişim çerçevesinde farklılaşmaya başlamıştır. Yaşamdan ölüme doğru gidildiğini söyleyen ve tamamen gelişmeci bir anlayışa sahip olan modern düşüncede insan bir makine gibi görülür, makine nasıl çalışır veya çalışmaz ise biyolojik makinenin de ya canlı yada ölü olması gerektiği düşünülür, teknik olarak ölüm saptanmaya çalışılır ve bir makineye yaklaşıldığı ölçüde ölüme yaklaşılr (Göka, 2009: 283). Modern batı kültüründe ölüme bir yabancı gözü ile bakılır. Halbuki Doğu toplumlarında ölüm yaşamın bir parçasıdır. “Yaşam olduğu kadar hayatta ölüm de vardır” anlayışı çerçevesinde ölüme yaklaşılrken modernleşmenin getirdiği değişimle beraber ölüm algısı da modernleşmenin kaskacında kalmıştır. Erol Göka'ya göre; biz Batı'dan modernleşme ile beraber teknik gelişim ve bilimsel ilerlemenin yanı sıra, batının ölüme bakış açısındaki değişimi hatta batının ölüme bakışını da almış bulunmaktayız. Bu şekilde batından esinlenerek ölüme karşı sergilediğimiz yaklaşım bizim kültürel yapımızdaki ölüm algısını, ölüme ve ölümlle beraber ortaya çıkan duyarlılığımızı büyük ölçüde değiştirmiştir.

Batıdan esinlenilerek geliştirilen ölüm algısında karşımıza korkulacak, üzerinde konuşulmayacak ve kaçınılacak bir “ölüm olgusu” çıkmaktadır. Ölüm günlük hayatın hemen hemen her anında karşılaşacağımız bir olay olmuştur. Gelişen toplumlarla beraber ölümden çeşitlilik de meydana gelmiştir. Daha önceleri belirli hastalıklar ile meydana gelen ölüm, bir takım kazalar sonucu ve ecelle oluşan ölüm olayı mevcut iken, zamanın ilerlemesi sosyal hayatta yaşanan farklılaşma ve gelişimle ölümden çeşitlilik artmıştır. Sadece kaza veya ecel ile yaşanan ölüme ek olarak iş kazaları, trafik kazaları, besin zehirlenmeleri, terör saldırıları, töre cinayetleri, zararlı madde bağımlılığı, ileri derecede depresyon, mağdur ve borçlu intiharları ve çoğalan salgın ve ölümcül hastalıklar eklenmiştir.

Tıp alanındaki birçok gelişmede insan ırkının yaşam ömrü uzatılmaya çalışılmaktadır. Ama buna paralel olarak da tıp ve teknoloji alanındaki gelişmelerin, ilaç çokluğunun ve ilaç kullanımının artması, kimyasalların insan yaşamında yoğun kullanılması, çeşitli radyoaktif unsurlar- ışınlar, biyolojik denemeler mesela GDO’lu ürünler ve bunlara benzer birçok değişiklik ile insanlarda ölüm riskinde gözlemlenen bir artış olmuştur. İnsanlar bu zararlı değişimle beraber ölümün aşaması olan yaşlılık evresini sağlıklı geçirememektedir. Bu açıdan topluma baktığımızda, ölüm olayında ani ölümlerin ve ölüm yaşını ifade eden grafiğin aşağı doğru indiği gözlemlenmektedir. Ama bu durumu sadece tıp alanında veya teknoloji alanında yaşanan gelişmelere dayandırmak yanlış olacaktır. Modernleşme ile insanlarımızın, toplumlarımızın kültür seviyelerini arttığı düşünülmektedir. Ama bu ne denli doğru bir yargıdır orası tartışılır. Şöyle ki, artık 8–10 yaş arası çocuklarda obezite durumu karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda çocukların sağlıksız beslendiği ve ileriki yaşlarda kalp krizi riski taşıyan grup içerisinde yer alacaklarını ve bunu takiben eğer dikkatli bir tedavi sürecine girmezlerse ölüme yakın yaşam süreceklerinin açık bir göstergesidir (Meissner, 2000: 12). Bu taraz birçok batı kökenli hastalığın günümüzde yaygınlaşması ölüme yakın yaşamların ortaya çıkmasına, insanların yaşam standartları ve yaşam kaliteleri yükselirken, ölümü sosyal hayatın dışına atmaya çalışırken yaşanan birçok değişimle ölüme daha yakın hale gelmektedir. Aslında bu saydığımız durum birçok toplum için geçerlidir. Fakat doğu toplumlarında daha çok rastlanan durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşmeyle beraber ortaya çıkan ölüm çeşitliliği ölüme bakış açısını etkilemiş, ölüm gündelik hayatın bir parçası, sıradan bir olay halini almıştır. Sokakta her an karşılaşılabilecek bir durum olmuş ve insanlar bu anlık durum karşısında tepkisiz hale gelmişlerdir. Söz konusu olan olay kendi yakınları olmadığı takdirde yaşanan bir trafik kazası sonucu meydana gelen ölüm olayını meraklı gözlerle izleyip, daha sonra yaşamlarına kaldıkları yerden devam eden, hatta kimi zaman olan kazaya ve ölüm olayına duyarsız kalıp bir insan cesedinin yanından umursamaz şekilde geçen insanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Modernleşmenin ölüm olayı konusunda insanlarda oluşturduğu yabancılaşmanın yanı sıra modern kapitalizm de ölümü “meta”laştırmıştır. Her ne kadar modernitenin etkisi altında olsa da Doğu toplumları köken olarak geleneksel toplum tipleridir. Fakat buna rağmen bazı yapılarda geleneksellikten uzaklaşıldığı gözlemlenen bir olaydır. Mesela ölümün geleneksel toplumda evin bir odasında gerçekleşen bir olay olduğunu belirtmiştik. Bu çerçeveden baktığımız zaman ölüm sosyal hayatın bir parçası olurken,

aile bireyleri açısından tanıdık bilindik bir hal almaktadır. Aile bireyleri hastalanan ve ölüme yaklaşan yakınlarına destek olmakta, onun ölüme doğru ilerleyen adımlarına tanıklık etmektedir. Ölüm adeta paylaşılabilen bir durum halini almıştır. Ölüm olayının gerçekleşme anında, ölüm olayı sonrasında yakınının yanında bulunan insan ölüme karşı yabancılık çekmemekte, ölen yakınına karşı yükümlülüklerini de gelenekleri ve inançları çerçevesinde yerine getirmektedir. Mesela İslam toplumlarında ölüme yaklaşan kişinin başında kur'an okunur. Bu dini bir yükümlülüğün dışında kültürel bir olgudur. Ölüm olayının evde gerçekleşmesi sırasında bu durumun sürekli yaşandığını görmekteyiz. Aile bireyleri sırayla kur'an okuyarak ölüme yaklaşan yakınlarına yardımcı olmakta ve onu bu durumda rahatlatmaktadırlar. Ama modernleşme ile beraber ölümün evden dışarı çıkarılmıştır. Büyük şehirlerde huzur evlerinin, Amerikan tarzı yaşlı evlerinin kurulması ile birlikte yaşlılar evden uzaklaşarak ölüm karşısında yalnız bırakılmaktadırlar (Koç, 2002: 126-127). Yaşlı insanların ölüme yaklaştıkça evlerinden hastanelere taşınması durumu da günümüzde gözlemlenebilen bir durumdur. Hastanelere taşınan ölüm olayında dinsel ritüeller yerine getirilememektedir. Çünkü medikalleşen ölüm söz konusu olduğu için, ölüm olayı hastanelerin yoğun bakım ünitelerinde ve aile bireylerine kapalı alanlarda gerçekleşmektedir. Bu durumda aile bireyleri ölen yakınlarını ya ölüm olayı tamamen bittikten sonra ya da hastanenin başka bir yerine yani morga kaldırılırken görmektedirler. Bu şekilde yaşanan ölüm olayına tanıklık edemeyen aile bireyleri ölüme yabancılaşmakta hatta ölen yakınları ile son anında temas kuramadıkları için ölüye dahi yabancılaşmaktadırlar. Evlerden hastanelere taşınan ölüm, insanların ölüm olayına yakın tanıklık etmelerini ortadan kaldırmış ve dolaylı ölüm tecrübesine son vererek ölümü bilinemez hale getirmiştir. Hastanenin bir odasında veya yoğun bakım ünitelerinde gerçekleşen ölüm, daha sonra hastane morguna taşınmaktadır.

Modern kapitalizm ile beraber ölü üzerinden rant elde eden kurum ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Bunlar ölüm sonrası işlemleri yerine getiren özel kuruluşlardır. Cenaze işleri adı altında yapılan, ölüm sonrası işlemleri yerine getiren kuruluşlar şehir yapılanması içerisinde insanların ölüm ve ölüye dair yükümlülüklerini belirli bir para karşılığında üstlenmektedirler. Ölü'nün morga kaldırılması ile başlayana ve devam eden tüm işlemleri yerine getiren özel kuruluşlar insanların ölü ile temasını da ortadan kaldırmıştır. Geleneksel toplumda tüm cenaze işlemleri ölen kişinin ailesi ve yakınları tarafından gerçekleştirilirken, modern kapitalist sistemde ortaya çıkan özel kurum ve kuruluşlar bu işlemleri aile bireylerinin üzerinden alarak yerine getirmektedirler.

Bu anlamda her ne kadar Türkiye’de geleneksel kültürel yapının egemen olduğu bilinen bir gerçek olsa da ölüm olgusu söz konusu olduğunda Batı’dan etkilenimler gözlenmektedir. Bir Doğu toplumu olarak Türkiye’de ölüm, geleneksellik ile modernlik arasında bir yerlerde sıkışıp kalmaktadır. Ama İslam dininin egemenliği ölüm kültüründe duyarlı davranmayı beraberinde getirmektedir. Her ne kadar Batı’dan etkilenmeler söz konusu olsa da, Türkiye’de İslami gelenek doğrultusunda ölümün hep psikolojik hem sosyal yönüne yapılan vurgular dikkat çekicidir. Yaşılı hasta insanlara yapılan ziyaretler, yine mezar alanlarının (kabristanların) ziyaret edilmesi, geçmişlerin ruhuna Kur’an okunması, ölen bir kişinin yakınlarına ve ailesine taziye de bulunulması gibi sosyal davranışlar günümüzde varlığını korumaktadır (Koç, 2002: 127).

V. BÖLÜM

DİNİ BAĞLAMDA ÖLÜME BAKIŞ

5.1. Ölüm ve Din

Ölüm denilen olgu çok yönlüdür. Sadece tıp alanının veya sosyal bilimlerin değil, teolojinin, istatistiğin ve daha birçok bilim dalının araştırma sahasını oluşturmaktadır. Ama belki de ölüm konusunda en çok söz söyleme hakkına sahip olan bilim teolojidir. Çünkü nasıl ki insanlar hayatı anlamlandırmak, hayat içerisinde karşılaştıkları zorluklarda bilimin ve aklın yeterli gelmediği durumlarda sığınak olarak dine yöneliyorlarsa, ölüm konusunda da aynı şekilde bir yönelim söz konusudur.

Ölüm birçok düşünüre göre hayatı anlamlandırmada önemli bir faktördür. Kimi zaman insanların ölüme bakış açıları aslında hayata bakış açıları demektir. Yani bir kişinin ölüme karşı hissettiği duygular, bunların yansımaları hayat algısı ile aynı çizgide ilerlemekte ve kişinin ölüm düşüncesi onun hayatına dair ipuçları barındırmaktadır. Bu noktada ölüm konusunun gerek birey gerekse toplumlar açısından ne denli önemli bir konu olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Toplum dediğimiz komplike yapı var olabilmek için bir çok değer ve norm geliştirmiştir. Bu sistemsal yapı içerisinde her birey toplumun bir ürünü olduğu gibi, her toplumda bireylerin ürünüdür. Bu çerçevede her toplumun dinsel yapısının olmasının yanı sıra bireylerin de belirli dinsel inançları ve uygulamaları mevcuttur. Bu durumda her toplum kendi mensuplarına belirli dinsel bilgiyi sunduğu gibi her bireyde kendi inançları çerçevesinde toplumu yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu şekilde bireyler ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Aynı bakış açısı ile evrensel bir gerçeklik olan ölüme baktığımızda; nasıl ki her birey ölüme ilişkin bir takım önyargılar, bilgi birikimleri ve tasavvurlar oluşturuyorlarsa, aynı şekilde toplumlarında ölüme ilişkin belirli bir yaklaşım seyirleri bulunmaktadır. Bu hususta toplumların ölüme karşı geliştirmiş oldukları tavrın en önemli ayağını toplumda egemen olan dinsel düşünce oluşturmaktadır. Her toplumun ölüme karşı yargı veya önyargılarının beslendiği dini doğmaların var olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Ölüm konusunda dinlerin en büyük işlevi, ölümü anlamlandırmanın yanı sıra ölüme yönelik tutumların sağlıklı bir şekilde belirlenmesini sağlamaktır. İnsanlar ölüm olayını tecrübe edemezler, sadece bir başkasının üzerinden bu konuya ilişkin yorum yapabilmektedirler. Bu nedenle ölüm konusu insanların zihninde kapalı bir kutu gibi

kalmaktadır. Her din kendi inanlarına bu kapalı kutu hakkında çeşitli bilgiler vererek aslında onların bilinemez denilen bir konuda yaşadıkları problemleri ortadan kaldırmaya veya en aza indirmeye çalışmaktadırlar. Din toplumsal yapı içerisinde var olan kültürel dokuyu belirlerken bireylerin ölüme bakışlarını da belirlemektedir. Kimi zaman dinler ölüm durumu söz konusu olduğunda bir sığınma yeri olarak görülürken kimi zamanda ölümle baş etme konusunda kurtarıcı bir fonksiyona sahip olmaktadır. Bazı durumlarda da dinler, hayatı ölüm üzerinden anlamlandırmaya çalışmışlardır. Mesela İslam dini açısından ölüm konusu korkulacak, kaçınılacak ve tiksinti oluşturacak bir bakış açısına sahip değildir. Daha çok İslam dininde ölümün her canlının başına gelecek mutlak bir hakikat olduğu belirtilerek, doğanın bir kanunu şeklinde inanların yaklaşımları gerektiği bildirilmektedir. Bu çerçevede inanan birey ölüme karşı duyduğu gizemi bir nebze olsun rahatlatmaktadır. Aynı şekilde ölüm korkusu konusunda da inanlar açısından korku uyandıracak bir durumun söz konusu olmadığını belirten İslam dini, bu açıdan da mensuplarına telkinde bulunmaktadır.

Toplumların gelişimlerini bütüncül olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Mesela Türk toplumunun gelişim aşamalarında en önemli değişimi İslam dinin kabulü ile yaşadığını görmekteyiz. İslam dini öğretileri ve inanç sistemi ile Türk toplumu büyük oranda değişim yaşamasına rağmen, eski Türk inançlarında yer alan bazı kültürel sistemleri de yine sosyal hayatta varlığını korumaya devam etmiştir. Bu kültürel bilgi birikimi hayatın her alanında kendini göstermektedir. Aynı kültürel bilgi birikiminin Türk toplumun ölüme bakışında da devam ettiğini görmekteyiz.

Türk-İslam kültüründe ölüme ilişkin davranış ve tutumlar, ölüm ritüelleri, ölüme karşı yaklaşımlar İslam dininin etkisi ile son şeklini almış olsa dahi İslam öncesi geleneksel yapının ve inanışların etkileri de yadsınamayacak ölçüdedir. Ölümün gerçekleşmesinden hemen önce “sekaret” denilen dönemde verilen hizmetlerde yer almak, cenazenin yıkanmasına ve cenaze namazına katılmak, ölünün eşyalarını ihtiyaç sahiplerine dağıtmak ve maddi yardımda bulunmak, eski Türk adetlerinden köken alan “ölü aşı” vermek ya da bugünkü yaygın biçimiyle eş-dost ve komşular tarafından getirilen yemekleri yemek Türk-İslam kültürüne göre şekillenmiş ölüm ritüellerinin en önemli görünümüdür (Göka, 2009: 198).

Ölüme ilişkin bilgi birikimleri aslında toplumda var olan kültürel dokunun yansımalarıdır. Bir toplumda bir ölüm olayı gerçekleştiğinde, bu ölüye nasıl yaklaşılacağı, ölüm sonrasında ne gibi işlemlerin yapılacağı, cenaze öncesi uygulamalar ve cenaze sonrası uygulamaların tümünün saklı olduğu bilgi toplumun kültürel

dokusunda işlenmektedir. Bu açıdan bir toplumun kültürel dokusunun temellerinde dini motiflerin de önemli işlevler üstlendiğini, kültürün belirlenmesinde önemli bir yapı taşı oluşturduğunu bu noktada söylemek yerinde olacaktır.

Ölüme yaklaşım ve ölüm sonrası ritüellere baktığımız zaman, toplumumuz içerisinde gözlemlediğimiz olay, tüm bu ritüellerin dini inançlar çerçevesinde belirlenmiş olmasıdır. Neredeyse dinsel motifler ile ölüm ritüelleri iç içe geçmiş durumdadır diyebiliriz. Dinsellik ve dinsel motifler, ölüm ve ölüm sonrası ritüellerin her aşamasını ve her noktasını belirli sıra çerçevesinde organize etmektedir (Elias, 2001:4).

Öyle ki, yaşamı boyunca dini yaşantıyla uzaktan yakından ilgisi olmayanlar bile, bir yakınlarını kaybettiklerinde, bir cenazeye gittiklerinde kendilerini dinin içinde buluverir, dinsel atmosferin egemen olduğu yas sürecinde ilgilerini dinsel uygulama ve söylemlere yoğunlaştırırlar. Ölüm ve ölüm sonrası ritüellerde dinsel metinler, uygulamalar ve mekanlar yoğun biçimde kullanılırken, din görevlileri de tüm bu süreçlerde bir şekilde yer almak durumundadırlar (Göka, 2009:199).

Ölüme anlam vermede ve ölüm sonrası yapılacak uygulamalarda olduğu kadar ölümün ardından yaşanan yas sürecinde de dinsel uygulamaların, dinsel yönlendirmelerin önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Toplumun önemli bir kesimi ölüm sonrası uygulamaların eksiksiz bir biçimde ve dinin ön gördüğü biçimde yerine getirilmesi için özen gösterir. Bu nedenle ölüm ve yas gibi yaşamın güçlükleriyle, karşılaşılan sorun ve sıkıntılarla dinsel inançlarını kullanarak baş etmeye çalışır. Bu durumun yaşanmasına “dinsel başa çıkma süreci” adı verilmektedir (Göka, 2009:200). İnsanın iradesi dışında gerçekleşen bir takım olaylar ve bu irade dışı gerçekleşen olaylar arasında en önemlisi ölüm olayında dinsel başa çıkma yoluna başvurulması uzmanlar tarafında da önemli bir yere sahip olduğu onaylanmaktadır. Bu açıdan dinsel uygulamalar, dinsel söylemler insana bilimsel söylemlerden daha yakın gelmekte ve bu tarz durum yaşayan kişiler dinsel söylemlere daha çok güvenmekte ve sığınmaktadırlar. Bu açıdan dinin ölüm olayı karşısında daha sakinleştirici bir tutuma sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ölümlle başa çıkmada, acılarımızı hayata anlam kazandırma yönünde dönüştürebilmenin payı büyüktür. Bunda başarılı olma düzeyimiz, öncelikle bizim değer dünyamız, dünya görüşümüz ve anlam haritalarımızla doğru orantılıdır. Dini inançlar; dayanışma, iyimserlik, umutlandırma işlevlerin yanı sıra, ölüm-ötesi hayat konularında olumlu görüş bildirme, sabretmeyi öğrenme ve Yaratıcı'ya güvenme gibi olumlu ruhsal potansiyeller içermektedir (Göka, 2009: 200). Bireyin anlam sistemlerini

korumada ve olumsuz bir durum karşısında “Allah kimseye kaldıramayacağından fazla yük yüklemeyiz”, “bu olayın benim başıma gelmesinde de bir hayır vardır” tarzı düşünce biçimleri olumsuz durumun üstesinden gelinmesinde ve yaşanan kaybın acısının bastırılmasında önemli rol üstlenmektedir.

İslam dininin ölüm konusunda öngördüğü düşünce sisteminde dikkat çeken en önemli unsur “bu dünyanın geçiciliği” dir. Her ne kadar içinde bulunduğumuz zaman dilimi önemli olsa da bu dünya zamanı geldiğinde son bulacaktır. Bu nedenle İslam dini inananlarına bu dünya nimetlerine çok fazla yönelmemelerini, dünyanın onların gözünü boyamasına izin vermemesinin üzerinde yoğun bir şekilde durarak belirtmektedir. Ayrıca halk arasında çok fazla bilinen “hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışın” sözü İslam toplumunda bilinen önemli sözlerdendir. Aslında İslam dini yaşam ve ölüme dair ince bir ayrım yapmıştır. Hem bu günü hem yarını düşünerek hareket etme fikri temel düşünce prensibini oluşturmaktadır. Bu çerçevede ölüm olgusunun aslında hayatın rutininde var olduğu gerçeği ve her an her insanın başına gelebileceği düşüncesi karşımıza çıkmaktadır.

Ölüme bakış açısı olarak İslam dinini genel açıdan değerlendirdiğimizde; ölüm döşeginde olan bir kişiye yaklaşım, ölüm anında yapılacak şeyler, cenazenin kaldırılması, ölümler için edilen dualar, ölüm sonrası ritüeller, yas süreci gibi ölümün tüm rutin organizasyonunu içine alan bütüncül bir yapılanma ile ölüme yaklaşıldığı karşımıza çıkan bir gerçektir. Ölümüm her anında İslam dininin öğretileri mevcuttur ve bu ölümün her anını kapsayan kültürel eylemlerin sosyal fonksiyonları da önemle icra edilmektedir. Aslında İslam dinin ölüme ilişkin yaklaşımının ve ölüm sonrası öngördüğü ritüellere baktığımızda her bir ritüelin kendi içinde belirli bir anlam ve önem çerçevesinde oluşturularak ölüm sonrası geride kalan bireyleri de düşünerek oluşturulmuş anlamsal bir bütünün karşımıza çıktığını belirtmemiz gerekmektedir.

Din ve ölüm arasındaki bağlantıya bütüncül olarak baktığımızda, sağlıklı bir din anlayışının ölüm konusunda yaşanan korku, kaygı ve endişeleri ortadan kaldırdığı bilinen bir gerçektir. Çünkü ölüm sonrası yaşanan matem sürecinde, geride kalanların içine düştükleri boşlukta onlara en önemli yardımcı olarak yine din ve dini başa çıkmanın etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Din ve inanç sistemlerinin temelinde “ölüm düşüncesi”nin yattığı düşünülmektedir. Her dinin ve inanç sistemlerinin belirli bir düşünsel yapısı bulunmaktadır. Her din ve inanç sistemi belirli sistematikler üzerine yerleşmişlerdir. Bu çerçeveden baktığımızda her din ve inanç sistemi kendi öngördüğü bakış açısı

doğrultusunda inanlarına (mensuplarına) belirli görüşleri sunmakta ve bu görüşler çerçevesinde hareket etmelerini, hayatlarını sundukları görüş çerçevesinde belirlemelerini öngörmekte hatta bazı din ve inanç sistemleri da bunu dayatmaktadır. Bu açıdan ölüm konusuna bakacak olursak; her din ve inanç sistemi ölüme ilişkin bir takım düşünceler barındırmakta ve ölüm olayını da kendi sistematigi içerisinde yorumlamakta, inanlarının da bu sistematik çerçevesinde ölüme ve ölüm olayına yaklaşımlarını öngörmektedir. Örneğin; Yahudiliğe baktığımızda, ölüm düşüncesi Yahudilikte “Tanrı’nın gazabı” şeklinde yorumlanmaktadır. Yahudiler, insanın başına gelebilecek en büyük kötülük olarak ölümü görmektedirler. İslam dininde ise bu durum çok farklıdır. İslam dininde ölüm korkulan, kaçınılan veya iğreti uyandıran kötü bir hadise şeklinde yorumlanmamaktadır. İslam düşünürleri de bu duruma ilişkin olumlu yaklaşımlar göstermekte, ölümü sosyal hayatta önemli bir yere koymaktadırlar. Örneğin Mevlana ölüm’e ilişkin görüşlerinde, ölümü şanlı bir olay olarak nitelendirmektedir. Ölümü “sevgiliye kavuşma”, “sevgili ile buluşma” şeklinde olumlu imgelerle canlandırmakta, hatta ölüm anını düşün gecesi gibi yorumlamaktadır.

İslam filozofları ölüme ilişkin olumlu yaklaşımları ile dikkat çekmekte ve bu yaklaşımlarını eserlerinde düşüncelerinde sergilemektedirler. Diğer yandan felsefe alanında önemli isimlere baktığımızda ölüm hadisesinin başka bir boyutta ele aldıklarını görmekteyiz. Felsefe alanında önemli isimlerden biri olan Eflatun’un ölüme ilişkin düşünceleri dikkat çekici niteliktedir. Felsefeye ilişkin düşüncesinin temelinde düalist (ikici) bir düşünce tarzına sahip olan Eflatun’un ölüme yönelik düşüncelerinde de aynı tarzı devam ettirdiğini görmekteyiz. Eflatun insanı ruh ve bedenden oluşan ikili bir yapıda düşünmektedir. Bu noktadan yola çıkarak ölüm olayında ruhun bedenden ayrılıp idealar evrenine geçeceğine inanmaktadır. Eflatun’ a göre ölüm, ruhun beden kafesinden kurtulması, özgürlüğüne kavuşmasıdır.

5.2. Dinlere Göre Ölüm

5.2.1. İlkel Din ve Kültürlerde Ölüm

Sosyal hayatın içinde var olan, aslında hayat ile var olan ölüm olayı her zaman gizemini korumuş ve sürdürmüştür. Bu bakımdan ölüme yüklenen anlam konusunda insanların en çok başvurdukları kaynak dinler olmuştur. Çünkü insanın hayatını anlamlandırmada dinler sadece hayata ilişkin bilgiler sunmamış, ölüme yönelik bilgilerde de aynı özeni göstermişlerdir. Bunun nedeni ilk insandan ilk toplumdaki ve en ilkel kabilelerden günümüze kadar inançsız ve ölümsüz bir durumun bulunmamasıdır.

En ilkel kabileler dahi ölüm ile ilgili çeşitli yaklaşımlar geliştirmiş, ölüme dair farklı tepkilerde bulunmuşlardır. Aslında ilkel kabileler ilk olarak “ölen” ile ilgilenmişlerdir. Bunun aslın nedeni ölümün bir olay ya da süreç olması bakımından değerlendirilip değerlendirilmemesi değil, ölümün bir son gibi görülmemesinden kaynaklanmaktadır. İlkel kabilelerde ölen kişilerin ruhlarının tekrar geri geleceği düşünülmektedir. Ölen kişinin kayıp edilmesi durumundan çok, onun tekrar başka bir hayatta (başka bir dünyada) yaşam bulacağı fikri daha çok ön plandadır. Bu açıdan bakıldığında ölü gömme geleneğinde yaşarken kullandığı eşyaları ile gömme işlemi karşımıza çıkmaktadır. Bu gelenek Eski Türklerde de var olan bir gelenektir. Hatta eşyalarının yanı sıra atı ve hatta eşi ile birlikte gömülme işlemi dahi yapıldığının kanıtları arkeologlar ve tarihçiler tarafından tespit edilmiştir. Ayrıca, Eski Mısırlıların, elbiseler, silahlar yiyecekler ve insanın ihtiyaç duyabileceği diğer bazı şeyleri, onları kullanıp mutlu olmaları için ölümleri ile beraber gömdükleri bilinen bir gerçektir. Zira eski mısır dinlerinde hayat, ölüm ve öteki dünyaya dönük olarak düzenlenmiş, ölümden sonra yaşamaya inanılmış ve mumyalama v.b gibi şeyler yapılarak sonsuza kadar mutlu yaşamak için dünyada geçirilen kısa süreli hayatın erdemli bir şekilde harcanması şart konulmuştur (Karaca, 2000: 40).

İlkel kabilelerde ölüm genellikle korku unsuru ile birlikte anılmaktadır. Hatta bazı düşünürler dinlerin işte bu ölüm korkusundan dolayı ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Bu açıdan baktığımızda var olan ölümden kaçmak mümkün değildir ama onun etkisinin, acısının azaltılması için doğa veya doğaüstü güçlere çeşitli törenler, ayinler düzenlenmektedir.

Çeşitli dinler incelendiğinde, inanç sistemlerinin ve dinlerin esrarlı yönlerinin özünü, ölüm düşüncesinin oluşturduğu görülmektedir. Dinlerin hem yaşarken, hem de ölüm sonrasında huzur ve mutluluğun sağlanmasında insanoğluna yüklediği sorumluluklar düşünüldüğünde hayatın daha fazla anlam kazandığı görülür (Yıldız, 2006: 5). Çünkü birçok din ve inanç sistemi yaşama dair tecrübelerin ölümü ve ölüm sonrasını etkileyeceğinden bahsetmektedir. Mesela İslam dinini bu noktada örnek gösterebiliriz. İslam dininde insanın hayatta yapıp ettikleri onun ahiret hayatını etkilemektedir. Bu noktada hayat bir sınav olarak düşünülmektedir.

Genel anlamda ölüm düşüncesini dinden bağımsız olarak değerlendirmek yanlış bir tavır olacağı kanaatindeyiz. Her din, kendi yaşam felsefesi ile beraber ölüm felsefesini de mensuplarına sunarak, onların hayatların hem yaşarken hem de en yalnız oldukları durumda yani ölüm konusunda kuşatıcı bir rol üstlenmiştir. Toplumlar da

kendi sistemleri içerisinde egemen olan din ve inanç sistemi çerçevesinde üyelerine davranmıştır. Gerek insanlar ve gerekse toplumlar için bu denli kuşatıcı ve belirleyici olan dinlerin ölüm konusundaki yaklaşımları bizim de ilgimizi yoğun bir biçimde çekmiştir ve bu bağlamda dinlerin genel hatları ile ölüme ilişkin görüşlerini belirtmeden geçemeyeceğiz.

5.2.2. Uzak Doğu Dinlerine Göre Ölüm

Budizm'e göre ölüm, dünyaya gelişin başlangıcıdır. Böylece canlıların ruhları sürekli olarak ölür ve yeniden dünyaya gelirler. Her dünyaya gelişte ruh, kimi kez hayvan, kimi kez de insan bedeninde hayatını sürdürür. Hayat içinde geçirdiği çeşitli aşamalar ile gelim olgunlaşan ruh nirvanaya, yani doru, güzel, iyi ve eksiksiz duruma ulaşır. Böylece acı çekerek bedenden bedene geçen ruh göçü nirvanaya ulaşmak ile son bulur. Nirvanaya ulaşan ruh aydınlanarak sonsuz mutluluğa erişir.

Budizmde ölüm, döngüsel bir dönüşüm olarak düşünülmektedir. Ruh çok sayıda bedensel geçişler yaparak nirvanaya ulaşınca kadar bir döngü sürdürür. Ancak nirvanaya ulaşabilen ruhun ölüm ve yaşam döngüsü son bulur. Budistlere göre insan nirvanaya ulaşınca, Buda haline gelir. Böylece önceki hayatlarının yüzlerce, binlercesini yaşar ve bu süreç içinde ruhsal olgunlaşma sürecini hatırlar. Budistlere göre hayatı bir kere yaşamak yeterli değildir. Bunun için reenkarnasyon olmalı ve insan ruhsal olgunluğa erişinceye kadar gidip gelmelidir (Karaca, 2000: 50).

Olgunlaşma konusunda ruh için tek bir hayatın yeterli olmadığı düşüncesi Hinduizm'de de bulunmaktadır. Hindulara göre insan "moksha"ya ulaştığı zaman aydınlanır ve "jivanmukti" haline gelir. Böylece birçok, beklide sonsuz sayıda gidip gelmede yaşanan hayatlar, insan şahsiyetinin özünü oluştururlar. Yeniden dünyaya gelmede sahip olunacak biçimler, dünyadayken yapılan fiillere göre değişir. Hindulara göre mutlak saadet, insanın bu fani dünyada devamlı süre giden doğum-ölüm dairelerinden kurtulmasıyla mümkün olur (Karaca, 2000: 51).

Hindularda ruh sadece insan veya hayvan bedeninde dünyaya gelmez. Cansız bir varlık olmanın yanı sıra bir bitki olarak da dünyaya gelebilir. Onun ne şekilde dünyaya geleceğini belirttiğimiz gibi dünyada yapmış olduğu eylemler belirleyecektir.

Hindular, doğumun ölüm, ölümün de doğum için olduğunu düşünmektedirler. Bu şekilde yaklaştıkları için doğumun kaçınılmaz olduğu gibi ölümün de kaçınılmaz bir olay olduğuna inanmaktadırlar. Hindular için ölüm, bir son olmadığı için bir korku veya dehşet yaratmaması gerekir. Bu anlamda ölüm, sadece bir hayat yaşamayacağına, seri

doğumlar sayesinde tekrar geri geleceğine, bu doğum ve ölümlerin, ruhunun evrenin ruhuna karışınca kadar devam edeceğine inanır.

Hindular ve Budistler, ölümün bir son olmadığı konusunda fikir birliği yapmaktadırlar. Ölüm onlara göre, daha iyi ve daha güzele götürecek bir dönüşümdür. Yapılan fiillerle insan bir sonraki hayatını daha iyi bir biçimde yaşayabilmektedir. Bir sonraki hayata geçiş kapısı ise ölümdür. Ölümle beraber ruh başka bir biçimde can bulacaktır.

Budistler ve Hindular dikkate alındığında hayat kelimesi, “bir insanın doğumuyla ölümü arasında geçen süre” ile sınırlandırılmaz. Hayat bir süreçtir ve değişim olmadan herhangi bir süreç olmadığı gibi, oluşum (gelişme) değişiklik olmamaktadır. Gelişim (oluş) da, hayat sürecini zorunlu olmayan unsurlarının bir tarafa atılmasıyla ilgili bir mücadele alanı olmadan olmamaktadır. Karaca’ya göre ölümden işte tam da bu alanlardan birisidir (Karaca, 2000: 52).

5.2.3. Semavi Dinlere Göre Ölüm

5.2.3.1. Yahudiliğe Göre Ölüm

Yahudilere göre Tevrat’ta, daha ziyade dünyadaki nizamın bir sahibi ve bekçisi gibi görünen Allah, kendi arzu ve emirlerini bildirir, bunlara uyanlara bir takım dünyevi mükafatlar, uymayanlara da bir takım dünyevi cezalar vaat eder. Allahın vaat ettiği cezaların en ağırları da ölümdür. Ölüm ötesinde bir hayat ve bundan başka ceza veya mükafatlara, Yahudilikte pek rastlanmamaktadır (Karaca, 2000: 53).

Yahudiliğe göre ölüm, hayatın sonudur. Kalan şey, “Şeol” denilen yerde, kederli varlıklardan ibarettir. Yahudilikte, öldükten sonra bir muhakeme olduğuna dair kaynaklardaki bilgiler kapalıdır. Metin tarihlerindeki ihtilaf bu konuda kesin bir şey söylemeye olanak tanımamaktadır. Ölümden sonra hayat, mezarda ve ölümler aleminde (Şeol) geçecektir. Ölenler, ölümler aleminde bir gölge gibi varlığını sürdürecektir (Tümer-Küçük, 2002: 467).

Yahudi için önemli olan, hayatı yaşadığı değerler, ahlaki yargılar, yan, kısacası hayat tarzıdır. Bunlar, onun için bizatihi mükafattır. Yahudiliğe göre hayatın ve ölümün kaynağı, Allahın insanlara üflediği “nefes”tir (Karaca, 2000: 53).

Yahudilere göre Allah insanı topraktan yaratmıştır. Sonra bu yarattığının canlı hale gelmesi için ona “hayat nefesi” üflemiştir. Allah bu verdiği hayat nefesini geri aldığı da insan ve tüm diğer canlılar ölü haline geleceklerdir. Yahudilere göre insanın nefesi alındığı zaman aslında o toprağa dönmektedir. Zira bu konuyla ilgili

olarak şöyle buyrulmaktadır: “Yüzünü gizlersin onlar şaşırırlar. Soluklarını alırsın ölürler ve topraklarına dönerler”. Yahudilikte ölüm hali hayatın bir gerçekliğidir. Ama bu gerçeklik onlara göre “kötü” bir gerçekliktir. Çünkü Allah’ın en büyük cezası ölümdür. Ama Yahudilere göre ölüm hayatın sonu değildir. Ancak bu durum başka bir dünyanın olabileceğine dayanarak değil de, insanın tesirlerinin öldükten sonra da devam etmesi açısından yorumlanmıştır (Karaca 2000: 53).

5.2.3.2. Hıristiyanlığa Göre Ölüm

Hıristiyanlıkta hayatın anlamı, onun sonu (ölüm) içerisinde tam olarak ifadesini bulmuştur. Hıristiyanlığa göre insan ruh ile bedenden müteşekkildir ve ölen sadece bedendir. Eflatun’un ruh hakkındaki görüşlerini kendilerine adapte eden ilk Hıristiyanlara göre ruh, bir müzisyenin müzik aletini kullanması gibi vücudu kullanan bir şey olarak kabul edilmiştir ve ölümden sonra Rabbine dönmektedir (Karaca, 2000: 55).

Hıristiyanlara göre ölüm, insana verilmiş bir cezadır. Hz. Adem’in işlediği günah sonucunda insan oğluna ölüm verilmiştir. Ölümün kaynağı hayat değil, Hz. Adem’in işlediği “asli günah”tır (Aydın, 2002: 236). Hıristiyanlara göre ölüm, içinde yaşanılan hayat için zorunlu bir durumdur. Allah tamamen hür bir şekilde kaderimizi takdir ederken ölümü de zorunlu kılmıştır. Kitab-ı Mukaddes, eski Sami inancı ve diğer geleneksel inançlara paralel bir şekilde, ölümü ilk insan çiftinin itaatsizliklerinden dolayı Allah tarafından cezalandırılmaları sonucu verilen bir durum olarak kabul etmektedirler (Karaca, 2000: 55). Bu perspektiften bakıldığında ölüm, tesadüfi değil zorunlu bir olaydır. Modern teologların bazıları, ölümün eziyet veren ve ızdıraplı vechesini Hz. Adem ve Hava’nın günahlarına atfetmektedirler. Bununla birlikte Hıristiyanlara göre, ölüm sayesinde Hz. İsa’nın ölümüne geçildiğinden, yine de ölümden korkmaya gerek yoktur. Ölüm ile hayat sona ermemekte, daha güzel bir şekle bürünmektedir. Mesih’in yeniden dirilmesi, inananların da bir gün dirilebileceklerinin göstergesi sayılmaktadır. Hz. İsa’nın yeni bir düzen kurmak üzere yakında yeryüzüne döneceği fikri, Hz. İsa taraftarlarını, ölümü aşmanın mümkün olabileceği düşüncesine inandırmıştır (Karaca, 2000: 57).

Hıristiyanlığa göre ölüm bir son değildir. Daha çok bir başlangıç şeklinde görülmektedir. Ayrıca ölüm, bir kayıp değil, aksine büyük bir kazançtır. Hıristiyanlar, Hz. İsa’yı düşünmeleri sayesinde ölüm düşüncesi ve ölüm korkusu ile başa çıkmaktadırlar. Burada ölüm biçim değiştirmiştir. Hz. İsa’nın dirileceği düşüncesi

ölümün inkarını ortadan kaldırmıştır. Çünkü onlara göre yeniden dirilme olayını Hz. İsa için yapan Tanrı, diğer Hıristiyanlar içinde yapacaktır.

Çağdaş Protestan teologlar ölümü, tüm canlıları kapsayan bir olay olması şeklinde değil de, sadece insana özgü bir hadise olarak değerlendirmektedirler. Böylece Hıristiyan anlayışı, ölümlülükle ilgili beyanlarında ölümü bir lanet olarak değil, bir armağan olarak değerlendirmekte, ona insan potansiyelinin son sınırı olarak bakmaktadırlar.

Sonuç olarak Hıristiyanlığın ahirete ilişkin mesajında ölümün hatırlanması, varlığın ilahi hükme bağlanması ve yeniden diriliş unsurlarının birleştiğini söylemek mümkün olmaktadır.

5.2.3.3. İslam’a Göre Ölüm

Her dinde olduğu gibi İslam dininin de ölüme ilişkin bir takım açıklamaları bulunmaktadır. İslam’a göre ölüm, bir son, bir yok oluş değildir. Daha gerçek bir hayat ve var oluşa geçiş aşamasıdır. Yani “doğustur”. Bu inanç, insanın ölümü algılayışını şekillendirdiği gibi diğer taraftan hayatı algılayışını da büyük ölçüde şekillendirmektedir. Ölüm, hayatın tamamen bitip yok olması demek değildir. İslam’da ölüm, sonsuz bir hayatın başlangıcı olarak anlamlandırılır ve inanılır. İnsanın bu aşkın var oluşu, Kuran’da ahiret ile ifade edilmektedir. Ahiret iman anlayışı İslam dininin temel akidelerinden biridir. Ahiret hayatına geçişin kapısı niteliğindeki ölüm, bu açıdan ahiret hayatının ayrılmaz bir parçası durumundadır. Bu bağlamda İslam düşüncesine göre ölümü düşünen kişinin, onun ötesini de düşünmesi bir zorunluluktur.

İnsanların ölümle ilgili duygu ve düşünceleri sadece ölecek olmalarıyla, yani biyolojik varlıklarının canlılığını kaybedeceği endişesiyle ve ölüm anında yaşayacaklarını düşündükleri acı ve ıstırapla ilişkili değildir. Bütün bunlarla beraber ölümden sonra neler olacağı, orada başlarına neler geleceği düşüncesi insanlarda hem beklenti, hem de kaygı oluşturmaktadır. Çünkü özellikle inanan insanlar için ölüm kadar ölümden sonraki hayatta önemlidir. Esasen ölüm korkusunun altında da “İlahî Mahkeme” ciddi bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Bu bağlamda İslami inanışta ölüm yeni ve gerçek bir hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Yapıcı, 1997: 242).

Ahiret, yani insanın ölümünden, kıyametin vukuundan sonra neler olacağı, İslam’da şöyle açıklanır; İnsan öldükten sonra tekrar dirilecek, dünyada yaptıklarından hesaba çekilecek bunun sonucunda ceza veya mükafat görecektir. Bu dünya ebedi değildir. Kıyametten sonra bütün insanlar diriltilip, Mahşer hayatı başlatılacaktır. Bunu

da hesap, kitap, ceza- mükafat, cennet- cehennem takip edecektir (Tümer-Küçük, 2002: 343).

İslam'da yer alan ahiret inancı yadsınamayacak ölçüde önem taşımaktadır. Çünkü bu anlayış bireylere ve topluma sorumluluk duygusu kazandırmaktadır. Dünyada yaptıklarının karşılığını göreceğini düşünen insan, ölçülü, dengeli olmaya; iyi ve meşru şeyleri yapıp kötülüklerden mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalışır. Ahrite iman, kişiyi ihtiraslardan kurtarır, hayatın acı ve sıkıntılı olaylarına tahammülünü arttırarak, daha çok sabretmesini sağlar (Tümer-Küçük, 2002: 343).

Ölüm, bir canlı varlığın (insan, hayvan ve bitkinin) fiziki hayati faaliyetlerinin kesin olarak sona ermesidir. Canlı varlıkların herhangi bir dokusunun canlılığını kaybetmesine de ölüm denir. Buna ek olarak İslam inanç sisteminde ruhun ölümü de (Gerçek Ölüm) söz konusudur. Ölümün nasıl bir şey olduğunu, ölümlük ve öldükten sonra neler olacağını insanlığı her zaman ilgilendirmiştir. Önce ölüp sonra da dirilerek insanlar arasına dönen ve neler görüp, neler hissettiğini anlatan hiç kimse olmadığından, ölümün nasıl bir durum olduğunu, bir insanın ölüm anında neler hissettiği ilgi ve merak konusu olmuştur. Dini kitaplar ölümün nasıl gerçekleştiğini ölmekte olan bir insanın gerçekte neler yaşayıp, neler hissettiğini doğrultusunda açıklamalar mevcuttur.

Fazlur Rahman'a göre, ölüm sonrası hayat, bu dünyadaki hayat kadar somut ve aşikardır. İkisi arasında doğal bir devamlılık vardır ve ölüm ikisi arasında bir geçiş görevi görmektedir. Aslında ölüm, dünya ve ahiret olmak üzere iki aşamadan oluşan hayat sürecinin ilk aşamasını sona erdirip diğer bir aşamaya geçişi sağlarken tecrübe edilecek olan bir olgudur (Rahman, 2004: 185).

İslam'da bir inanç unsuru olarak ahiret, Allah'a inanan ile birlikte tevhidi inanç sisteminin temelini oluşturmaktadır. Dünya insana arzuladığı menfaatleri sunmaktadır. Yani dünya nimetlerinden faydalanma durumu İslam düşüncesinde yer almaktadır (Bakara, 2/37) Ahiret ise, hayrın sunulduğu yerdir (A'la, 87). İnsan ise dünya ve ahiret sevabını arzulamaktadır ve ikisinin de acılarından kaçmaktadır (Tevbe, 9/74, Ali İmran 3/148). Bu açıdan bakıldığında dünya da ahirette insanın ulaşması gereken bir hedef şeklindedirler. Bu emelde dünya ve ahirette birbirinden farksız gibi görülmektedirler. Dünya ve ahiret ikileminde insanın tercihi kendine bırakılmıştır. Ama Kuran ahreti dünyadan daha çok üstün görmektedir.

Ölümün bir son olmaması, ahiret hayatına geçiş kapası olarak anlaşılması, İslam inancına göre ölüm sonrası sonsuz bir hayatın olduğuna yönelik bir Müslüman açısından önemli dayanaklar sağlamaktadır. Allah'dan gelen bir varlığın, yine O'na

dönmesidir ölüm (Aydın, 2002: 236). Ölüm, insanlar açısından değişik bir duygu birikimidir. Onu düşünmek, onun varlığını kabul etmek ve yarattığı gerek psikolojik gerekse sosyal etkiyle baş etmek belli başına bir yoğunlaşmayı, bir kabullenmeyi gerektirmektedir. Bu açıdan İslam’da ölüm konusunda birçok Müslüman teslimiyetçidir. Kendilerini Yaradan’larına teslim ederler. Çünkü bilirler ki “hayır da şer de Allah’dan”dır. Ölüm süreci ve ölüm sonrasına ilişkin yoğun duygusal sorunlar yaşayan bireyler olduğu gibi, böyle bir sorunu tecrübe etmeyen bireylerde (mutasavvıflar gibi) olduğu gözlenmektedir. Ölüm söz konusu olduğunda, ünlü Sufilerin “sanki ölüm yokmuş”, “sanki onlar için geçerli değilmiş” gibi bir tutum sergilemiş olduklarını ilgili kaynaklardan öğrenmekteyiz (Yıldız, 2006: 7). Onlar ölümü “uykudan uyanmak, sevgiliye kavuşma, ten kafesinden kurtuluş, mekan değiştirme, dosta ulaşmayı sağlayan bir köprü” değerlendirmişlerdir. Sufiler her zaman ölümün kaçınılmazlığının farkındadırlar. Fakat onlar ölümden korkmak veya kaçmak yerine onu, amaçlarına ulaştıran bir araç olarak değerlendirmişleridir (Yıldız, 2006: 7). Ölüm onlar için bir köprüdür, Allah’a ulaştıran bir geçittir. Sufilerde sıkça görülen ölümün körü oluşu, bir geçiş oluşu anlayışı aslında birçok Müslüman da var olan bir ölüm anlayışıdır.

İslamiyet’te imanın ve ideolojinin oynadığı kapsayıcı rol çok büyüktür. İslamiyet yalnız bir din olarak değil, bir sosyal kimlik aracı olarak da sosyal sistemde önemli bir yer tutmaktadır. Batı toplumlarında toplumsal eylemi şekillendiren bu rollerin yerini İslam toplumunun sunduğu İslam dininin kapsayıcı talimatları almaktadır. Ümmet iyiyi emreder, kötüyü yasaklar. Böylece İslam toplumlarında, Batı toplumlarında çok daha önemli bir fonksiyonu olan “değer”lerin yerine “normlar” geçmektedir. Kişisel planda tercihler daha azdır. İslam dini birleştirici bir dindir. Bu anlamda her konuda grubun düşünceleri daha önemli olmaktadır. Ölüm konusunda da bu durumun aynı olduğunu söyleyebiliriz. Ölüm, korkulacak, kaçınılacak ve tiksiniyecek bir olay değildir. Ölüm, Allah’ın emridir

Birçok dinde insana düalist bir yapı çerçevesinde yaklaşılır. İnsan ruh ve bedenden oluşan bir ikilem çerçevesinde değerlendirilir. İslam’da da ölen bedendir. Yani görevlerini yerine getiremeyen, toprağa gömülen ve çürüyen bedendir. Ruh ise devamlıdır. Zaten ölüm dediğimiz şey de ruhun bedenden ayrılmasıdır (Yargıcı, 2001: 29). Bu realiteyi de “ Her nefis ölümü tadacaktır” (Al-i İmran, 3/185) ayetinde açıkça görebilmekteyiz. Bu ayette “nefis”, insanın ruhunu ifade etmektedir. Çünkü ölen insanın

bedenidir, ruhu ölmez. Ruh, beden evinde misafirdir. Ev yıkıldığında misafir kendisine başka bir yer bulur (Yargıcı, 2001: 30).

Genel anlamda İslam’da yer alan ölüm anlayışları çerçevesinde ölümün bir dönüş, bir göç olarak görülmesi de yaygın bir anlayıştır. Ölüm, insanın dünyaya gelmeden önceki mekanına ve Yaratıcı’sına dönüşünü sağlamaktadır. İnsanın dünyadaki durumu ise bir ayrılık halidir (Yıldız, 2006: 8). Bu durum Kur’an da şöyle ifade edilmektedir; “dönüşünüz Allah’adır” (Hûd, 6). “ Her canlı ölümü tadıcıdır. Sonra Biz’e döndürülürsünüz” (Ankebut, 7). “Ey mutmain nefis, razı olan ve olunmuş şekilde Rabbine dön” (Fecr, 27/28). Bu ayetlerde, Allah’tan gelmek ve Allah’a dönmek konusu, aslında bir ayrılığın varlığını ortaya koymak durumundadır. Dolayısıyla İslam’a göre ölüm, ruhun aslına dönmesi, Rabbine kavuşması için bir geriye çağrılışından başka bir şey değildir (Yıldız, 2006: 8). Bu bağlamda kimi zaman da hayat insanın yaşadığı bir uyku hali iken ölüm de uykudan uyanma halini temsil eder.

İslam düşüncesinde insan, Allah’tan koparak bu dünyaya gelmiştir. Bu dünyada insanlar bir şeyler elde etmek amacıyla yapılan bir yolculuktadırlar. Bu yolculuk esnasında ruh binek olarak (taşıt olarak, araç olarak) bedeni kullanmaktadır. İşte ölüm olayı ile de bu ayrılık sona erip, yolculuk da bitecektir. Ölüm, bir yok oluşu değil, bir başlangıcı anlatmaktadır. Bu konuda önemli olan unsur, insanın niçin yaratıldığını ve niçin öldürüldüğünü bilmesidir. Kur’an birçok ayetinde bu konuya açıklık getirir. İnsanlar “sınav” için yaratılmıştır der. Bu açıdan yaklaştığımızda Kur’an ölümünden bahsederken, ondan yalnızca “ölümü” tasvir etmek için, öldükten sonra dirilmenin vakti olacağını bildirmek için bahsediyor (Yargıcı, 2001: 31). Öldükten sonra insanların dirilmeleri de bir hesaba çekileceklerine işaret etmektedir. Bu durumda insanın hesaba çekileceğini bilmesi ve dünyada ona göre davranması İslam dinini Müslümanlardan beklediği bir şeydir.

İslam alimleri, özellikle ölümünden sonra dirilme ve hayat konusunda yaptıkları açıklamalarla, ölüm hadisesini bir geçiş olarak değerlendirerek, ölümün mukadder bir fenomen olduğu ve ondan korkulmaması gerektiği tezinde birleşmişlerdir (Karaca, 2000: 61). İslam’a göre, her insanın ölümünün ne zaman olacağı daha önceden yazılmıştır ve onun zamanını bilen Allah’tır. Allah’tan bir başkası bunu bilemez (Lokman, 31/34). Ölüm bir son değildir, sonlu olan şey bu dünyadır. Ölümünden sonra gidilecek olan öteki dünya (ahiret) ebedi olandır ve orada ölüm yoktur (Tâhâ, 20/74). Ölüm, insanların görüp de ibret almaları gereken bir hadisedir. Dünya nimetlerine ne denli kapılırsa insan, o denli ölüm düşüncesinden uzaklaşır. Ama her insanın nihai sonu

olarak ölüm bir gerçekliktir. Bu manada ölümü sıkça hatırlamak, ölümden ibret almak ve her an ölecekmiş gibi davranmak İslam inancında önemli bir yere sahiptir. Çünkü tüm insanların sonu topraktır.

İslam'a göre insanın ölümden sonra tekrar hayata dönüp (doğmak, reenkarnasyon), eski hatalarını düzeltme gibi bir imkanı bulunmamaktadır. Tüm insanlara tanınan tek bir zaman süreci ve tek bir yaşam hakkı vardır. Bu zaman süreci insanın doğumu ile başlar ve ölümü ile son bulur. Bu süreçte insanın tüm fiilleri, eylemleri ahritteki konumunu belirleyecek tek ölçüttür. Ayrıca İslam dini, inananlarının ölüm konusunda hazırlıklı olmalarını istemektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin birçok hadisi de yer almaktadır. "Lezzetleri yok eden ölümü sıkça hatırlayınız" hadisi bunlardan biridir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette ölümden bahsedilmektedir. Fakat Kur'an'ın ölümden bahsetmesi ibret alınması içindir. Kur'an'a göre insan ölü iken ona hayat bahşedilmiştir. Sonra tekrar öldürölüp diriltilecek ve hesap verecektir. Kur'an ölümün gerçekliğini nazara verirken bu hesap gününe dikkat çekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in böyle bir yol takip etmesi kendi amaçlarıyla da örtüşmektedir (Yargıcı, 2001: 27). İslam dini, ölüm düşüncesini devamlı surette teşvik ederken onu dini bir motivasyon olarak kullanmak istemiştir. Yoksa insanları devamlı surette ölümü düşünmeye yönlendirerek bir bunalım oluşturmaya çalışmamıştır (Karaca, 2000: 67). Burada aslı amaç, insanların sadece dünyaya dönük bir hayat ile ilgilenmelerini engellemektir. Yine bu noktada Hz. Peygamberi "Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi öteki dünya için çalışın" hadisi anlamlılık kazanmaktadır.

İslam dininin amacı, insanların dünya zevklerine kendilerini kaptırmalarını engellemektir. Bu nedenle ölümü sık sık hatırlamak onlara dünya ve ahiret arasındaki dengeyi korumalarını sağlamlarının yanı sıra, bu dünyanın geçiciliğini de hatırlatmaktır. İslam'a göre bu dünya fanidir ve insanlar bu dünyaya test için gönderilmişlerdir. Bu dünyadaki sınav yeri olması bağlamında önemlidir. Ama asıl önemli olan yer ahirettir. Bu nedenle bu dünyadaki kişinin konumu çok büyük önem taşımaktadır.

İslam inancı amellerimizi tartmak, bedenimizi ölü kabul ederek kalplerdeki dünya sevgisini, kafalardaki masiva ilgisini azaltmayı ve böylece beden ruha verdiği bulanıklığı atmayı ifade eder. İnsanı şeytan her an dünyaya esir etmeye çalışmaktadır. Toplumdaki risklerden dolayı insanların her an ölümle yüz yüze olduğundan, ölümü her an zihinde tutulmalıdır ve ona göre hareket edilmelidir. İnsana en yakın şey o kaçınılmaz sondur, ölümdür. Çok değişik sebeplere dayalı herkes zaman zaman ölümü

düşünebilir. Nitekim ilk Müslümanlardan Habbab B.Eret bile: “Eğer Nebi (s.a.v) bizi ölümü temenni etmekten nehyetmemiş olsaydı muhakkak ben (şu hastalık ızdırabından dolayı) ölümü temenni ederim” demiştir (<http://hadis.resulullah.org/index.15.02.2010>).

İslam inancına göre bütün olumsuzluklara ve zorluklara karşın bir Müslüman için hak ve doğru bildiği yolda iyiliğinin artma ihtimalini göz önünde tutarak yaşaması, yaşama sevincini yitirmemesi gerekir. Çünkü ölüm kaçınılmazdır ve o nasıl olsa gelecektir. Ölümün ne zaman geleceği de bilinmediğine göre, iyilik ve hayır işleri geciktirmemeye, artmaya, çevreye faydalı olmaya, günahkarların da sadece yaşanarak düzelebileceğinden yaşama ümidiyle hizmete devam edilmelidir. Başka bir deyişle İslam’ın dünyasında Allah için yaşama, Allah sevgisi, O’na kulluk duygusu, her işin özüne, ruhuna iniyor ve onu güzelleştiriyor. Bu nedenle hayat güzeldir ve yaşanmalıdır. Müslüman, hayatını yarın Yaradan’ına sunacağı bir armağan titizliğinde hazırlama duygusuyla hareket ediyor. Aslında Müslüman ve dünya hiçbir zaman bütünleşmiyor. Çünkü İslam inanışında bu dünya geçicidir. Bu nedenle hiçbir Müslüman kendisini bu dünyaya tam olarak kaptırmamaktadır. Müslümanların asıl hedefi, ölüm ötesi güzelliklerde sonsuz saadettedir. Allah Resulünün Abdullah İbn Ömer’e tavsiyelerini daima örnek alarak yaşamaya çalışıyor; “Dünyada garip veya yolcu imiş gibi yaşa. Akşama ulaştığında sabahı bekleme. Sabaha ulaştığında da akşamı bekleme. Hastalığın için sıhhatinden ve ölümün için hayatından istifade et. Vaktini boşa geçirme” (<http://www.sadakat.net/riyazus-salihin/3594-65-olumu-devamli-hatirlamak-ve-nefsin-arzularini-dizginlemek.html>, 02.02.2010).

Dünya hayatının geçiciliğine yönelik olarak da yine Kur’an da çeşitli ayetler yer almaktadır. “Kıyamet günü, elbette ecirleriniz eksiksizce ödenecektir. Kim ateşten uzaklaştırılır ve cennete sokulursa, artık o gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı aldatıcı metadan başka bir şey değildir” (Al-i İmran, 185).

Ölüm insanoğlunun kaderinde vardır. İslam’da hiçbir şey tesadüf değildir. Bu manda ölüm de tesadüfi bir olay değildir. “Ey iman edenler, inkar edenler ile yer yüzünde gezip dolaşırken veya savaşta bulundukları sırada (ölen) kardeşleri için; yanımızda olsalardı ölmezlerdi, öldürülmezlerdi diyenler gibi olmayın. Allah bunu onların kalplerinde onulmaz bir hasret olarak kırdı. Dirilten ve öldüren Allah’tır, yaptıklarınızı görendir” (Al-i İmran, 156), şeklinde yer alan ayette de görüldüğü gibi hiçbir ölüm tesadüfi değildir. “Allah’ın izni olmadan hiçbir nefis ölemez. O süresi belirtilmiş bir yazıdır” (Al-i İmran, 145). “Ömür sürme, ömür verilmesi ve ömrün kısaltılması da mutlaka bir kitapta (yazılı) dır (Fatır, 11). İslam inancında evrende olup

biten her şey Allah'ın isteği üzerinedir. Bu açıdan ölüm de Allahın emrindedir. Ölüm düşüncesine bu şekilde yaklaşılması Müslümanlar açısından rahatlatıcı bir etki oluşturmaktadır. Çünkü hayat nasıl Allah'tansa ölümdede tıpkı onun gibi Allah'tandır. Müslümanlar için önemli olan dünyada yaptıkları amellerdir. Çünkü ahirete götürülecek tek şey iyi davranışlar, kazanılan sevaplardır.

Her canlının ölümlü oluşu bir gerçektir. İstisnasız herkes ölme boyun eğmek durumundadır. Ölmeyecek olan tek bir canlı bulunmamaktadır. Çünkü İslam'a göre insan, kendi bedeninin ve kendi hayatının sahibi değildir. Çünkü yaşamaya da kendisi karar verip kendisi başlatmamıştır. Aynı şekilde insan kendi doğumuna müdahale edemediği gibi kendi ölümüne de müdahale edememektedir. Asıl hayatın sahibi Allah'tır. Hayatın sahibi olan Allah, Hz. Peygambere “senden önce hiçbir beşere ölümsüzlüğü vermedik” şeklinde buyurmuştur (Enbiya, 34).

5.3. Ölüm Dair Ritüeller

Toplumlarda ve kültür içerisinde kalıplaşmış ve toplum içinde süregelen gelenek ve görenekleri ritüel olarak tanımlayabiliriz. Bu bağlamda ilk sosyal toplulukların kurulmasından günümüz toplumlarına kadar kalıplaşmış birçok durum ile karşılaşmaktayız. Mesela bunların en belirgin kalıplaşmış gelenekleri arasında doğum, düğün ve ölüm ritüellerini rahatlıkla sıralayabiliriz. Çünkü bu üç durum da inansın hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu olayları ile beraber günümüze kadar devam bir takım davranış kalıpları zaman içerisinde yok oluş iken bazı davranış kalıpları da şekil değiştirerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Şimdi burada günümüzde yani modernitenin yaşandığı zaman diliminde ölüm dair ritüelleri açıklamaya çalışacağız.

Ölümün hem bir olay hem de bir olgu olduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda ölümü bir olaylar dizini olarak ele aldığımızda ölüm ritüelleri de kendi içerisinde ölüm öncesi ritüeller ve ölüm sonrası ritüeller olmak üzere iki başlık altında toplanabilmektedirler.

5.3.1. Ölüm Öncesi Ritüeller

Ölümün ne zaman, nerede ve ne şekilde canlının başına geleceği bilinmeyen bir durumdur. Bu bilinemezliğe rağmen bazı durumlarda mesela yoğun bakım ünitesinde yatmakta olan ve tıbben hekimlerin ölümüne yaklaştığını söylediği hastalarda, başına gelen bir kaza sonucu yaşamsal belirtilerin azalması ve geri dönüşü olmayan hasarların

meydana gelmesi sonucunda yine hekimlerin, kişinin veya kişilerin ölüm döşğinde olduğunu söylemeleri durumlarda ölüm bilinemezliğini korumasına rağmen beklenen bir durum olma halini almaktadır. İşte bu tarz durumlarda Türk toplumunda ölüme yaklaşan kişiye yönelik olarak bir takım ritüeller yerine getirilmektedir.

Ölümü beklenen veya ölüme yaklaşan hastalara yönelik gerçekleştirilen ölüm ritüellerinin ana amacı ölüme yaklaşan bireyi ölüm anı konusunda rahatlatmaktır. Ölüm öncesi ritüelleri bireyi telkin etmekte ve ölüme ilişkin korkusunu bir nebze de olsa azaltmaktadır. Türk toplumunda ölüm öncesi ritüelleri yerine getirmesi için ölüme yaklaşan bireyin başında genellikle birinci dereceden yakınları ve akrabaları bulunmaktadır. Çünkü ölüme yaklaşan bireyin bu yaşamdaki son anlarında ona yardımcı olacak kişiler yakınları olduğu için bu tarz bir görevde onlara düşmektedir.

Ölüme yaklaşan bireye, Türk toplumunda ölüm ritüeli olarak ilk yapılan şey Kur'an okunmasıdır. Bu ritüel için ya yakınlardan biri eğer kuran okumayı biliyorsa bu görevi üstlenir yada bir hoca veya din görevlisi çağırılarak bu ritüel yerine getirilmeye çalışılır. Bu ölüm ritüelinde genel olarak okunan dualar Ayetel Kürsi ve Yasin Suresini olmaktadır. Bu duaların seçilmesini özelliği dinsel bağlamda her iki duanın da İslam inancında önemli bir yere sahip olmasıdır. Hasta bireyin, ölüm zamanı gerçekleşene kadar sık sık dua okunur. Daha önce belirttiğimiz gibi bu okunan duaların ve surelerin hastayı psikolojik olarak rahatlatması söz konusudur.

Ölüme yaklaşan bireye ölüm öncesi ritüeli olarak Kur'an okunmasının yanı sıra hasta bireyin duyacağı şekilde sık sık hastaya kelime-i şahadet getirtilmeye çalışılır. Bu durum ona sık sık hatırlatılır. Ölüm öncesi ritüeli olarak bir başka durum da hasta bireyin yakınlarının başucunda hasta birey için dua etmesi durumudur. Ölüme yaklaşan hasta bireyin rahat ve kolay bir ölüm sağlamsı, son nefesini verirken huzur içinde olması için ölecek hasta bireye yakınları sık sık dua ederler. Yine bu edilen dualar ve temennilerde hasta bireyi rahatlatmaya yönelik davranışlardır.

5.3.2. Ölüm Sonrası Ritüeller

Ölüme ilişkin yer alan ritüellerin ikinci parçasını ölüm sonrası ritüelleri oluşturmaktadır. Bu ritüellerde en az ölüm öncesi ritüelleri kadar büyük bir öneme sahiptir. Ölüm öncesi ritüellerinin sosyal işlevinin olmasının yanı sıra en önemli işlevi psikolojik işlevidir. Çünkü direk olarak hasta bireye (ölüme yaklaşan veya ölüyor olan kişiye) yönelik yapılan ve onun ölümüne ilişkin ölüm anına ilişkin bireyi rahatlatmayı temel alan fonksiyona sahiptir. Ölüm sonrası ritüellerine baktığımızda ise ölüm

ritüellerinin bir devamı olmasının yanı sıra belli başına bir olay dizini olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ölüm sonrası ritüellerinin tarihsel arka planında değişik inançlar yatmaktadır. Şöyle ki, ilkel kabilelerde ölen kişiyi ruhunun ölümsüzlüğüne inanılmakta ve ölen kişi ister iyi bir kişi ister kötü bir kişi olsun, onun ruhunun yeryüzünde diğer yaşayan insanları rahatsız etmemesi için bir takım törenler yapılmaktadır. Bu yaklaşım günümüzde anlamının yitirmiş olsa da ölüm sonrası ritüeli sosyal bir gerçek olarak hala varlığını sürdürmektedir.

Ölüm sonrası ritüelleri ölüm öncesi ritüellerini kapsamından daha geniş bir alan kapsamaktadır. Ölüm öncesi ritüelleri ölüm olayı yaşanmaya yakın başlayıp, ölüm olayı yaşanmasından ardından sona ererken, ölüm sonrası ritüelleri ölünün gömülmesi sonrasında bile bitmemekte, birtakım olaylar ve olgular dizini olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ölüm olayı gerçekleştikten sonra ölen kişi için yapılacak şeylerin paylaşımı ve bu yapılacak şeylerin yardımı için ölüm sonrası ritüellerinin başka bir işlevi karşımıza çıkmaktadır. Bu da toplumsal işlevdir. Geleneksel toplumlarda ölüm sonrası ritüelleri sadece birinci dereceden yakınları ve ölen kişinin akrabalarını ilgilendiren bir olay olmaktan çıkıp sosyal çevreyi de içine alan birleştirici bir yapıya dönüşmüştür.

Geleneksel toplumda ölüm sonrası ritüelleri genellikle imece usulü yapılmaktadır. Ölen bireyin birinci derece yakınları ve akrabaları bir arada bu ritüeli gerçekleştirmek için toplanmakta iken onlara komşuları ve diğer ikinci dereceden diyebileceğimiz arkadaşları vb. kişilerde katılmakta ve hepsi beraber üzerlerine düşen sosyal sorumluluğu yerine getirmektedirler. Bu yönü ile beraber ölüm sonrası ritüelleri bir bütünlük oluşturmakta ve insanları zor günlerinde bir arada tutmakta ve acılarını hafifletme yönünden önemli bir görev üstlenmektedir.

En basit toplumsal yapılanmadan en karmaşık olanına, tüm toplumların tarihinde ölümle ilgili konular, kültürün temel ve kurucu bir ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak her kültürde ölü kültü ve cenaze törenleri günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olmaktadır. Her kültür daha ölüm sürecinin yaşanmaya başlamasından itibaren, ölümün gerçekleşmesi, cenazenin ne yapılacağı, geride kalanların nasıl davranacağı konusunda kendine has bir davranış repertuarına sahip olmaktadır (Göka, 2009: 198). Bu tarz durumlara baktığımız zaman insanlar içinde bulundukları toplumda ister istemez ölüm olayına ve bununla bütünleşen ölüm ritüellerine tanık olmakta ve bu geleneksel bir hal aldığı için hem kültürel mirasta hem de yetişen her bireyin zihinsel

yapısına kazınmaktadır. Bir kişinin ölmüş olma durumu onunla beraber bir cenazeyi ve hemen onu takiben bir cenaze törenini zihinlere getirmektedir. Bunun bir başka nedeni de insanın ölüm konundaki gerçekliğe inanması bir ölüm ritüeli sonunca da anlam kazanmaktadır. Mesela en kötü kazalarda ulaşılamayacak cesetlerin olduğu durumlarda dahi insanlar bu olayın peşini bırakmayıp cesede dair izler aramaktadırlar. Bunu yaşanan büyük depremler sonucu enkaz altında kaybedilen birçok kişide de görmekteyiz. İnsanlar cesedi gördükleri zaman, aslında ölü olan bedeni görünce, ölümün gerçekliğine inanmakta ve bu durumu kabullenmeleri daha kolay olmaktadır. Bu nedenle bu kültürel gelenek toplumun kültürel dokusuna işlenmiş bulunmaktadır.

Aynı şekilde kültürel dokuda yer alan ölüyü görerek inanmanın yanı sıra, ölüm sonrası ritüellerinin de ayrı bir işlevi olduğundan bahsetmiştik. Cenaze törenleri, ölenin yakınlarının, sevenlerinin bir araya gelip acılarını paylaşmalarına vesile olmasının yanı sıra toplumsal bağları da güçlendirmektedir. Her kültürde kalabalık cenazeler, yoğun taziye ziyaretleri, ölenin yakınları tarafından onun ne kadar sevildiğine yorularak ve olumlu anıların hatırlanmasına vesile olarak yas sürecinin daha kolay geçmesini sağlamaktadır (Göka, 2009:198).

Her ne kadar cenaze törenlerinin, ölüm sonrası ritüellerin sosyal fonksiyonlarına dikkat çekmeye çalışsak da modernleşme ile beraber ölüm sonrası ritüellerinin kabuk değiştirmeye başladığını hatta sadeleştiğini söylemekten kendimizi alamamaktayız. Bu bağlamda modernleşme ile beraber insanların bireyselleşmesi de söz konusu olduğu için cenaze törenlerinde yaşanan yabancılaşma ile ölüm sonrası ritüeller sosyal işlevini tamamen yitirmiştir diyemesek de geleneksel toplumlarda yer aldığı kadar sosyal işlevin etkisinin modern toplumda yer almadığı dikkat çekici bir unsurdur. Çünkü modern toplumda her cenaze ister yakın akran ister uzak akraba olsun “öteki’nin cenazesi” olmaya yönelmektedir. İnsanlar aşırı derecede içe kapanmaya yalnızlaşmaya ve bu yalnızlıkta bireyselleşmeye başladıkları için kendi sosyal çevrelerinden yavaş yavaş uzaklaşarak cenaze merasimi, cenaze ritüelleri gibi durumları bir” yabancı” olarak izlemektedirler. Durum bu şekilde olduğundan geleneksel toplumda yaşandı gibi imece usulü bir cenaze işlemi görmemekteyiz. Hatta modern toplumda cenaze işlemleri daha çok ticarileştiği için, artık insanlar modern zamanların koşuşturmacası içinden yaşadıklarından cenaze işlemlerini maddi ödenek sonucu üstlenen kurumsal yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu kurumlar veya kuruluşlar cenaze işlemlerini cenaze yakınları yerine üstlenmekte ve birçok görevi yapmaktadırlar. Tabî ki bu tarz kurum ve kuruluşların varlığının olumlu yönlerinin olduğu yadsınamayacak bir durumdur. Ama

yine de cenaze sahibini ölümden, ölüm olgusundan ve cenaze işlemlerinin sosyal sorumluluğundan uzaklaştırdığı için bir takım olumsuz işlevlerini de olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Ölüm sonrası ritüellerini de modernleşme ile birlikte ne kadar yerine getirebiliyoruz? Bu da başka bir sorudur. Burada kast ettiğimiz şey kimi zaman insanlar beklenmedik bir kaza sonucu hastaneye kaldırılıyorlar ve ameliyathaneye, oradan yoğun bakım ünitesine yerleştiriliyorlar. Maalesef böyle bir durumda ölüme yaklaşan yakınınız ile herhangi bir temasınız olmuyor ve onun ölüm öncesi ritüelleri ve ölüm sırasında yapılacak ritüelleri yerine getirilemiyor. Ve bu şekilde başlayan ölüm ölen kişiyi hastanenin morguna daha sonra da cenaze işlemlerini yerine getirecek kuruluşlara teslim edilen bir yolculuğa çıkarıyor. İşte bu noktada ölüyle ailesi arasında herhangi bir temas bulunmuyor. Cenaze, cenaze işleri kuruluşları tarafından morgdan cenaze arabası ile alınıp, yıkama, kefenleme işleminin ardından cenaze namazının kılınması ile birlikte kabristana götürülüyor. Bir mezar kazılıyor ve ölü mezara konulup üstü kapatılıyor. Durum bu şekilde olunca insanlar ister istemez ölüme yabancılaşıyorlar. Çünkü ölümü tecrübi olarak yaşayamasak da, ölümü aile bireylerinde veya aile yakınlarında, akrabalarda görmek ayrı bir durum olmaktadır. İnsanın ölüme en yakın tanıklık edeceği kişilerdir. Ama bu şekilde yaşanan ölüm sonrası merasim” bir yabancının ölümü” imajının insanın zihninde canlanmasına neden olmaktadır.

Burada asıl amacımız ölüm sonrası ritüelleri açıklamaktır. Ama ölüm sonrası ritüellerini tarihsel süreçte günümüze geldiği, taşındığı biçimi ile açıklamaya çalışacağız. Bazı ritüeller maalesef zaman içerisinde kaybolarak toplumsal hafızadan silinmiş bulunmaktadır. Bunları göz önünde bulundurarak ölüm sonrası ritüellerini açıklamaya çalışacağız.

Ölüm sonrası ritüellin ilk basamağını ölüm olayı gerçekleştikten hemen sonra yapılan işlemler oluşturmaktadır. Ölüm olayı gerçekleştikten sonra ilk yapılan işlem; ölen kişinin eğer başının altında yastık varsa onun alınmasıdır. Bunun yapılmasının nedeni ölen kişiye rahatlık vermek ve ruhun bedenden kolayca çıkmasını sağlamaktır. Daha sonra ölen kişiyi gözleri açık kalmış ise onlar kapatılır. Çenesi bir bez ile bağlanır ve başı kibleye doğru çevrilir. Üzerindeki giyisiler bir bıçak veya makas yardımı ile kesilerek çıkarılır. Bunun yapılmasının amacı da yine halk inancına göre ruhun rahatça bedenden ayrılması ve bedeni daha fazla sıkıştırmamasıdır. Ayakları yan yana getirilir ve bazen o dakika başparmakları bir birine bağlanır. Elleri de yan yana gelecek şekilde göğüs hizasına konur. Ölünün şişmemesi için karnına bıçak makas gibi metal eşyalar

konulur. Bu durumunda İslamiyet öncesi yaşanan zamanda kötü ruhların gelip cenazeyi çalmaması için yapıldığına dair bir inanış yer almaktadır. Ölünün bulunduğu oda temizlenir. Ölünü uzun süre odada kalması durumunda ölünün kokmaması için sık sık üzerinde gül suyu serpilir. Ölünü bulunduğu oda aydınlatılır. Definden önce Kur'an okunur. Ayrıca genelde cenaze yalnız bırakılmayıp yakınları tarafından başında beklenir ve sık sık nöbetleşerek bu işlem devam eder. Ama günümüzde böyle bir duruma pek rastlanmamaktadır. Çünkü ölüm olayının ardından cenaze kısa zamanda hastane morguna kaldırılmaktadır.

Ölüm olayının ardından aile bireylerini yaptıkları başka bir şey, ölen kişiye ait eşyaları dağıtmaktır. Geleneksel toplumda kişni ayakkabıları evini kapısının önüne konur ve ihtiyacı olan kişi gelip oradan alırdı. Günümüzde de yine ölünü eşyaları toplanarak ihtiyaç sahiplerine dağıtmakta veya çeşitli vakıflara ve camilere verilmektedir. Ölen kişni eşyalarının evde bulundurulmamasının eski halk inanışındaki açıklaması; ölen kişni ruhunun eşyalarının bulunduğu eve geri döneceği ve eğer dünyaya, dünya nimetlerine doymamışsa ev halkını rahatsız edeceği inanışıdır. Bu nedenle ölen kişiye ait eşyalar ölüm olayının hemen ardından dağıtılmaktadır. Bu olay ölünü anılarını evden uzaklaştırmakta ve aile bireylerin ölen kişiye ait eşyaları görerek acı çekmelerini de önleme amacını a gözetmektedir.

Cenazenin fazla bekletilmesi tercih edilen bir durum değildir. Çünkü yine halk inanışına göre kişnin cenazesini bir an önce toprakla buluşması gerektiğine inanılmaktadır. Aksi halde ölen bireyin acı çekeceği düşünülmektedir.

Ölünün hastan veya evde geçirdiği bu zaman diliminden sonraki aşaması yıkama aşamasıdır. Temizlik İslam dinin temelinde vardır. Cenaze toprağa teslim edilmeden önce belirli kurallar çerçevesinde yıkama işlemine tabi tutulmaktadır. Cenazenin toprağa temiz bir şekilde teslim edilmesi sağlanmaktadır.

5.3.2.1. Cenazenin Yıkaması

İslam dininde temizlik konusu çok önemli bir yere sahiptir. "Temizlik imandan gelir" söylemi halk arasında sıkça kullanılan tabirlerdendir. İslam dininde temizliğe verilen önem cenaze ritüellerinde de yansımıştır. Bu manada ölünün yıkanması, temiz bir biçimde defnedilmesi önemli bir gelenektir.

Cenazenin yıkama işlemlerini günümüzde kadar birçok değişime uğramıştır. Cenaze yıkama işlemi geleneksel toplumlarda kadın cenazelerini kadınların yıkaması tercih edilirken, erkek cenazelerini de hocanın yıkaması tercih edilmektedir.

Günümüzde ise cenaze yıkama işlemleri dahi üstlenen kurum ve kuruluşlar yer almaktadır. Durum bu şekilde onunca cenazenin nasıl yıkandığı İslami değerlerin dikkate alınıp İslami usullere göre yıkanıp yıkanmadığını takip etmek, izlemek zor olmaktadır. Geleneksel toplumda cenaze yıkama işlemi sırasında cenaze yakınları ölünün yanında bulunmaktadır. Ama maalesef bu durum günümüzde ek fazla tercih edilen bir durum olmamaktadır. Cenaze ile temasta bulunmak istemeyen kişilerde olabilmektedir.

Daha önceleri cenaze yıkama işlemleri ölen kişiyi evini bahçesinde, avlusunda yapılmaktaydı. Bu durumda isteyen aile yakınları cenazeyi yıkarken hem yardım etmekte hem de yanında bulunabilmekteydiler. Daha sonra cenaze yıkama olayının ölünü bahçesinden canilere taşınması söz konusu olmuştur. Bu şekilde bir durumda dini görevliler cenazeyi yıkamaktadırlar. Modernleşme ile beraber cenaze yıkama olayında da değişimler yaşanmıştır. Mesela sürekli gelişen belediye hizmetleri ile belediyeler cenaze yıkama araçları tahsis etmişlerdir. Zamanla cenazeler belediyenin tahsis ettiği bu araçların içerisinde yine görevliler tarafından yıkanmaktadırlar. Ayrıca modern mimarı yapı içerisinde değişen mezarlık yerlerinde de yine cenazelerin yıkanması için ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Burada yine mezarlık görevlileri tarafından cenaze yıkama işlemi gerçekleştirilmektedir.

Cenaze yıkama işlemi belirli bir sıra çerçevesinde ilerlemektedir ve yıkama işleminin belirli kuralları bulunmaktadır. İlk başta cenazenin yıkama esnasında kullanılacağı su ayarlanır. Bu su ne sıcak nede soğuk olur. Ölü her ne kadar hissetmese de onu rahatsız etmeyecek ısıda bir su ile yıkanması tarihten günümüze dek süregelen bir uygulamadır. Eski zamandan beri bu iş için kullanılan kazanlar vardır ve bunlara halk arasında “don kazanı” denir. Don kazanı iki ucu kulplu, derin bakır kazandır. Yıkama suyunu üç kişi getirir. Birincisi; gönüllü olarak Allah rızası için bu işi yapan kişilerdir. İkincisi; bu işi para karşılığı yapan kişilerdir. Üçüncüsü ise aile veya akrabalarından biridir. Ölünü yıkanacağı suyun diğer bir adı da “ölü suyu” dur. Eskiden ölünü yıkanacağı su mutlaka cami havuzundan getirilirdi. Ölü yıkama işlemi bittikten sonra artan su ile cenazenin yakınları ellerini yüzlerini yıkar ve böylelikle bu şekilde yakınlarını üzüntülerinden kurtulacağına ve biraz da olsa ferahlayacaklarını inanırdı (Kara, 2009: 143)

Ölü yıkama işleminde ölüyü yıkayan kişiye ölen kişiyi yakınlarından biri yardım edebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi eskiden ise ölen kişi erkekse oğlu, bayansa kızı

veya birinci dereceden yakınları cenazeyi yıkarlardı. Günümüzdeyse bu işlem daha çok din görevlileri tarafından yerine getirilmektedir (Kara, 2009: 143).

Cenaze yıkama merasiminde cenazenin yıkandığı yerde kefen, pamuk, havlu, makas, sabun bulunmaktadır. Cenaze yıkama işlemi de “teneşir tahtası” denilen yer üzerinde yapılmaktadır. Cenaze başı kıbleye ayakları gün doğumuna gelecek şekilde teneşir tahtası üzerine yatırılır ve cenaze yıkama işlemi başlatılır. Cenazeyi yıkama işlemlerinin tümü sağ taraftan yapılır. Cenaze yıkama işleminden sonra İslam inancına uygun olarak gusül abdesti aldırılır. Cenaze de bol su ile yıkanmaktadır.

5.3.2.2. Kefenleme

Geçmiş zamanda yaşlı kişiler kendileri belirli zamandan sonra kefenlerini hazır halde bulundururlardı. Ama ani ölümlerde de aile yakınları kefen bezini almaktadır. Kefen bezi ya patiskadan ya da amerikan bezinden olmaktadır. Ama genelde patiska tercih edilmektedir. Renk konusunda herhangi bir dini bilgi bulunmamasına rağmen tarihten günümüze beyaz kefen kullanılmıştır. Hatta ölümün rengi olarak beyaz anlam kazanmıştır.

Kefenleme işlemi genel olarak erkek ve kadınlarda değişmektedir. Kefenleme işlemi için ölünün yatırıldığı yer musalla taşıdır. Musallaya yatırılan ölü, kefenleme işlemine tabi tutulur. Kadınların kefeni beş parçadan oluşurken, erkeklerin kefeni ise üç parçadan oluşmaktadır.

Günümüz toplumunda kefenleme sırasında yapılan özel bir muamele veya işlem bulunmamaktadır. Bilinen en özel işlem bayanların ellerine ve saçlarına kına yakılmasıdır. Kına yakılmasının özel bir anlamı bulunmamaktadır. Sadece sevap olduğuna inanılmaktadır. Bunun harici cenazenin üzerine gül suyu serpilmektedir. Cenaze kefenleme işleminden sonra cenaze baş ve ayakuçlarından bağlanarak tabuta konmaktadır.

5.3.2.3. Ölümün Duyurulması

Geleneksel toplumda ölüm konusu sosyal bir olgu ve olay olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle herhangi bir yerde cenaze olduğu zaman cenazeye katılım konusuna dikkat edilmiş ve cenazenin kalabalıklığı konusuna da özen gösterilmiştir. Bir kişinin cenazesi ne kadar kalabalık olursa, o kişinin o denli iyi biri

olduğuna inanıldığı için, bir yerde cenaze olduğu zaman bu cenaze haberinin geniş bir kitleye duyurulması ayrı bir önem kazanmıştır.

Ölüm sonrası ritüellerinin başka bir aşaması da cenazenin duyurulmasıdır. Ölüm duyurusu geçmişte ev ev dolaşarak yapılırdı. Köyde gerçekleşen ölümlerde köy tahtasına veya köy kahvesine de ölüm olayı, ölen kişinin adı yazılmaktaydı. Ama artık şehirleşme ile birlikte böyle bir durum söz konusu değildir. Zaten bu tarz bir durumun yaşanması mümkün de değildir. Günümüzde camilerde sala okunarak cenaze duyurulmaktadır. Ama bu da sürekli gelişen şehir yaşantısında yeterli gelmemektedir. Bu nedenle ölen kişini yakınları uzak eş, dost ve akrabalarına telefonla haber vererek cenazeye katılmalarını söylemektedir. Ayrıca teknolojinin imkanlarının da günümüzde cenaze duyurularında sık sık kullanıldığı görölmektedir. En çok kullanılan şey gazetelere verilen cenaze ilanıdır. Ayrıca eğer ölen kişi sosyal statü bakımından yüksek bir mevkiye sahip ise televizyonlarda da ölüm haberine ilişkin bilgi yer verilmektedir. Burada yine modernleşme ile beraber ölüm ilanlarının yaygınlaşması söz konusu olmaktadır. Aynı şekilde kimi zaman bir reklam verir gibi insanlar cenazelere ilişkin taziyelerini de gazete ilanları ile gerçekleştirmektedirler. Bu da modernleşmenin getirisi olan “ticarileşen ölüm” anlayışının diğer bir ayağını oluşturmaktadır. Çünkü gazete ilanları üzerinden duyurulan ölüm ilanları ve taziye mesajları kapitalizmin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu yolla ölü üzerinde dolaylı olarak para kazanan bir kesim oluşmaktadır.

Cenazenin duyurulması ile birlikte cenaze namazının ve defin işleminin zamanı da bildirilerek insanlar belirli bir cemaat oluştururlar ve bu cemaatin oluşması ile ölüm ritüellini bir sonraki aşaması olan cenaze namazının kılınmasına geçilir.

5.3.2.4. Cenaze Namazı

İslamiyet’in kabulünden günümüze kadar gelmiş olan önemli ritüellerden biri de cenaze namazının kılınmasıdır. Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi ve ardından tabuta konularak musallaya götürölmesinden sonraki aşamada cenaze namazının kılınma ritüeli başlamaktadır. Geçmiş zamanda mezarlıkların girişinde bulunan musalla taşında kılınıyordu, günümüzde bu uygulama yine yer almaktadır ama daha çok yaygın olan cenaze namazının camide kılınmasıdır.

Yıkayıp kefenlenen cenaze ahşap tabuta konularak eller üzerinde taşınır. Genelde tabutun üzerinde ölen kişinin cinsiyetini belli etmek için bir takım simgeler yerleştirilir. Bu yerleştirilen simgeler kişinin ekonomik gücüne, sosyal statüsüne göre

değişmektedir. Genelde bayanlar için normal tabut örtüsünün üzerine eşarp veya yazma tarzı başörtüleri konulur. Eğer ölen genç ve evlenmemiş bir kız ise gelinlik veya duvak da konulan Simgelere arasındadır. Ölen kişi erkek ise normal tabut örtüsünün üzerine bir erkek gömleği, hırka veya şapka simge olarak konulmaktadır. Günümüzde modern cenaze törenlerinde daha çok ölen kişinin resmi çerçeve içerisinde tabutun önüne konulmaktadır.

Tabut eller üzerinde taşınarak cenaze namazının kılınacağı yere getirilir saflar oluşturularak İslami kurallar çerçevesinde cenaze namazı kılınır. Cenaze namazının kılınmasının ardından tabut üzerinden helalleşme dediğimiz gelenek yerine getirilir. Bu gelenekte namazı kıldıran hoca 3 defa “Ey Müslümanlar bu kişiye hakkınızı helal ediyor musunuz?” diye sorar ve cemaatte “Helal olsun” diyerek karşılık verir ve tabut üzerinden helalleşme dediğimiz ritüel gerçekleşmiş olur. Bu ritüelin amacı, merhumun yaşarken helallik alamadığı insanlar varsa bu verile ile onlardan helallik alarak ahirette rahat etmesini sağlamak şeklinde yorumlanmaktadır.

5.3.2.5. Cenazenin Defni

Cenazenin en kısa zamanda defnedilmesi toplumumuzda var olan bir durumdur. Çünkü eğer cenaze bekletilirse ölen kişiyi acı çekeceğine inanılır ve ölü en kısa zamanda toprak ile buluşturulur. Ama bazı yörelerde merhum bir gece kendi evinde bekletildikten sonra defne götürüldüğü adetlerde vardır. Bazen de eğer ölen kişinin uzakta olan yakını varsa onun gelmesi beklenir ve geldikten sonra defne götürülür.

Cenaze namazının ardından tabut kalabalık bir grup tarafından elden ele dolaştırılarak taşınmaktadır. Toplumumuzda ölüyü taşımanın sevap olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle cenaze mezar yerine keder sıra ile elden ele aktarılarak götürülmektedir.

Cenazenin taşınması kadar mezar kazımı da önemli bir detaydır. Günümüzde bu durum detay olmaktan uzaklaşmıştır. Çünkü geleneksel toplumda mezar kazmanın da sevap olduğuna inanılır ve mezar gönüllü kişiler tarafından kazılırdı. Ama günümüzde mezar kazma işlemini de ücretle yapan kurum, kuruluş ve kişiler bulunmaktadır. Bu nedenle mezar kazma sevap kazanma gibi önemli bir ayrıntı olmaktan çıkıp, para kazanma aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Ölünü yerleştirileceği mezarın derinlik durumu değişmektedir. Mesela ölen kişi erkek ise mezarın derinliği erkeğin göbek hizasından derin olmak zorundadır. Ölen kişi bayan ise mezarın derinliği bayanın göğüs hizasından derin olmak zorundadır. Mezar bu

ayrıntılar dikkate alınarak kazıldıktan sonra cenazenin başı kibleye gelecek şekilde mezara yerleştirilir. Cenaze mezara yerleştirildikten sonra ölünü ayakları ve başının ipleri çözülür. Bu işlemin yapılmasının nedeni öncelikle kefenin sıkılaşmaması, yırtılmaması ve ölünü şişmemesidir. Bu işlemin diğer bir amacı da halk inanışında sorgu melekleri ölen kişiyi yanına gelip onu sorguya çektikleri sırada ölünün sıkışmadan rahat bir şekilde cevap vermesi sağlanmaktadır.

Cenazeye uygulanan bir sonraki işlem ölünün bir yakını tarafından gerçekleştirilen ölünü yüzüne ve gözlerine toprak konulmasıdır. Bu tarz bir işlemin yapılmasının asıl nedeni yine halk inanışında bu dünyada gözü doymayan kişinin öldükten sonra gözünü toprağın doyurmasıdır. Sonra mezara toprak atılır. İlk torağı cenaze yakınları mezara atmaktadır. Daha sonra da sırayla diğer kişiler cenazenin üstünü kapatacak şekilde toprak atmaktadırlar. Cenaze göne işlemi toprağın atılması ve cenazenin üstünün tamamen kapatılması ile sona erer. Bu ölü gömme işleminin ardından cemaat dağılır. Fakat toplumumuzda hoca cemaat dağıldıktan sonra da kalarak dua okumaktadır.

5.3.2.6. Başsağlığı Merasimi

Baş sağlığı merasimi toplumumuzda önemli bir yere sahiptir. Bu merasim ile insanlar bir araya gelirler ve cenaze yakınlarını acılarına ortak olurlar. Cenazenin defin işleminin ardından cenaze evine başsağlığı ziyaretleri başlar. Cenazenin defninden sonra cenaze evine dönünce cenazeye katılanlara yemek verilmesi Türk toplumunda bir gelenek halini almıştır. Hatta bazı yörelerde ölen kişiyi helvası yapılır ve buna “ölü helvası” adı verilir.

Cenaze evini genel atmosferi matem içinde olduğundan dolayı insanlar sürekli olarak ölen kişinin mezarında rahat etmesi için ve kabir meleklerinin sorularına rahat cevap vermesi için sürekli dualar okunur. Türk toplumun geleneklerinde yedi gün her akşam dua okuma merasimi yer almaktadır.

Mezarlık dönüşü baş sağlığı ziyaretleri başlamaktadır. Baş sağlığı ziyaretlerine “taziye” denmektedir. Baş sağlığı ziyaretine gelen kişiler cenaze evine genelde eli boş gelmezler (bu durum yöreden yöreye değişmektedir). Yanlarında çay, şeker, yağ gibi gıda maddelerini getirirler ya da yemek yaparak cenaze sahiplerine getirirler.

Taziye Türk toplumunda kalıplaşmış bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Taziye sırasında da taziyeye gelenler bir takım kelimeler ve sözler kullanmaktadırlar. Bu kelimeler ve sözlerde yine kalıplaşmış kelime dizinleridir. Bunların en bilinenleri;

Başınız sağ olsun, Allah başka acı vermesin, geride kalanlar veya dostlar sağ olsun, toprağı bol olsun, mekanı cennet olsun vb. kalıplaşmış taziye dilekleridir.

Taziye merasimi de tarihten günümüze varlığını sürdürmüş bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz bir merasimin varlığı cenaze yakınlarının yalnız olmadıklarının hissine kapılmalarına, diğer insanlarla muhatap olarak acılarını paylaşarak bir nebze de olsa matemlerini dağıtmalarına ve eğer var ise sıkıntılarının maddi ve manevi olarak karşılanmasına imkan tanımaktadır. Bu nedenle taziye merasimi Türk toplumunda ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Cenaze evi eğer maddi olanaklardan yoksun ise bu merasimler sırasında diğer insanlar tarafından sıkça cenaze evine yardım yapılır ve sıkıntıları biraz olsun giderilmeye çalışılır.

5.3.2.7. Belirli Özel Günlerde Yapılan Merasimler

Ölüm olayı kadar ölüm sonrası merasimler de Türk toplumunda belirli bir önem kazanmıştır. Ölüm öncesinde, ölüm esnasında yapılan merasimleri belirttikten sonra, Türk toplumunda ölüm sonrasında en önemli merasimlerden biri olan ve cenaze sonrasında belirli özel günlerde yapılan merasimleri açıklamaya çalışacağız.

Her yörenin ölüm sonrasında belirli özel yünlerde yapmış olduğu ritüeller vardır. Bunlar yöreden yöreye kültürden kültüre ve inanıştan inanışa farklılık göstermektedir. Ama her ne kadar farklılıklar olsa da Türk toplumunda değişmeyen ölüm sonrası ritüelleri arasında yedi yemeği (yedisi), kırk mevlidi ve elli iki mevlidi, senelik mevlidi değişmeyen ritüeller arasında yer almaktadır. Belirli özel günlerde yapılan merasimler ölümü hatırlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Ölen kişinin unutulmadığının belirtilmesinin yanı sıra, ölümün her dair var olan bir gerçeklik olarak her insanın başına geleceğinin hatırlanması açısından sosyal ve psikolojik bir role sahiptir.

5.3.2.7.1. Yedi Yemeği Merasimi

Yedi yemeği dediğimiz ritüel, geleneksel toplumdan modern topluma kadar uzanan bir ritüeldir. Cenazenin defnedilmesini takip eden yedinci günde aile bireyleri ölen kişinin ruhunun rahat etmesi ve taziyeye gelen insanların ölen kişi için dua etmeleri maksadı ile çeşitli yemekler yaparlar. Bu yemekler yörelere ve kültürlere göre değişiklik göstermektedir. Ama belirli yemekler her kültürel yapıda yerini alan ana yemekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela ailenin ekonomik durumuna kesilecek olan bir kurban ve bunun etini kullanılması ile yapılan et yemeği.

Geleneksel toplumda yedi yemeği denildiği zaman, komşuların birlikteliği ile hazırlanan yöresel yemeklerin sunumu karşımıza çıkmaktadır. Her yöre kendi geleneksel yemeğini imece usulü hazırlayarak ikindi namazının ardından okunan dualar ile gelen konuklara ikram etmektedir. Bu tarz bir ritüelin yerine getirilmesindeki ana amaç, eski inanışlarda yer alan yedi gün ölünün kefeninin ıslak kalması ve onun okunan rahmet ile rahata kavuşmadır.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçtiğimiz zaman yedi yemeği uygulamasının hala devam etmesi karşımıza çıkmaktadır. Tabi bu uygulama da zaman içerisinde tıpkı diğer ölüm öncesi ve ölüm sonrası ritüelleri gibi belili değişimlere uğramıştır. Modern insan kapitalizmle beraber belirli bir değişime yönelmiştir. Yedi yemeği tarzı geleneksel bir ritüelin yerine getirilmesi ve usullerine göre yapılması konusunda modern hayatın koşturmacası içerisinde zaman bulamayan aile bireyleri ve cenaze yakınları bunları usulüne göre yapacak bir kurum veya kuruluşa belirli bir para karşılığı yaptırmaktadır. Bu tarz kurum ve kuruluşların hazırladığı yedi yemekleri gelen konuklara ikram edilir ve cenaze yakınları ellerini bile sürmezler. Bu şekilde yapılan bir uygulamada ölümün ticarileşen bir meta haline geldiği düşüncesi karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ölüm ritüelleri üzerinden belirli kazançlar elde eden bir kurum veya kuruluş oluşmuştur ve bu kurum veya kuruluşun oluşması ölüm sonrası ritüelleri aracılığı ile insanların acılarını paylaşmasına imkan tanıyan sosyal dayanışma düşüncesinin zayıflatmaktadır.

Modernleşme ile ölümün ticarileşmesi karşımıza çıkan bir olgudur. Bunun en tipik göstergelerinden birini de yedi yemeği ritüeli göstermektedir. Bu manada yedi yemeği uygulamasını üstlenen özel kurum ve kuruluşlar aracılığı ile üzerine düşün bu önemli görevi bir başkasına veren aile bireyleri ile ölüm ve ölen kişi arasındaki bağın zayıflaması ve ölüm sonrası ritüellerinin sosyal anlamını yitirerek sadece zorunlu bir görev gibi algılanması durumu söz konusu olmaktadır.

Yedi yemeğinin bir başka farklı durumu ise sosyal tabakalaşma çerçevesinde belirli sosyal sınıfların yedi yemeği uygulamaları konusunda değişiklik göstermeleridir. Ekonomik durumun bu noktada önemli bir etken olduğunu belirtmemiz gerekir. Toplumun ekonomik olarak farklılaşan kesimleri kendi statülerine göre yedi yemeği merasimini yerine getirmektedirler. Ekonomik olarak sınıflandırma yapacak olursak daha çok orta sınıfın ve alt sınıfın geleneksel toplumdan miras aldığı yedi yemeği ritüellerini kendilerinin yerine getirmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Ekonomik durumu orta sınıfın üzerinde olan kesim daha çok yedi yemeği hizmetini vermek üzere kurulmuş

olan özel kurum ve kuruluşlar aracılığı ile bu sorumluluğu yerine getirirken toplumda ekonomik gücün en yüksel olduğu ve statü olarak da yüksek bir mevzide bulunan siyasal çevre veya sanat çevresi ise yedi yemeği uygulamasına ilişkin bu sorumluluğu sosyal kurum, kimsesizler yurdu, bakım evlerine ve kuruluşlara bağış yaparak yerine getirmektedir.

5.3.2.7.2. Kırk Mevlidi

Cenazenin gömülmesini takip eden kırkıncı günde yerine getirilen merasime “kırk mevlidi” denmektedir. Yedi yemeği ritüelinde olduğu gibi kırk mevlidi ritüeli de geçmişten günümüze kadar uzanan ve zaman içerisinde bir takım değişimlere maruz kalan ritüeldir.

Merhum kimseyi anmak ve onun ruhu için kur'an ve yasin okuyarak dua etmek amacıyla aile bireylerini, cenaze yakınlarının bir araya gelerek ve çevreden kişileri davet ederek yerine getirdikleri mevlit merasimidir kırk mevlidi. Bu ritüelin de yöreden yöreye, kültürden kültüre değişiklik gösterdikleri görülmektedir. Bazı kültürlerde kırk mevlidinde tıpkı yedi yemeğinde olduğu gibi bir takım yemek ikramı yapılmaktadır. Bazı kültürlerde ise “kırk helvası” adı altında merhum kişinin ruhu için helva yapıp dağıtıldığı karşımıza çıkmaktadır.

5.3.2.7.3. Elli İki Mevlidi

Cenazenin gömülmesini takip eden elli ikinci günde yerine getirilen ritüellere “elli iki mevlidi” denmektedir. Halk inanışı çerçevesinde ölünün etinin kemiğinden ayrıldığı gün olarak bilinen elli ikinci günde sabah yapılan mezar ziyaretinin ardından Kur'an ve Yasin'in okunması ile yerine getirilen ritüeldir. Elli ikinci günde merhumun etinin kemiğinden ayrılması ile yaşayacağı azabı dindirmek amacı ile dualar okunarak bu ritüel yerine getirilir

Elli iki mevlidi uygulaması da yöreden yöreye, kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Elli iki mevlidinde, ölen kişni ruhu için yemek yapılabilir yada tatlı tarzı şeylerin dağıtıldığı bilinmektedir.

5.3.2.7.4. Ölüm Yıl Dönümü

Cenaze defnini yıl dönümü olarak bilinen ritüeldir. Ölen kişni unutmadığı, onun ölümden sonra da hatırlanması maksadı ile yerine getirilen ritüeldir. Belirli bir

saatte ölen kişini mezarı ziyaret edildikten sonra hem mezar yerinde hem de ölen kişini evinde Kur'an okunmasının ardından birtakım ikramların yapılmasını içeren ritüeldir.

5.3.2.7.5. Mezar Ziyaretleri

Düzenli olarak yapılan mezar ziyaretleri ölüm sonrası ritüellerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Caizenin defninin ertesi günü mezar yerine gidilerek merhum kişi anılır. Ölünün rahatlayacağı ve hissedeceği inancı ile mezarın üzerine su dökülür. Ölen kişini ruhu için dualar okunur. Bazı yörelerde ölen kişi için çeşitli paketler mezar ziyaretine eşlik eden kişilere dağıtılır (pasta, lokum vs.).

Mezar ziyaretlerinin yedi yemeği öncesi, kırk mevlidi öncesi, elli iki mevlidi öncesi ve senelik mevlitlerini öncesinde düzenli olarak yapıldığı bilinmektedir. Bunların yanı sıra Türk toplumunda dini bayramlarda da mezar yerlerinin ziyaret edilmesinin önemli bir yeri vardır. çünkü İslam inancı çerçevesinde mezar yerlerinin özellikle dini bayramlarda ziyaret edilmesini büyük sevabı olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede hem merhum kişinin ruhu anılır hem de insanların ölüm olgusuna yabancılaşması, ölüm düşüncesinden uzaklaşması önlenmeye çalışılır. Toplumsal sistem içerisinde ölüm ve onunla ilgili çeşitli olgulara uzaktan tanık olsa da ölüme dair birçok şeye yabancı olan bireyler mezar yeri ziyaretleri ile ölümü hatırlama, onu düşünme ve bir gün kendinin de başına geleceği fikri bireylerde uyanır. Bu şekilde ölüm düşüncesi canlılık kazanır.

5.3.2.8. Yas Süreci ve Yas Töreni

Ölüm sonrası yaşanan durumların en acı tarafını "yas" oluşturmaktadır. Çünkü bir kaybın kabullenilmesi, kabullenilen olayın gerçekliği ile yaşamak ve yaşama kaldığı yerden devam etmek em sosyal hem de psikolojik olarak zor bir durumdur. Bu nedenle yas süreci birçok toplum açısından yaşanması gerekli bir olaydır.

Yas olayı hemen hemen her toplumda yer ala bir durumdur. Her kültür, her dil, kayıplar karşısında yaşanan ruh hallerini anlatabilmek için kendine göre ifade biçimleri, kelimeler bulmuş, ölüm yoluyla gerçekleşen kayıplar için bazı ritüeller ve acılı anma törenleri düzenlenmiştir (Göka 2009: 148). Hatta Erol Göka, kültürlerin ortaya çıkma nedenlerinden birisinin de genel olarak ortak bir yaşam için belli bir acıyı paylaşma biçimini, belli bir ölüm anlayışı ve herkesin bildiği ritüellerin, törenlerin gerekli olduğunu düşünmektedir (Göka, 2009: 148). Bu noktada ölüm olayı, onun ardından

gerçekleşen ritüeller ve yaşanan acıyı bastırmak için içine girilen yas sürecinin kültürel bağları güçlendirmede önemli bir olgu olduğunu belirtmemiz yerinde olacaktır.

Aslında “yas” dediğimiz kavramın karşılığı bir şeyin kaybı şeklinde literatürde yar alırken, toplum dilinde daha çok bir kişinin ölümü sonrası içine girilen matem sürecine karşılık gelmektedir. Erol Göka yası şu şekilde tanımlamaktadır; yas, genellikle bir yakının ölümüyle ortaya çıkan, ama her türlü kayıp yaşantısından sonra da görülebilen, duygusal, bilişsel, davranışsal, bedensel ve toplumsal alanda değişimlerle belirlenen karmaşık bir yaşantı, her insanın başına gelebilecek kaçınılmaz ve evrensel bir deneyimdir (Göka, 2009: 165).

Genel anlamda “yas” sürecinde yaşanan kayıp durumunu bir kişi ile nitelendirmek pek doğru değildir. Çünkü bir eşyanın kaybı, bir statünün kaybı, bir rolün kaybı hatta sevilen ve kişi ile arasında bir bağ olduğuna inanılan bir hayvanın kaybının ardından da bir “yas” olayı yaşanabilir. Ama bizim için bu noktada önemlilik arz eden kayıp bir kişinin kaybı, yani ölümdür. Diğer bir önemli noktada bu yaşanan bireyin kaybının ardından yaşanan matem süreci ve bunun sosyal yansımalarıdır.

Yas tutmanın literatürde kayıp olarak tanımlandığını belirtmiştik. Erol Göka’da yas tutmayı, “anamlı öteki”nin kaybı sonrası verilen tepkiler şeklinde tanımlamaktadır (Göka, 2009: 149). Bu bağlamda yas konusuna psikolojik açıdan bir boyut kazandırılmıştır. Aslında yas ve yas süreci dediğimiz konu sadece sosyolojinin, teolojinin konuları içinde yer almaktadır. Psikoloji, psikiyatri, sosyal psikoloji ve tıp alanında da yas sürecinin araştırma konusu olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu noktada aslında yas sürecinin hem bireysel hem de sosyal bir konu olduğunu da açıkça görmemiz mümkün olmaktadır. Çünkü özellikle sevilen bir kişinin ardından yaşanan yas süreci eğer sağlıklı bir şekilde atlatılmazsa, birey ve ya bireyler bu gerçekliği kabullenemezlerse patolojik durumlar karşımıza çıkabilmektedir ve bu bireyin, onun ailesinin sorunu olmanın yanı sıra sosyal bir sorun haline de gelebilmektedir. Bu nedenle yas süreci sosyo-kültürel bir olgu olanın yanı sıra psikolojik ve hatta psikiyatrik bir konu olmaya doğrudan bir eğilim göstermektedir.

Her toplumun ve kültürün yas tutmaya yönelik gösterdiği bir takım tepkiler bulunmaktadır. Mesela bazı toplumlarda yas bireylerin yas tutmaya yönelik tepkileri olumlu karşılanarak desteklenmekte iken bazı toplumlarda bu durumun süresi önem kazanmakta ve bu açıdan bazı olumsuz tepkiler de karşımıza çıkmaktadır. Erol Göka yas tutma tepkise şu şekilde bir yorum getirmiştir; bir yandan kişinin kaybına karşı

geliştirilen tepkileri içeren, diğer taraftan da kayıp kişinin gerçeklikte var olmadığı dış dünyaya yeniden uyum sağlamaya yarayan bir süreçtir (Göka, 2009:149).

Yas sürecinin hemen hemen her toplumda var olan bir olgu olduğunu konusuna daha önce değinmiştik. Bu noktada başka bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bu da “yas sürecinin gerekli olup olmadığı” sorusudur. Burada bu sorun asıl yanıtını verecek olan kişilerin psikologlar olduğunu belirtmemiz gerekir. Ama sosyal açıdan yaklaştığımız zaman yas sürecinin kabullenme ile ilgili bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda sosyologların ve teologlarında bu konu hakkında söz söyleme hakkına sahip olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Çünkü yaşanan ölüm olayı sonrası bireyin bıraktığı boşluğun, boş statünün, boş rolün yerinin kabul edilmesi manasında yas anlam kazandığı için gerek sosyologlara gerekse teologlara da önemli görevler düşmektedir.

Yas sürecinin yaşanmasının önemli olduğunu belirtirken yas tutmaya yönelik tepkilerde yas sürecinin kısalık ve uzunluk durumunun önemli bir durum olduğundan söz etmiştik. Din ve hukuki düzenlemeler de kişilerin yaşadığı ölüme bağlı kayıplar karşısında tepkisiz kalmamış, kişilerin ve ailelerin yaşadıkları ruhsal sarsıntıları dikkate alarak bu durumları içine alan birtakım hükümler ortaya koymuşlardır (Hökelekli, 2008: 51). Bu bağlamda birçok dinde yas sürecinin zamansal uzunluğu veya kısalığı önemli bir konudur. Mesela İslam dininde yas sürecinin yaşanması gerektiği yer alırken, bu sürecin mümkün olduğu kadar kısa tutulması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca yas sürecinin kısalığı ve uzunluğu ölüm olayının gerçekleştirme durumu ve kişinin yaşı ile de ilgili olarak değişmektedir. Kaybın doğası genellikle kişinin tecrübe ettiği yasın niteliğini, nasıl seyredeceğini belirlemektedir. Örneğin, çok yaşlı ya da uzun zamandır hastalık çeken bir yakının kaybından sonra genellikle çok derin bir yas sürecinin yaşanmadığı gözlenen bir durumdur. Aynı şekilde yakalandığı şifa bulmaz dert nedeniyle uzun zamandır çok acı çekmiş, yaşaması giderek zorlaşan, ölümü onun için kurtuluş olarak yorumladığımız insanların ne kadar çok sevileseler dahi ölümlerinin ardından matemlerinin çok uzun zaman sürmediği gözlemlenen bir durumdur. (Göka, 2009: 153). Çünkü bu tarz bireylerin hastalık süreçleri aile bireyleri açısından bir matem şeklinde yaşanmaktadır. Ama diğer bir taraftan çocuğunu aniden kaybeden bir annenin yaşadığı endişe ve kederin, derin matem bir ölçüsü yapılamamaktadır. Bu açıdan yaklaştığımızda bu insanın matem hem çok uzun süre yaşanabilmekte hem de sosyal bir patoloji de dönüşme imkanı bulunmaktadır. Çünkü Erol Göka’ya göre çocuğunu aniden kaybetmiş bir anne için matem, yalnızca gerekli değil, içinden çıkılmaz zorunlu bir durum olmaktadır (Göka, 2009: 153).

Yas sürecinin gerekli olduğunu belirtmiştik. Ama bunu yanında belirtmemiz gereken başka bir durum, yas sürecinin kültürün ön gördüğü cenaze ve defin törenlerinin ardından tamamlanan ve bir daha açılmayan bir olgu şeklinde olmadığı ve yas sürecinin tüm bu ritüellerden sonra dahi devam edebilen ve zaman alan bir süreç olduğudur. Bu noktada bu süreçte bireylerin acıları ile başa çıkmada en büyük yardımcıları din olgusu olmaktadır.

Genel bir bakış açısı ile yas sürecine yaklaştığımızda hiçbir toplum, hiçbir kültür ve hiçbir din yaşanan bir cenazenin ardından “ölen ölmüş, kalan sağlar bizindir” yaklaşımı ile hareket etmemiş, kaybın gerek bireysel gerek toplumsal psikolojideki önemine uygun bir biçimde kendi anlayışları çerçevesinde ölüme ilişkin ritüeller geliştirmiştir (Göka, 2009: 155).

Yas sürecinin nasıl yaşanacağı ve yaslı olan bir kişiye, bir aileye nasıl yaklaşılacağı konusunda toplumsal ve kültürel etmenler önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü yas ile birlikte geliştirilen kültürel ve dini uygulamalar sayesinde yas tutma, bireysel bir davranış olmanın ötesinde kalıcı, toplumun geneline yayılan düzenlemeler ile toplumun dokusuna işlemiş ve topluma mal olmuştur (Hökelekli, 2008: 51).

Modern topluma baktığımızda ise günden güne yaşanan değişimler çerçevesinde yerel ritüellerin, inanışların azaldığını gözlemlemekteyiz. Bu değişim içerisinde yas sürecini belirleyen, ona direk etki eden kültürel ve sosyal etmenlerde değişime maruz kalmıştır ve modern kültürel sistem içerisinde eski değer ve önemini yitirmeye başlamıştır. İçinde bulunduğumuz dünya tek-biçimli hale geliyor; küreselleşmeye en çok dini gelenekler direniyor, matem süreci de dini geleneğin içinde nefes alıp veriyor (Göka, 2009: 197). Bu nedenle yaşanan ölüm süreci sonucu insanların yabancılaşmasının yanı sıra matem sürecinde de bir yabancılaşma, bu süreci ikinci plana atma hatta sosyal hayattan çıkarma durumu da günümüze gözlemlediğimiz bir durum haline gelmiştir.

Yas olayının dinsel yansımalar da yer aldığını belirtmiştik. Bu açıdan dinlere genel hatlarda yaklaştığımızda İslamiyet öncesi inanışlarda yas olayı önemli bir yere sahipti. Çünkü yas her şeyden önce ölen kişiye saygı anlamını taşımaktadır. Bu manada inanışa göre ölen kişinin ruhu cenaze töreninin ardında evine gelir ve yakınlarının kendi için yas tutup tutmadıklarına bakar ve eğer yas tutmuyorlarsa onları rahatsız edebilir şeklinde halk inanışı yer almaktaydı. Ama İslamiyet ile yas olayı varlığını korusa da bu tarz ruhsal bir alt yapı inanışının ortadan kalktığını söyleyebiliriz. İslamiyet ile birlikte bir takım yas uygulamaları da geçerliliğini kaybetmiştir. Mesela cahiliye devrinde

kocası ölen kadın bir yıl kulübeye kapatılır, kimseyle temas etmez, yıkanmaz, saçlarını taramaz, tırnaklarını kesmezdi. Bir ölünün ardından bu tarz bir yas tutma olayını Hz. Muhammed yasaklamış, sadece ölenin hatırasına hürmeten yakın akrabalar için üç gün, koca için dört ay on gün bir nevi yas tutmayı meşru kılmıştır (Kara, 2009: 161).

İslam dini inanışları çerçevesinde yas konusunda belirli uygulamalar yer almaktadır. Geleneksel toplumsal yapıda yas evinde kırk gün Yasin okunması önemli bir yere sahipken, modern toplumsal düzene geçtiğimizde bu uygulamanın devam ettiği fakat süresinin kimi yerlerde kısaltıldığını görmekteyiz. Mesela metropol diyebileceğimiz şehirlerimizde yas süresinin yoğun iş temposu arasında kaybolmaya başladığını belirtebiliriz.

Yas sürecinde yaşanan farklılıklar değişen sosyal yapılanma ile ilişkilidir. Mesela geleneksel toplumda yas sürecini yaşayan bir bireyin yapması gereken bir takım işlemler yer almaktadır. Yaslı bir kişiden beklenen davranış eğer birey erkek ise tıraş olmaması en başta gözlenen davranış biçimidir. Bir bayanın yas sürecinde evde temizlik yapmaması da ondan beklenen davranıştır. Eğer yaklaşan bir düğün var ise de cenazenin gömülmesinin ardından en az kırk günün geçmesi beklenmelidir. Bu açıdan yaklaşırsak eğer, çalışma yaşamı içerisinde olan bireylerin bu tarz davranışları uzun süre sergilemeleri pek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle yas süreci modern toplumlarda kısaltmaya başlamıştır. Ama yinede belirtmemiz gereken önemli husus, bu noktada yas sürecinin kısa veya uzun olması bireylerin tercihin ve onların yaşadıkları acının büyüklüğüne bağlıdır.

Türk toplumunda hala geleneksel yapının korunduğu şehirlerde yas tutan aile bireylerine yönelik nezaketin devam ettiğini söyleyebiliriz. Mesela komşusu ölen kişinin, komşusunun yas süreci bitene kadar evinde herhangi bir eğlenceye izin vermediği, düğün-dernek tarzı toplantılara da yas sürecinin bitimine kadar izin vermediği, eğer acil bir durum ise komşusundan izin istediği tarzı durumların hala yaşandığını görebiliriz. Ama belirttiğimiz gibi bu tarz yasa yönelik incelikler daha çok geleneksel dokusunu koruyan köylerde ve şehirleşme yolunda ilerleyen yerleşim alanlarında gözlemlenmektedir.

Genel anlamda yas süreci hem toplumlar hem kişiler açısından önemli bir yere sahiptir. En önemli özelliği de sosyal dayanışmayı, kültürel mirasın aktarımını sağlamasıdır ve bireylerin acıları ile başa çıkma konusunda rahatlatıcı bir etkiye sahip olmasıdır.

5.3.2.9. Ağıt

Yaşanılan acı olay karşısında insanın duygularını kelimelere dökmesi hemen hemen her toplumda yaşanan bir durumdur. Bu eski zamanlardan günümüze kadar gelmiş ve kültürümüzde adet olarak yerini almıştır. Yaşanan acı durumda merhum kişinin yakınları kendi yöresel dillerinde bir takım maniler okuyarak bu acılarını dile getirirler. Kişinin yaşadığı acıyı feryat eşliğinde dışa vurması acının hafiflemesine faydalı olmasa da b,reylerin acılarını dışa vurum yoluyla rahatlamaya çalışma çabaları olarak ağıt törenlerine bakabiliriz.

Ağıt geleneğinde en çok yapılan şey, ölen kişinin yaptığı iyiliklerin, onun asaletinin, güzelliğinin manilerle dile getirilmesidir. Mesela bu konuda verebileceğimiz en güzel örnek küçük bir çocuğun cenazesinin ardından annesinin “o bir melekti, kefeni nasıl giydi” gibisinden sözleri söylemesidir. Ama ağıt törenleri, tıpkı diğer birçok ölüm sonrası ritüelde olduğu gibi, yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Her yöre kendi kültürel dokusuna uygun olarak ağıt yakmaktadır.

Günümüzde ağıt törenlerine ilişkin yaklaşımın kimi cenazelerde değiştiği gözlemlenen bir durumdur. Mesela ünlü bir şahsiyetin cenaze töreninde genelde “alkış” eşliğinde bir törenin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Eğer ölen kişi bir sanatçı ise bu durumun daha yaygın olarak yaşandığı bilinmektedir. Kişinin sanat yaşamına onun başarılarına istinaden nasıl hayatı boyunca alkışların sesini duyduysa, ölümünde ve ölümünden sonrada onun bu sanat yaşamına saygı çerçevesi açısından alkışlar eşliğinde cenaze törenleri yapılmaktadır.

Diğer taraftan sürekli artan şehit cenazelerinde de bir değişim gözlenmektedir. Şehit cenazelerinin sadece ağıtların yakıldığı cenaze törenleri olmaktan çıkarak, birçok defa ağıtların yerini sloganların aldığı gözlemlenen bir durumdur. Şehidin tabutunun omuzlar üzerinde taşınarak çeşitli sloganlar eşliğinde defne götürüldüğünüz görmekteyiz. Bu tarz bir davranışın nedeni ölüm karşısında insanların duyarlı olduğunu göstermektedir.

5.4. Ölümle İlgili Tutumları Etkileyen Faktörler

İnsan sosyal bir varlıktır. İnsanı bir gruptan, bir topluluktan veya bir toplumdan etkilenmeden yaşayan bir canlı olarak değerlendirmek kesinlikle yanlış olacaktır. Çünkü içinde doğduğumuz grup, topluluk veya toplum bir takım kuralları, gelenekleri, görenekleri, inançları, kültürel değerleri ister istemez bize dayatmak durumundadır. Bu

nedenle insanların birçok konuda tutum ve davranışlarında etkileşimlerin olması doğal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan ölüm konusunda da insanları etkileyen bir takım faktörler mevcuttur. Bir insanın ölüme dair düşüncelerinin sadece kendi zihnini ürünü olduğunu savunmak eksik bir bilgiye neden olacaktır. Çünkü insan kendini ne denli toplumdan, topluluktan veya gruplardan soyutlasa soyutlasın, tamamen bunu başarması oldukça güçtür.

Ölüm konusu her toplumda, toplulukta ve grupta farklı anlamlandırmalara uğramaktadır. Ölüm dinsel, kültürel, sosyal, tıbbi bir durum olarak düşünülmektedir. Ölüm, sadece bir durum değil, aynı zamanda anlamı kişiden kişiye ve kültürden kültüre değişen, karmaşık gelişim süreçleriyle yakından alakalı bir vaziyet alışı da ifade etmektedir. Bu manada insanın ölüme ilişkin tutumlarının gelişmesinde hiç şüphesiz hayat felsefesi, onu oluşturan kişisel özellikler ve inandığı değerler başrolü oynamaktadır. Yani ölüme ilişkin tutumlar, insanın diğer tutumlarından kopuk bir şekilde değil, hem onların etkisinde hem de onları etkileyen bir pozisyonudadır (Karaca, 2000: 238). Her insanın hayata yüklediği mana değişmektedir. Kimilerine göre hayat Allah'ın insanlara bahsettiği bir nimet olurken kimilerine göre ceza alanı veya sıkıntı toplamı olabilmektedir. Durum bu şekilde olduğu için her insanın yaşam amacı değişmektedir. Mesela bazı insanlar Allah'ın rızasını kazanmak için, onun buyruklarını yerine getirmek için bir görev mahiyetinde hayatı yaşarken bazı insanlar sadece kendi hayallerini gerçekleştirmek amacı ile yaşamaktadırlar. Hayata verilen bu mana, bazıları için ilahi bir karakter taşıırken, bazıları için de yüksekte emredilmemiş ve devamlı surette yeniden keşfedilir durumda olabilir. Buradan hareketle bireyler için ölümün anlamının, hem kişisel hem de sosyo-kültürel pek çok belirleyiciye bağlı olduğunu söylemek mümkündür (Karaca, 2000: 238).

Ölüm çoğu insan için inanılması ve dayanılması zor bir durumdur. Bu anlamda ölüm korkusu da insanın hayatında kaçınılmaz bir yer almakta ve ölüme yönelik tavırlarını belirlemektedir. Aslında ölüme inanmak, ölümü kabullenmenin ve ölüm korkusuyla baş etmenin en iyi yoludur. Ölüme yönelik birçok tutumun belirlenmesinde de ölümü kabullenememenin yattığı düşünülebilir. Bu manada “ölüm korkusu hayata inanmakla başlar”, “hayata inanmak ölüme inançsızlığı doğurur” (Öğün, 1999: 34). Hayata dair yapılan yoğun planlar ölüme yönelik tutumların değişmesine hatta ölüm düşüncesinin hayatın içinde iptal edilmesine de neden olmaktadır. Ölümü üzünlmesi gereken bir son, bir kayıp, bir aşağılama gibi anlama da ölüm korkusuna neden olup, ölüme yönelik tavırları etkilemektedir. Ölümü acı bir durum olarak görmek, hatta ölümü

tüm acıların kaynağı olarak görmek ölüme olumsuz manalar yüklememize, ölümü tümüyle dışlamamıza neden olmaktadır (İnam, 1999: 20).

Gelenekler arasında ölüme farklı manalar verme, yani ölümü farklı şekillerde anlama ve bu anlayışlar arasındaki karşıtlıklar devam etmiş, hatta aynı gelenek konjüktüründe bile bu uzlaştırılmaz karşıtlıklar sürüp gitmiştir. Dolayısıyla farklı dinler, insan tabiatı ve ölüm konusunda farklı teklifler oraya koymuşlardır. Her din kendi kültürel geleneği ile toplumu ve inananlarını şekillendirmeye çalışmıştır. Bu anlamda kimi zaman egemen olan inanç ile toplumda var olan kültür ortak paydalarda buluşurken, kimi zaman da bir birlerine taban tabana zıt odluları konular karşımıza çıkmıştır. Dünyada egemen olan dinlere baktığımızda da aynı durumu görmek mümkündür. Dünya üzerinde hüküm süren dinlerin bazı konularda aynı açıklamaları yaptığı, bazı konularda da bir birlerine ters düştükleri sıkça karşımıza çıkan bir durumdur. Mesela İslam ile Yahudilik, insanın eğitilebileceği aynı fikri paylaşırlar. Yine de bu dinlere göre insan, Allah'tan neyi yapacağını öğrenebilir ve onu yapma konusunda kendisinden yardım alabilir. Böylece bu iki din Hristiyanlığa nispeten iyimser bir antropolojiye sahiptirler. Zira Hristiyanlara göre insan teşebbüsünün temelinde günahın kaldırılması yatmaktadır (Karaca, 2000: 238). Onlara göre insanlar kurtuluş için eğitilemezler. İnsanlar doğuştan günahkardırlar. Günahkar olmak onların kaderinde vardır ve bu Hz. Adem'den bu yana süregelmiştir. Böylece kültürel farklılıkların neticesinde farklı anlayışlar ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda, ölümle ilgili olarak geliştirilen tutumların çeşitli olmasında, tıbbi, ekonomik ve ideolojik çeşitli etkiler çerçevesinde şekillenen kültürün ölümü ele alış tarzı, bu konuda kullandığı kavramlar, tenkitçi hükümler ve duygusal değerlendirmelerin büyük önemi olduğu bir gerçektir. Yani ölümle ilgili tutumlar, açık bir şekilde, kültürden, alt kültürlerden, kişisel inançlardan, toplumda egemen olan dinden ve inanç sistemlerinden ve bireysel şahsiyet özelliklerinden etkilenmektedir (Karaca, 2000:239).

Ölüm yeryüzündeki yaşayan her insanın başına gelecek bir durumdur. Bu durumda her toplum, her kültür ölümün bu evrensel boyutunun bilincinde bir takım uygulamalar inşa etmişlerdir. Her toplum kendi kültürel dokusu çerçevesinde ölüme ve geride kalana yönelik bir takım uygulamalar geliştirmiştir. Dolayısıyla ölümle ilgili tutumların bazı kültürel farklılıklarla beraber, ortak bir paydada buluşabileceği ihtimalden uzak tutulmamalıdır (Edhem2005:33). Zira bütün insanlık, insan ortak paydasında toplanmıştır. Ölümle ilgili gelenek ve göreneklerdeki ortak unsurlar bunu ispatlar mahiyettedir (Karaca, 2000: 239). Çünkü her ne olursa olsun, insanın ölümüne

yönelik hiçbir toplum kayıtsız kalmamış ve bu ölüm ve sonrasına ilişkin hem bir takım bilgi arayışları içerisinde girerken diğer taraftan da bu ölümü toplumsallaştırmak adına bir takım kültürel çabalar harcamıştır, bir takım gelenekler geliştirmiştir.

Ayrıca ölümün anlamı, bu olayın yaşanmasına değil, ölüm olgusu karşısındaki duygulara ve yorumlara da bağlıdır. Ölümü algılamada bireysel farklılıklarda önemlidir (Karaca, 2000: 239). Her insanın zihninde ölüme yönelik bir tasavvur yer almaktadır. Ama bunu hangi yaşlarda oluşacağı, ölüm bilincinin veya ölüm duygusunun insanı ne denli etkileyeceği değişmektedir. Bu nedenle kimi insanlar yaşam ve ölüm korkularıyla çok erken yaşlardan itibaren ilgilenmeye başlarken, kimileri de ileri yaşlara ölümle ilgili pek fazla düşünme çabası içerisine girmeden ölüm olayı ile karşılaşabilmektedirler. Bu manada insanın ölümle ilgili tutumlarına, onun kendisi psikolojik olarak bu olaya hazırlanması ve ölüm sonrası için sağlıklı bir inanç sistemine göre hayatını düzenleyip düzenlememesinin de büyük etkisi bulunmaktadır (Karaca, 2000: 240). İnsanın ölüme yönelik psikolojik hazırlığını etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza aile çıkmaktadır. Çünkü aile, bireyin tanıştığı ilk sosyal kurumdur. Aile kurumu bireyin sosyalleşmesi ve birey haline gelmesinde önemli görevler üstlenmektedir. Bu açıdan baktığımız zaman, bireyin sadece hayata yönelik tecrübelerini gelişimi ile sınırlı kalmaması, hayatın bütününe yönelik bir kapsama alanı içerisine alması durumu söz konusu olmaktadır.

Geleneksel aile yaşantısı ölüm konusunda bireylerin önemli bir tecrübe yaşamalarına imkan tanımaktadır. Çünkü geleneksel aile yapısında aile büyükleri olarak nitelendirebileceğimiz yaşlılar aile içerisinde yaşamaktadırlar. Bu manada yaşlılığın bir uzantısı olarak yorumlayabileceğimiz doğal ölüm olayına tanık olmakta ve buna dair önemli bilgiler elde etmektedirler.

Ölümün manası kültürden kültüre değiştiği gibi, devirden devire göre de değişmektedir. Zira teknolojinin ilerlemesiyle tıpta ulaşılan yeni buluşlar, yani sağlık alanındaki ilerlemelerde de insanların ölümle ilgili tutumlarının değişmesinde etkili olan faktörlerden biri olmuştur. Mesela geçmiş yıllarda birçok çocuk küçük yaşlarda ölmekteydi. Tıp alanındaki gelişmeler, yapılan yaygın aşılar ve antibiyotiklerin kullanılması, çocuk ölümlerini oldukça azaltmış ve daha yaşlı insanların sayıları artmıştır. Günümüzde ise akut ve hayatı tehdit eden hastalıklardan ziyade, hastalar duygusal problemler hissederek, fiziki acılarının giderilmesini istemektedir (Corr, 2008: 3). Bu insanların ihtiyaçları, diğer profesyoneller (mesela rahipler ve sosyal hizmet görevlileri) tarafından temin edilip memnun edilmeleri gerekmektedir. Zira bu durumlar

ölüm korkusunun azaltılması, ölümle başa çıkma yolları ve diğer duygusal problemlerle ilgili olarak oldukça önem arz etmektedir. Tıp alanındaki bu gelişmeler beraberinde insan ömrünün uzaması sonucunu da getirmiştir. Nitekim bazı araştırmacılara göre tıptaki ilerlemeler sonucu insanlar 36–37 yaş daha fazla yaşama şansına erişmişlerdir (Karaca, 2000: 240). Devlet istatistik enstitüsü verilerine göre 55 yaş ve üstündekilerin sayısı, 1980 yılında 4.047.00 iken bu rakam 1985'te 4.905.000'e çıkmıştır (Karaca, 2000: 240–241).

Ölüm oranının azalmasında tıbbi gelişmelerin göz ardı edilemeyeceğinden bahsetmiştik. Ama burada farklı olan bir konu, bu tıbbi gelişmelerden kimlerin ne ölçüde faydalanabildikleridir. Gelişmiş şehirlerin tam donanımlı hastanelerine baktığımızda genelde zengin bir kesimin bu teknik gelişimden istifade ettiğini görmekteyiz. Surum bu şekilde olunca kapitalist sitemde maalesef ölüm olayının geciktirilmesi, sağlıklı beslenme, yaşam planlaması maddiyata dayalı olmaktadır.

Diğer taraftan sosyal hayatın akıcı ritmi içerisinde insanlar çalışma yaşamında bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. Hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı ve buna benzer nedenlerden dolayı insanlar sürekli olarak psikolojik baskıya maruz kalmaktalar. Bu da başka bir sorun olan stres ve yaşam kalitesinde düşüklüğe neden olmaktadır. Yoğun strese maruz kalan bireylerin sağlıksız yaşadıkları, kendilerine yeterince zaman ayırmadıkları ve yaşam kalitelerini düşmesi nedeniyle yaşlanma sürecine daha çabuk girdikleri bilinmektedir. Modern hayatın olumsuz durumlarının insanları kötü alışkanlıklara yönelttiği de gözlemlenmektedir. Sigara ve alkol kullanımının artması ve bayanların da erkekler kadar bu maddeleri tüketmesi cinsler arasında olan farkların azalmasına ve ölüm yaşının kısalmasına neden olduğu bilinen bir gerçektir.

Bir başka konu modern devrin değişiminin tıbbi boyutunun yanı sıra modernleşme ile birlikte insanların ölüm konusuna bakış açıları da değişime uğramıştır. 19.yüz yıl sonlarına kadar toplumların ölümle iç içe bir hayat sürdükleri bilinmektedir. Genellikle mezarlıklar, mabetlere yakın alanlarda hatta mabetlerin bahçelerinde, bitişiklerinde yapılmıştır (Yıldız, 2006: 30). Bu mimari yapı yorumlandığında ölümün bir sosyal gerçeklik olarak yaşamın içinde konumlandığı bilgisini karşımıza çıkarmaktadır. Ölüm yaşamın bir parçası olarak yaşama daha yakın mekanlarda yer alıyordu. Bireyler evlerinde, aileleri içinde hatta kendi yataklarında ölürlerd. Bu dönemde insanların ölümle ilgili en büyük korkusu, yalnız başına ölmektir (Yıldız, 2006: 30). Ama 20. yüz yılla birlikte ölümün şehir mimarisinin dışarısında bırakılması, buna ek olarak insanların yalnızlaşması ile daha çok hastane odalarında ölmeleri durumları

yaygınlık kazanmıştır. Ölümün, hastane gibi kurumlara taşınması, endüstrileşme, kentleşme ve nihayetinde bilişim teknolojilerinin ortaya çıktığı yeni sosyal ilişkiler ağı, bireyin anlam dünyasında dini anlayış ve uygulamalarla gelenek ve göreneklerin yerini değişmesi gibi etkenlerden dolayı ölüme ilişkin tutumlarında önemli değişimler ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2006: 30–31). Bu değişen tutumlarla birlikte daha çok tabulaşma dediğimiz ölüm algısı ortaya çıkmıştır. Aslında bu tam bir tabulaşma da değildir. Ölümün gözden uzaklaştırılması, sosyal hayatın dışına itilmesi durumudur. Bu tarz bir olay da modern insanın ölüme dair tutumlarının değişmesine bir “yabancı” halini almasına neden olmuştur.

Ölümle ilişkin tutumların değişmesinin bir nedeni de toplumsal değişimdir. Mesela ilk çağlarda uzun yıllar boyunca bilgi ve deneyim sahibi olarak görülen yaşlılar, aile atası sayıldıkları gibi, bulundukları ortamlarda da aynı zamanda yönetici konumunda idiler. Hatta onlar bazı ilkel topluluklarda akıl ve otoriteyi temsil etmekteydiler. Bu durum derebeylik ve orta çağa kadar devam etmiştir (Karaca, 2000: 241). Ancak daha sonraları sanayi devrimiyle beraber yaşlılar, işe yaramaz birer yük olarak algılanmaya başlamıştır. Bu durum onların psikolojilerinde ve dolayısıyla ölümle ilgili tutumlarında değişikliklere neden olmuştur. Yaşlıların değişen ölüm algıları onların yaşayış biçimlerine ve hatta çevrelerine de yansımıştır. Bu durum onların toplumsal alnın dışına itilmesi, kamusal alandan uzaklaştırılması ve modern yaşam alanları olan huzur evlerine yerleştirilmeleri ile de farklı bir boyut kazanmıştır. Yine eski zamanlarda yaşlılara verilen değerlere paralel olarak onların ölümlerine de belirli bir değer ve önem verilmekteydi. Günümüzde ise özellikle şehirleşmiş bölgelerde toplumdan soyutlanan veya bir kuruma yerleştirilen yaşlılar, insanlara bir yük olarak ve hatta ölümleri istenen kişiler olarak görülmektedir (Karaca, 2000: 242). Yaşlı insanların bu denli sosyal hayattan dışlanması bir nevi doğal ölümün seyrinin de insanların gözlerinin önünden uzaklaştırılması durumunun da yaşanması manasına gelmektedir.

Sonuç olarak ölüm insanlarda ve toplumlarda farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Zira kimi için ölüm düşüncesi bir stres kaynağı iken, kimi için de stresten kurtulma yoludur. Kimine göre ölüm, bir yok oluş iken, kimine göre de ölümsüz bir hayata başlamayı ifade etmektedir. Kimileri ölüm karşısında kıvranırken, kimileri de sevinçten uçmaktadır. Ayrıca tıptaki ilerlemelerin süreceği muhakkaktır ve belki de insan ömrü bu gününün iki misline çıkacaktır. Fakat değişmeyecek olan tek şey vardır o da neticede vuku gelecek olan ölümdür.

5.5. Ölüm Korkusu ve Dini Hayata Etkileri

Birçok insanın itiraf ettiği veya edemediği bir gerçekliktir ölüm korkusu. Hiç ölümden kokmuyorum diyen insan bile aslında bunun etkisi altındadır. En soyut realite ve en reel soyutluk olması nedeniyle, ölüm, insanın sapiens yanına yönelik en büyük tehdidi meydana getirmekte, onun bütün irrasyonelitetlerini besleyen müthiş bir toprak halinde, orada, bir yerlerde durmaktadır (Kılıçbay, 1999: 58). Ölüm, insanın var oluşuna yönelik en gerçek tehdittir ve bu özelliğinden dolayı da varlığı korku ve kaygı uyandırıcıdır (Hökelekli, 2008: 34).

Ölümün yokluğu zorunlu olarak hayatında yokluğu anlamına gelmektedir. Ölümün hayatı yaşanmamış kılmasının sonucu olarak, yani hayatı hiçleştirmenin sonucu olarak, bu dünyanın uzantısı olan öte dünya da ortadan kalkmakta, ölüm gerçek soğuk yüzüyle ortaya çıkarak hayatı yok ederken, aynı zamanda bu dünyayı ve doğal olarak öte dünyayı iptal etmektedir (Kılıçbay, 1999: 58–59). Bu anlamda artık var olmayacağını, var oluşunun yıkılabileceğini, kendisini ve dünyayı kaybedebileceğini, bir hiç olacağını düşünen insanda uyanan en büyük korkudur ölüm korkusu (Hökelekli, 2008: 34). İnsanın direk varlığına yönelik nesnel bir tehlike oluşturması anlamında insanlar ölümden korkmaktadırlar (Yapıcı, 1997: 237). Laisitenin kurulu düzene vurduğu bu darbe otoritenin reddine varabilir ve mezar- ötesi anarşi buraya taşınabilir, o halde ölüm tabu olmalıdır (Kılıçbay, 1999: 59).

Ölüm tabudur, çünkü ancak başkalarının ölümü yaşanabilir, kendi ölümünü yaşayamayan birey açısından ölüm yoktur, ama ölünce de hayat yoktur (Kılıçbay, 1999: 58). Başkasının ölümü bireye ölümü hatırlatır, ama bir gerçeklik olarak onu asla yaşatamaz. Genel anlamda ölüm korkusu, ölümün acı veren bir hadise olduğu düşünce ve inancından kaynaklanabilir (Aydın, 2002: 236). Bazı dini literatürde özellikle günahkar insanların çok ağır şartlarda “ruhlarını teslim ettikleri” ve bu teslim esnasında çok sıkıntılı anlar yaşayarak, çok acı çektikleri sık sık anlatılan konular arasında yer alır. Hatta bazılarına göre insan, ölümün eşiğinde iken ahiretteki yerini görür (Aydın, 2002: 236). Ahirette hesaba çekilmek, acı çekmek gibi durumlar ölüm korkusunu tetikleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ölüm hayatın bir anıdır ve bütün yaşanmışlığı iptal etmektedir (Kılıçbay, 1999: 60). İşte ölümü hayatmış gibi yaşama, ama onun hayat olmaması çağımıza özgü, hiç de sıradan olmayan ontolojik bir endişe ve tedirginlik, dehşet yaratmaktadır. Yaşamda var olan hiçbir veri, hiçbir bilgi, hiçbir dayanak ve hiçbir gelenek ölümü tam anlamıyla

anlaşılır ve açık kılmaya katkıda bulunamamaktadır. Bu anlamda da ölüm bir “sır” olmaktadır (Timuçin, 2000: 30). İnsan ne kadar yaşayacağını, ne zaman öleceğini, ölümler neler hissedeceğini, öldükten sonra nereye gideceğini ve başına nelerin geleceğini bilememektedir. İnsanın tam olarak bildiği şey “öleceği gerçeği”dir. Bu anlamda da ölüm hadisesi gizemini korumakta ve korumaya da devam etmektedir (Yapıcı, 1997: 236). Ölümün sır olması, diğer bir deyişle bilinemez olması, insanlarda endişe yaratmaktadır. Aslında korkutucu olan ölümün kendisi değildir, çünkü kendi ölümümüzü yaşayacak olmakla birlikte, bunun deneyini yapma olanağımız olmayacaktır, yani onu bilgi haline getiremeyeceğiz (Kılıçbay, 1999: 60). Ölümü hep bir başkasının üzerinde gözlemlemek durumunda kalmaktayız. İnsanlar ölüm hakkında ne düşünürlerse düşünsün, onu nasıl algılasa algılasın ölümü daima korkutucu, ürkütücü, kaygılandırıcı ve dehşete düşürücü bir olay olarak düşünmektedirler (Yapıcı, 1997: 235).

Şüphesiz ölüm düşüncesi ve ölümden hissedilen korku, dini hayatı etkileyen en önemli faktörlerden birisidir (Karaca, 2000: 243). Ölüm korkusu konusunda dinlerden yol çıkarak ölüm korkusunun dinsel inançları doğurduğuna inanan düşünürlerde mevcuttur. Onlara göre din, insanın içinde yaşattığı ölüm kokusunun bir unsurudur. İnsanlar dine yaklaşarak ölüm kokusunu azaltmaya hatta ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Mesela Freud’a göre din, korku ve çaresizlikten kaynaklanmaktadır. Yine Ribot’a göre din duygusu iki gamdan oluşmakta, bunlardan birincisi korku, diğeri ise rahatlık, ferahlık ve huzur verici hallerden meydana gelmektedir. Fransız düşünür Bergson ise dini, zekanın ölümü kaçınılmaz olarak tasavvur etmesine karşılık, tabiatın savunucu bir tepkisi olarak yorumlamıştır. Ona göre din korkudan ziyade bir tepkiyi ifade etmektedir. Jung’a göre de dinlerin çoğunluğu, nihai ölüm amacına hazırlanmaktan başka bir amacı olmayan, hayata olduğu kadar ölüme de hazırlanmaya yönelik karmaşık sistemdir (Karaca, 2000: 243).

Birçok din ve dinsel inanış ölüm kokusu konusunda inanlarına çeşitli bilgiler vermektedir. İnanan ve ibadet eden bireylerin ölümden korkmaması gerektiği fikrini irdelemektedirler. İnanan insan açısından ölüm konusu salt anlamda bir koku kaynağı olmaktan uzaklaşıp onu bir olgu olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz (Yapıcı, 1997: 240). İnanan birey için ölüm bir gerçekliktir ve eninde sonunda her insanın başına gelecek bir olaydır. Kokulması gereken şey ölüm değil, yaşarken yapılan fiillerdir. İşte bu noktada din ölüm korkusunu bastırmaya yönelik telkinleriyle bireyleri acılar konusundan uzaklaştırmaktadır.

Ölüm korkusunun inanan bireyler açısından yapılandırıcı etkileri de bulunmaktadır. Örneğin, inanan insan ölüm korkusunun etkisi ile dini ibadetlerini ve uygulamalarını yerine getirme hususunda daha dikkatli davranmakta, bunun yanı sıra suç işlemekten kaçınmakta ve inandığı dinin görüşleri doğrultusunda bir yaşam tarzı sürmektedir. Ayrıca ölüm ve ölüm korkusu inanan insanları günaha uzak tutmanın yanı sıra şayet günaha girmiş ise tövbeye yöneltmektedir. Bu anlamda tövbe dini bir eylemdir ve ölüm fikri ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Yani ölüm korkusu insanı tövbe etmeye yönelten bir olgudur (Yapıcı, 1997: 240).

Nasıl ki “ölüm” sözcüğünün içeriği, anlamı ve vurgusu her insan ve her toplum için değişebildiği halde, sanki ortak bir anlama sahipmişiz, “ölüm” dediğimizde hepimiz aynı şeyi anlıyormuşuz gibi yapıyorsak, “ölüm korkusu” içinde aynı şey söz konusudur (Göka, 2009: 59). Tüm insanların zihinlerinde aynı çağrışımların yansımaları varmış gibi bir durum sergileniyor. Ama aslında ölüm korkusu da tıpkı ölüm anlayışı gibi değişkendir. İnanç konusu ölüm korkusunda hafifletici bir etkiye sahip olsa da her inancılı insanın içinde bulundurduğu ölüm korkusu açılımı da farklılık göstermektedir. Nesnesi yoktur bu korkunun, kimi zaman neden korktuğumuzu anlatamayız ölümden bahsederken ya da sosyal yaşam içerisinde birçok faktör bize korkuyu çağrıştırır, biz tüm bu korkuları “ölüm korkusu” paydası altında toplarız (Göka, 2009: 59). Sosyal yapılar içinde unutulma, ailenin bireyinin kaybı ile boşluğa düşme, sevilen kişinin kaybı ile yoğun üzüntü halleri ve daha birçok korku sebebi ölüm korkusu çatısı altında toplanır. Aslında ölüm korkusunu biz sosyal çevreden de etkilenecek yaşamaktayız. Çevremizde ölüm sonucu acı çeken insanların yaşayışları bizi kendi ölümümüzün korkusuna yönlendirmektedir.

Ölüm korkusunun insanın hissedebileceği korkuları en şiddetlisi ve en etkilisi olduğunu söyleyen İbni Sina, bu korkunun nedenlerini ölümün gerçekte ne olduğunu bilmemek, öldükten sonra ruhunda beden ile birlikte tamamen yok olacağına inanmak, öldükten sonra nefsin nereye gideceğine ilişkin tam bir bilgiye ulaşamamak nasıl ki ölümü getiren hastalıklar acı ve ızdırap veriyor ve insanı üzüntüye sürüklüyorsa ölümlünde tıpkı bu durum gibi hatta daha şiddetli bir biçimde bir eleme yol açacağını sanmak, cezalandırılmaktan korkmak, geride bırakılan aile ve yakınlar için tasalanmak gibi durumların örneklerini verirken sanki çağımızın ölüm korkusunu açıklamaktadır (Göka, 2009: 59).

Günümüzde, modern hayat tarzının yükselişi görülmektedir. Bu modern hayatın ivme kazanması kimi zaman inanç sistemlerinin ve dinin sosyal hayatta ikinci plana

itilmesine neden olmuştur. Böyle bir düzen içerisinde inançsızlık durumunda bireyler asıl ölüm korkusunu yaşamaktadırlar ve bu yaşanan ölüm korkusu ile ölümün inkarı şeklinde bir tepki sayesinde başa çıkmaktadırlar. Modern hayatta birey toplum içerisinde yalnızdır. Aslında sosyal hayat kolektif bir hayattır. Ama modernleşme sosyal hayatın kolektifliğini sadeleştirerek bireyselliğin ön plana çıkmasını hatta insanların gerek toplum içinde gerek kalabalıklarda ve yığınlarda dahi yalnızlaşmasına yol açmıştır. İşte sosyal hayatta yalnızlaşan birey ölümün de yalnız yaşanan bir olay olduğu inancına kapılmakta ve ölümü bireyselleştirmektedir. Toplumda birey kendi ölümünü sadece tek başına yaşayacağı fikrini içselleştirdiği için sosyal hayatın dışında bir ölüm düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Modern insana baktığımızda ise daha çok kendi varlığının sona ereceğini kabullenememe durumu karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan yaklaştığımızda insanın çevresinde gördüğü her ölüm olayı ona kendi ölümünün gerçekleşebileceğinin sinyalini vermektedir. Ayrıca çevresinde gördüğü ölümler ile ölüme yaklaşmakta, ölümü bir başkasının üzerinden tecrübe etmektedir. Ayrıca kendi varlığının devam etmesi durumunu da ötekinin ölümü üzerinden yaşamaktadır. Zaten insan, ancak başkasının ölümüyle ölebilmektedir, diğer başkaları da onun ölümüyle öleceklerdir (Kılıçbay, 1992: 60).

Ölüm tüm üzüntüleri, yasları, kayıpları ve ritüelleri ile bir bütün olmasına rağmen modernizm ölümü sadeleştirip yalınlaştırmış ve “birey bazında ölüm” fikrini ortaya çıkarmıştır. Aslında geleneksel toplumda ölüm sosyal hayatın bir parçasıdır, bir uzantısıdır. Hala günümüzde mahalle kültüründe yaşayan insanlara baktığımızda geçmişten gelen ölümün sosyal karakterini koruduklarını da görmekteyiz. Ölümüm sadece birey ile başlayıp birey ile biten bir olay olmadığını, bunun toplumsal yapıda çeşitli uzantılarının olduğunu geleneksel yaşam tarzını sürdüren ailelerde, topluluklarda ve toplumlarda görmekteyiz. Böyle bir yapı içerisinde ölüm sosyal bir olgudur. Burada ölüme belirli bir değer atfedilmektedir. Ölüm bireyde başlayıp, onun çevresinde yer alan ailesi, eşi, dostu, arkadaşları ve hatta diğer mahalle sakinlerinin ortak bir olayı haline dönüşmektedir.

Genel anlamda ölüm korkusunda başkalarının, özellikle kendisi için önemli kimselerin ölümlerinden kaynaklanan korkuları dışlayıp yalnızca insanın kendi ölümü için yaşadığı korkuyu baz alırsak, ölüme ilişkin korkuları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Olay olarak ölümün kendisinden, (nasıl can vereceğinden, ölüm sırasında denetimini kaybedeceğinden, toprağın altında ne yapacağından vs.)

- b) Ölümden geride kalanların yaşayacağı boşluktan, kaygıdan,
- c) Öbür dünya hayatında neler olacağından, bilinemezlikten,
- d) Ölüm ile birlikte varlığını kaybedip, artık var olamayacağından duyulan korkular karşımıza çıkmaktadır (Göka, 2009: 61).

Aslında dindar insanlarda sıkça karşılaşılan, son nefesini bilinci açık bir biçimde ve imanlı olarak verememe, kabir azabından ürkme gibi korkuları da ölüm korkusu içerisine alabiliriz (Göka, 2009: 63). Çünkü bunlar dindar insanların hayatları boyunca taşıdıkları en büyük korkular arasında yer almaktadır.

Ölüm korkusu birçok dinde yer alan bir konudur. Hatta bu konuda insanları telkin edici özelliğinden bahsetmiştik bu anlamda İslam dininde ölüm korkusuna değinmek istiyorum. Dinlerin temelinde ölüm korkusunun olduğuna ilişkin bir takım yaklaşımların öne sürüldüğünden bahsetmiştik. Bu açıdan yaklaşırsak, İslam’a göre dinin kaynağı ölüm korkusu değil Allah’tır. Ancak ölüm ve ondan duyulan kaygı ve korku, dini inanç ve ibadetlerin uygulamalarının düzenliliklerine ve dine mensup olan insanların bu konudaki duyarlılıklarını arttırmaya yönelik olarak en etkili motivasyon kaynaklarından birisi olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Çünkü ölüm her zaman, belli sorumlulukları bulunan insanın, bunların hesabını verme durumunda olacağı bilincini insana aşılama ve ceza-mükafat aleminin ilk mertebesini işgal etmektedir (Karaca, 2000:244). Dolayısıyla ölüm korkusunun dini inanca olumlu yönde yansıyacağını söylemek mümkündür. Leming’in de dediği gibi ölüm, insan için sadece en büyük endişe kaynağı değil, dini davranışın ortaya çıkmasına neden olan asıl kriz (ilk bunalım) olayını temsil etmektedir (Karaca, 2000:244). Bu açıdan ölüm olgusu, insanın düşünce hayatı, yaşam tarzu ve hayat felsefesi üzerinde birtakım değişikliklere sebep olmaktadır. Ölümü düşünen insan, doğal olarak ölümün ötesini de düşünmek ihtiyacı hissetmektedir. Ölümden sonra Allah ve ahiret inancına geçmek ise kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir. “hanginizin daha iyi amel ettiğini tespit etmek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur” (Mülk, 67/2) ayeti ise, ölüm fenomeninin müsebbibine olduğu gibi hikmetine de işaret etmektedir. Ölüm olayının hikmetini araştırmak ise, insanı ahiret inancıyla karşı karşıya getirmektedir. Ayrıca ölüm tehlikesi ve daha genel manada maddi sıkıntılar ve hastalıklar karşısındaki çaresizlik, kendiliğinden dini davranışın en güçlü kaynakları arasında yer almaktadırlar (Karaca, 2000:244). Yine insanın değer verdiği birisini kaybetmesi, dini inancın gelişimine yön veren bir faktör olarak kabul edilmektedir (Karaca 2000: 244–245).

İslam’a göre sık sık insanlar ve özellikler inanlar, Allah’tan korkmaya davet edilmektedir. Bu bağlamda özellikle inanalar “ Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve herkes yarına ne hazırladığına baksın...”(Harş, 59/18), “Ey iman edenler Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin” (Ahzab, 33/70) vb. ayetler Allah’tan korkmayı teşvik etmektedir (Karaca 2000:246). Yukarıdaki ayetlere paralel bir şekilde “Allah katında en hayırlınız, Ondan en çok korkanınızdır” (Hucurat, 49/139) ayeti, Allah korkusunun dindarlığın bir ölçüsü olabileceğini vurgulamaktadır. Hal böyle olunca, ölüm korkusu ile Allah korkusunun bazı noktalarda kesiştiğini söylemek mümkündür. Çünkü ölüm korkusunun boyutlarından birisi, insanın ölüm sonrası başına gelecekler konusundaki belirsizlik ve cezalandırılma korkusudur (Karaca, 2000: 247).

Sonuç olarak ölüm kadar ölüm korkusu da gerçektir. Nasıl ki her insanın ölüme bakış açısı farklılaşıyorsa, ölüm korkuları da bu manada farklılaşmaktadır. Bazı araştırma bulgularına göre insanlar, hayatın sonlarına doğru ölümün yakınlığını hissettikçe, yok olma korkusunu yenmek ve mantıklarının halledemediği problemleri çözebilmek amacıyla dine yönelmektedirler. Dolayısıyla geçmişte düzenli bir dini hayata sahip olmayan yaşlı insanlar, hayatın zevklerinin sona ermeye başlaması ve ölüm gerçeğinin varlığını kuvvetle hissettirdiği bu dönemde dini değerlere, hayatlarına bir anlam ve amaç sağladığı için kolaylıkla bağlanabilmektedirler (Karaca, 2000: 245). Bu manada ölüm korkusu ve din arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz ve dinin, dini ibadetleri yerine getirmenin ölüm korkusu konusunda azaltıcı ve telkin edici bir etki yarattığını da rahatlıkla belirtebiliriz.

5.6. Dindarlığın Ölüm Korkusuna Etkileri

Ölümün nasıl bir olay olduğunun açıklanması, öleceğini bilerek yaşama, sonlu bir dünyada yaşam sürme, ölüm olayı ile karşılaşıldığında buna verilecek tepkiler, bir yakının ölümünü insanın nasıl kabulleneceği gibi durumlar karşısında birçok din ve felsefi sistem açıklama ve yönlendirme yapmaktadır. Hatta bu problemlere açıklık getirmek neredeyse dinlerin ve felsefi sistemlerin asli görevi gibi görülmektedir. Çünkü hayat kadar ölüm de bir gerçektir. Hayata kasteden ama hayatın da yadsınamaz bir parçasıdır.

İnsanların ölüme yönelik bakışlarında yer alan farklılık onların ölüm korkuları ve kaygılarında da farklılığa neden olmaktadır. Ölüm karşısında kimileri kaygıdan kıvrandığı, kimilerinin de sevinç duyduğu ifade edilmektedir (Yıldız, 2006: 2). Ölüm karşısında bu denli farklı duyguların yaşanması, insanın hayat anlayışı, düşünceleri, dini

inancı vb. birçok etmene bağlıdır. Ama yoğunluk olarak dini inanç ve maneviyatın ölüm korkusu konusunda önemlilik gösterdiğini belirtebiliriz.

Dinler genel anlamda ölüm üzerinden bir takım değerler geliştirmeye çalışmaktadırlar. İnsanların dine olan inançları ve bağlılıkları nasıl onların hayata ilişkin düşüncelerini, hayatı yaşama biçimlerini ve hayat algılarını kuşatıyor ve belirliyorsa, aynı biçimde bireylerin dine olan inançları onların ölüme yönelik davranışlarının belirlenmesinde, ölümü anlamlandırmada ve ölüm korkusu yaşayıp yaşamamalarında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların ve insanların ölüm karşısında takındıkları tutum daha çok dinle ilgilidir. Ölümden sakınmak, ona ciddi olmadığı süsünü vermeye veya onu inkar etmeye kalkışmak, bütün büyük dinlerde yanlış, tehlikeli ve gerçekleri çarpıtıcı bir durum olarak değerlendirilmiştir (Karaca, 2000: 249).

Ölüm ve din arasındaki ilişkide belki de en önemli unsur, dinlerin ortaya koydukları ahiret inancıdır. Zira ahiret inancı, bir teselli kaynağı sunarken, diğer taraftan ölümsüzlük arzusuna sahip olan insan için ebediyetin kapılarını açmakta, insanların ruhi dengelerinin bozulmaması hususunda büyük rol oynamaktadır (Aydın, 2002: 242-245). Mesela ölümcül hastalar ve onların yakınları için ahiret hayatına inanmanın önemi ve koruyucu fonksiyonu, çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Karaca, 2000: 250).

Dini inanç, ölümle ilgili olarak farklı şuur seviyelerinde, yüksek özel bir duyarlılığı da beraberinde getirmektedir. Ölüm korkusu ile başa çıkmak, ölümü kabullenmek ve ölüm sonrası yaşanan psiko-sosyal sorunların en aza indirilmesi hatta ortadan kaldırılması konularında dinlerin önemli işlevlerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Yine dini inancın insanı, sadece kendi ölümü korkusuna karşı korumakla kalmayıp, aynı zamanda yakın birisini kaybeden insanları da, fiziki ölümün neden olduğu ve toplum tarafından da desteklenen yıkıcı fantezi ve illüzyondan koruduğu kabul edilmektedir. Kültürleri önemli oranda etkileyen din, ölüm korkusu konusunda değişikliğe neden olan bir faktör olarak değerlendirilmiş, dini değişkenlerin ölüm kaygısıyla ilgili olabileceği konusunda geniş bir fikir muhtevası oluşmuştur. Ölüm korkusu ve dindarlık düzeyi arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu birçok araştırma sonucunda ortaya konulmuştur. Genelde daha dindar bireylerin daha az ölüm kaygısı sergiledikleri, yani ölüm endişesiyle dindarlık düzeyi arasında ters bir korelasyonun bulunduğu ileri sürülmüştür (Karaca, 2000: 251). Çünkü dini başa çıkmanın bu noktada önemli bir telkin görevi gördüğünü söyleyebiliriz. Daha çok dinler, özellikle de İslam

dini, “ölümün bir son olmadığı” anlayışını bireylere sunarken onların ölüm ve yok oluş korkuları arasında sıkışıp kalmalarını da ortadan kaldırmaktadır. Yokluk ve bilinemezlik kavramlarının ölüm kavramının açılımı olarak kullanılması konusunda dineler açıklık getirdikleri için insanlar üzerinde rahatlatıcı bir etkiye sebep olmaktadır.

Dindar insanlar ölüm problemini şuurlarında daha çok canlı tutma eğilimi göstermekte ve ölümle ilgili daha berrak hatıralara sahip olmaktadır. İnanan insanlar, bu problemi ahiret hayatına daha çok önem vererek ve onun üzerinde daha çok durarak halletmeye çalışmaktadırlar (Karaca, 2000: 265). Şuur yüzeyine yakın tutulan ölüm düşüncesi karşısında insanlar aşinalık kazanmaktadırlar. Bu manada ölüm ve ölüm korkusu ile başa çıkma durumu kolaylaşmaktadır. Hayatın bir uzantısı, Allah’ın emri olarak ölüme bakan dindar insan, ölüm korkusunu da bu derecede azaltmaktadır.

5.7. Türkiye’de Ölümün Değişen Yüzü

Değişen zamanla beraber toplumların çağa ayak uydurma çabaları, yeni yaklaşımlar ve teoriler, kültürün değişmesi ve çeşitlenmesi, birtakım değerlerin ön plana çıkması ve bazı değerlerinde giderek zayıflaması, teknolojik gelişmeler ve daha sayamadığımız birçok ilerleme ve gelişim ile birlikte toplumların hemen hemen her konuda kalıplaşmış yaklaşımlarının dahi zaman içerisinde değişime uğradığını söyleyebiliriz. Bu değişim, gelişim ve beraberinde yaşanan ilerleme toplumsal yaşamın bütününde gözlemlenebilen bir olgu halini almaktadır. Aynı derecede bu çerçevenin içerisine ölüm kavramını da koyabiliriz. Bu manada ölüm kavramı, gün geçtikçe farklılaşan, yeni anlamlar kazanan ve yaşanan değişimlerinden direk veya dolaylı olarak etkilenen bir kavram halini almıştır. Ölüm, kültürün oldukça kapsayıcı ve önemli bir ögesidir. Sadece basit bir fiziksel olay olmayıp doğası ve modelleri, toplumsal faktörler tarafından şekillendirilir (Nazlı, 2006: 11).

Türk toplumu içerisinde de “ölüm” düşüncesinin, ölüme bakış açısının alanı sürekli değişmektedir. Yaşanan sosyal-politik, siyasal, kültürel vb değişimler kimi zaman “ölüm”ün gözde bir konu olarak ivme kazanmasına, kimi zamanda dışlanan, korku uyandıran, konuşmaktan kaçınılan, hatta iğreti ve tiksinti içeren bir konuya dönüşerek ivme kaybetmesine neden olmuştur. Türkiye’de, belirli dönemlerde yaşanan siyasal değişimler ile bu değişimler sürecinde basın organlarına bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlama dönemlerinde basın organları objektiflerini ülkenin önde gelen kişilerinden, siyasetçilerinden, politikacılarından, yani kısacası devlet erkânından kaldırarak halka çevirmiştir. Halk diye nitelendirdiğimiz kısım da sınırlıdır. Aslında bu

sınırlama daha çok konu olarak getirilen bir sınırlamadır. İşte bu dönemlerde daha çok “ölüm” teması popülerlik kazanmıştır. Ölüm özellikle 1970 – 1980 dönemlerinde basında sıkça yer alan, her gün tüketilen bir malzeme gibi görünmüştür.

21. yüzyıla baktığımızda ölüm, kimi zaman üzerinde konuşulmayacak, uzak durulması gereken bir durummuş gibi anılırken, kimi zamanda gündelik bir olay, hayatın rutin durumu şeklinde görülmüştür. Burada dikkat çeken unsur, modern bireyin kendinden çok “öteki”nin ölümünü düşünmesidir. Modernleşme ile bireyler ölüm düşüncesine ilişkin bir yabancılaşmaya uğramaktadırlar ve ötekini üzerinden ölümü bir ölüm algısı, ölüm yorumu ortaya koymaktadırlar. 21. yüzyılda ölüm gündelik hayatta sıkça karşılaşılan bir olay haline gelmiştir. Ölümün zaman içerisinde çeşitlenmesi, sokakta sıkça karşılaşılan ölüm hadisesi, insanların ölüme karşı duyarsızlaşmasına ve ölüm olayına bakışlarının da sıradanlaşmasına neden olmuştur. Bu çerçevede ölüm bir “ceset”ten ileri geçmemektedir. Modernizm öncesi toplumlarda ölüm konusuna baktığımızda, ölümün çeşitliliğinin az olduğunu görmekteyiz. Yani geleneksel toplumda günümüze gelinceye kadar ölüm çeşitliliği artmıştır. Tıpkı toplumların farklı tiplere ayrılması gibi ölüm de farklı tiplere ayrılmış, bir zenginlik kazanmıştır. Mesela önceleri ölüm olayı belirli hastalıklardan, belirli kazalardan, savaş veya ecel ile gerçekleşirken, günümüze baktığımızda bir hayli ölüm çeşidi karşımıza çıkmaktadır. Bunların en moda olanı psikolojik bunalımlar, depresyon, çeşitli türden hastalıklar (en yaygın olanı maalesef kanser), terörizm, zararlı madde bağımlılığı, maddi sorunlar sonucu gerçekleşen ölümler gibi daha birçok ölüm olayı karşımıza çıkmaktadır.

Ölüme karşı duyarsızlaşmanın ve ölümün sıradanlaşmasının her çağda yer alan bir olgu olduğunu söyleyemeyiz. Türkiye’de yaşanan birtakım değişimler ile Türk toplumunun ölüme karşı yaklaşımlarının değişime uğradığını belirtmemiz gerekmektedir. Bu konuda ölüm olayında en köklü değişim geniş (geleneksel) aile tipinden, çekirdek (modern) aile tipine geçişte yaşanmıştır. Geniş ailenin mevcut olduğu geleneksel toplum tipinde ölüm olayı ev içinde yaşanan, sosyal hayatın bir uzantısı olan bir hadise idi. Geniş aile içinde yaşayan büyük anne ve büyük baba sayesinde aile bireyleri ölümün canlı tanıkları olmaktaydılar. Bireylerin yaşlılık süreci ve yaşlılık sürecinin bir uzantısı ve hatta sonu olan ölümü “bir yabancının ölümü” olarak değil de hayatın bir parçası olarak görmekteydiler. Aile içinde yaşlı ve hatta hasta bireylerin yer almaları diğer aile bireylerinde ölüm fikrini canlı tutmakta ve ölümü korkular, kaçınılan, iğreti bir durum olmaktan çıkarmaktaydı. Ölüm diğer bireylerde tanık olundukça bilindik, yakın bir sima gibi görünmekteydi. Geniş ailede yaşayan birey, hasta olan

büyük babası veya büyük annesinin ölümünü gördüğünde bu durumu doğal karşılamaktaydı. Hatta büyük babası veya büyük annesi ölen bir torun “dedem/anneannem uzun yolculuğa çıktı” şeklinde onların ölümüne ilişkin görüş bildirebilmekteydi.

Modernleşme hadisesi ile birlikte ölüm olayında mekânsak bir değişiklik yapıldı ve ölüm evin dışına çıkarılarak hastanelere taşındı. Modern yaşamda ölüm, hastanenin herhangi bir odasında başlayarak, hastanenin morguna, oradan da cenaze ileri ile birlikte kabristana taşınan bir süreç geçirdi. Yakını ölen kişi, belki de ölen kişiyi son nefesinde hiç göremeden, tıpkı bir yabancıнын ölümü gibi yakınının ölümüne bakmaktadır. Yani modernleşme ile beraber ölümün mekansal değişimi yaşanması ile birlikte düşüncesele olarak da ölümün yabancılaşmasını beraberinde getirmiştir. Böyle bir yabancılaşma ile birlikte sosyal hayatta ölüm fikrine uzak kalmakta hatta neredeyse ölüm ile ilgili her türlü malzemeye sansür uygulamaktadırlar.

Geleneksel toplum tipinden modern toplum tipine geçişin en önemli sembollerinden biri olan çekirdek aile, ölümün sosyal hayatın dışına atılmasında önemli bir unsur olmuştur. Çünkü çekirdek aile dediğimiz zaman anne, baba ve çocuk/çocuklardan oluşan toplumsal yapının en küçük birimi aklımıza gelmektedir. Bu yapılanma içerisinde büyük anne ve büyük baba artık yer almadığı için aile bireyleri yakınlarının yaşlılık sürecine bizzat tanıklık edememektedir. Bu hadise ile birlikte doğal ölüm olayında yalılığın bir uzantısı olan ölüm olayına yabancı kalmaktadırlar. Bu yabancılık ölüme karşı duyarlılığın, ölümü düşünmenin ve ölümü hatırlamanın da zayıflamasına neden olmaktadır. Aynı durum huzur evlerinin toplumsal yapı içerisinde yer alması durumunda da karşımıza çıkmaktadır. Bakıma muhtaç yaşlı insanları aileleri veya yaşlı insanların bizzat kendileri “huzur evi” diye adlandırılan bakıma alanlarına yerleşmektedirler. Huzur evine yerleşen yaşlı insanların yakınları, bu insanların yaşlılık sürecini uzaktan bir yabancı gibi aylık ziyaretlerle izlemektedirler. Bu yaşlı insanların ölüm olayları gerçekleştiğinde de tıpkı diğer yabancı insanların ölüm hadiseleri konusunda yaşadıkları tecrübeye yakın veya aynı duyguları yaşayarak “yabancıнын ölümü” gibi yakınlarının ölüm olaylarına uzak kalmaktadırlar. Yakının nasıl öldüğüne ilişkin bilgiyi bir yabancıнын ağzından öğrenen bireyde yaşanan tecrübe, diğer insanların ve hatta kendi hayatına ilişkin ölüm düşüncesinin akışında bir uzaklaşmaya neden olmaktadır.

Geleneksel aile yapısının egemen olduğu toplumda yaşanan ölüm olayına yüklenen anlam ile modern aile yapısının egemen olduğu toplumda ölüm olayına

yüklenen anlam birbirinden çok farklıdır. Modernizm, yeni getirileri ile beraber insanlarda zihinsel olarak da değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu yanan zihinsel değişimle beraber insanlar ölüm konusunda “bir başkasının ölümü” şeklinde bir algılama çerçevesinde ölüme karşı bir duyarsızlaşmaya giderken, ölümü şuur dışına atmaya, ölümü düşünmemeye çalışmaktadırlar. Hayatın realitesi olan ölüm olayı modern toplumlarda tabulaştırılarak, üzerinde konuşulmasının yasak olduğu, ölüme ilişkin ritüellerin yapılmasının sıkıcı olduğu ve bu tarz bir durumun insana yabancı olduğu imgelenimleri ile ölüm konusu değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye’de modernleşme ile birlikte çağın teknik bilgisini ve tıbbi gelişimleri yakalamaya çalışırken, batının ölüm konusunda yaşadığı deneyimlerden de etkilenmiştir. Batılı insanların ölüm konusunda şuur dışına itme çabaları, ölümü mümkün olduğunca geriletmeye çalışmalarından da ister istemez etkilenmiştir. Bu çerçevede ölüm Türkiye’de bir algı değişimine uğramaktadır.

5.8. Modernleşme ve Ölüm

Dünyada yer alan toplumların, zamansal süreç açısından hemen hemen her dönemde ortaya çıkan değişim ve gelişimlerden etkilendiği bir gerçektir. Çünkü toplumlar gerek ticari ve ekonomik gereksinimler, gerekse sos-kültürel ve teknik gereksinimler nedeni ile birbirleriyle iletişim içerisinde bulunmaktadır. Toplamların kimi zaman yakın kimi zaman da uzak olan iletişim biçimleri birbirlerinden doğal olarak etkilenmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir ilerleme, bir değişim hareketi diğer toplumların da bu etkilenime dahil olmalarına olanak sağlamaktadır.

Toplumların tarihten bu güne süre gelen etkileşim serüvenleri hala etkinliğini korumaktadır. Bu denli bir etkileşim ağı içerisinde bulunan toplumlar sayesinde dünya git gide küçülen bir küre halini almaktadır. Tarihin her döneminde önemli değişimlere neden olan olayların yaşanmasının yanı sıra özellikle 16. yüz yılda Batı’da yaşanan değişimler 18. yüz yılın sonlarına doğru, bir takım devrimsel hareketlerin yaşanmasına neden olmuştur. Batı’da Kral, aristokrasi ve kilisenin hakimiyet halkasının kırılmasına yönelik olan bu hareketler “Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi”dir. Bu devrimlerle beraber toplumsal yaşam alanında yeni değişimler ve dönüşümler meydana gelmiştir.

Batı’da meydana gelen değişimler yeni kuramsal anlayışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kuramsal anlayışlar, özellikle Batı toplumunu diğer toplumlardan ayıran bir takım niteliklerin oluşmasına imkan tanımıştır. Dünya üzerindeki gelişim

çizgisi Batı'ya yönelmiş, toplumların çoğu oluşan bu yeni çizgiyi takip etmeye yönelerek “Batı Gelişme Anlayışı” çerçevesinde ortaya konan tipleştirmelere ve Batının ilerleme yöntemlerine dahil olmaya çalışmışlardır. Temellerini “Aydınlanma Düşüncesi”ne dayandıran Batı gelişim anlayışı, toplumları hemen hemen her alanda kuşatan bir tarihsel ve toplumsal dönüşümün sürekliliğini arz eden yeni bir dönemim inşasını oluşturmaya başlamıştır. Batı toplumunun diğer toplumlardan farklılığını ortaya koyarak ilerleyen, var olan tüm değerlerin yeniden tanımlanması hedef alınarak yeni bir toplum ve ideoloji oluşturmayı hedefleyen bu yeni anlayış tüm toplumları etkisi altına almıştır. Bu “Batı gelişme Anlayışı” olarak belirttiğimiz yeni evrimsel çizgi “modernlik” olarak tanımlanmaktadır.

Yeni değişim ve dönüşümler modernlik kavramı içerisinde tanımlılık kazanmıştır. Bu dönüşümlerin en önemli ayağını oluşturan değişim “geleneksel yapıdan kopuş” un yaşanmasıdır. Gelişmeyi ve ilerlemeyi hedef alan modernleşme; ekonomik anlamda yatırım-kar-yatırım döngüsünü yakalayıp yüksek kazanç elde etmeyi, kültürel anlamda Batı'nın kültürel gelişim çizgisine ulaşmayı, sanatta yenileşmeyi, toplumsal yapıda geleneksellikten ve var olan otoritelerden kurtulmayı ve hayatın her alanında rasyonelleşmeyi hedeflemektedir. Fransız gösterge bilimci Ronald Barthes modernizmi; 19. yüz yıl içinde bir momentte toplanan, yeni sınıfların, teknolojinin ve iletişimlerin evriminin sonucu olarak türeyen dünya görüşlerinin çoğalmasında şeklinde tanımlamaktadır (Cevizci, 1999: 256). Modernleşmeyi daha genel bir anlayış çerçevesinde; geleneksel olan unsurları yeni oluşan düzene tabi kılma, yerleşik ve alışılmışı, kalıplaşmış değerleri yeni ortaya çıkana uydurma eğilimi gösteren ad olarak da tanımlayabiliriz (Alperen, 2003: 22).

Aslında modernleşme, 16. yüzyılda Batıda Rönesans ve Reformla başlayan hareketin 17. yüzyılda aydınlanma düşüncesi ile gelişip bir paradigmaya dönüşen düşüncenin adıdır. Bu ortaya çıkan paradigma, hayatın her alanını dönüştürmüştür. Bu dönüşümün asıl hedef noktası geleneksel tabuların, kalıpların dönüşümüdür. Yani yön geleneksellikten modernliğe doğru bir eğilim şeklinde ilerlemektedir.

Modernleşme ile birlikte dünya üzerinde yaşayan toplumlar bir değişim ve dönüşüm durumu yaşamışlardır. Çünkü daha öncede belirttiğimiz gibi, toplumların yaşadığı değişim ve gelişimlerden etkilenmemek, ortaya çıkan yeni gelişimlere tabi olmamak zor olan bir durumdur. Bu manada Türkiye’de Batının başlattığı modernleşme akımının etkisi altında kalmıştır.

Modernleşmenin kurulduğu alan “kent”tir. Çünkü modernliğin uzamsal birimi “kent” dediğimiz yaşam alanında ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de Türkiye’de de kentsel alanlarda modernleşmenin etkisinin daha sıcak yaşandığını söyleyebiliriz. Modernleşmede esas önemli olan, belirli bir alanın ıslahı değildir. Toplumsal yaşamın en küçük biriminin dahi yeniden kurulması, yeni yaklaşımlar ile inşa edilmesi ve düzenlenmesi söz konusudur. Bu çerçevede kentler de yeniden yapılandırılmış ve düzenlenmeye çalışılmıştır.

Modernizm ve kent kavramları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bizim asıl konumuz olan ölüm konusunda ise ters bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü modernliğin uzamsal biri olarak nitelendirilen kentlere baktığımızda, modern kent mimarisinde ölüm olgusu kamusal alanın dışına itilmeye çalışılmıştır. Buna yönelik dikkat çeken unsur geleneksel yapıda toplumsal alanın içinde hatta evlerin bahçelerinde yer alan mezarlıklar modern mimaride kentlerin dışına itilmiştir. Bu açıdan modern kentler ve ölüm olgusu birbirini iten durumlar olarak değerlendirilebilir. Bu duruma ilişkin Ahmet Alkan’da şu şekilde bir görüşte bulunmaktadır; *Şehirlerimizin eski dokusu kabristanı bedesten, külliye, Pazar, meydan, çıkmaz sokak gibi şehir dokusunun tabii uzantısı kabul ederdi. Mezarlıkları şehirlerin dışına süren “imarıcı” yaklaşımı, ölümü gündelik hayattan sürgün etmeyi amaçlıyor gibi görünmektedir* (Alkan, 1999: 29).

Edhem Eldem de ölüm konulu bir sergi açmış ve Osmanlı kültüründeki ölüm ile günümüzdeki ölümü mezarlıklar üzerinden yorumlarıyla sergilemiştir. Bu anlamda Eldem, ölümün Osmanlı kültürünün önemli bir parçası olduğunu belirterek, bunun canlılarla ölümlerin bir arada yaşaması ve “mezar taşlarının konuşması”ndan ortaya çıktığını ifade etmektedir. Alfabe devriminden sonra bu diyalogun bir parça kesildiğini anlatan Eldem, ölümün toplumlar ve insanlar için önemli bir olgu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bir toplumun zihniyetini açıklamak için ölüme bakmanın oldukça önemli olduğunu ve ölüm olgusundaki değişimlerin toplumdan direk olarak etkilendiğini belirtmektedir. Eldem’e göre ölüm Osmanlı kültüründe sanıldığından çok daha canlı bir yerde bulunuyordu. Modernleşmede olduğu gibi ölüm konusu o kadar da tatsız, moral bozucu ve korkutucu bir biçimde algılanmıyordu. Çünkü bu yaşamla iç içe bir kavramdı. Mezarlıklarla kentin iç içe olmasının modernitede yeri olmadığını kaydeden Eldem, bunun geçmişini 1868 yılında çıkarılan ve meskun alanlara definin yasaklanmasını içeren bir fermana bağlamaktadır (. <http://www.zaman.com.tr/haber,14.04.2010>).

Eldem, büyüyen kentlerin mezarlıkları yutması, asri mezarlıkların kurulması ve canlılar kentiyle ölümler kenti arasındaki iç içeliğin azalmasıyla bugün ölümün eskiden olduğundan çok daha büyük bir tabu haline geldiği konusuna dikkat çekmektedir. İnsanların ölümle karşılaşmamak için her yolu denediğini ve yakınlarının ölümünü görmeme noktasında ciddi bir kaçış olduğunun altını çizen Eldem, bu anlamda ölüm ile hayat arasındaki bağların git gide koptuğunu belirtmektedir. Kentler büyüdükçe ölüm hayattan uzaklaşmaktadır (<http://www.zaman.com.tr/haber>, 14.04.2010).

Modernizm genel hatlarıyla ölümü mutlak anlamda bir yokluk, hiçlik gibi görür ve ondan sakınmaya, kaçmaya çalışır. Düşüncesi bile insanı rahatsız eden bir felakettir ölüm. Görmezlikten gelinir, yokmuş gibi davranılır, hatırlamamak için ne gerekiyorsa yapılır. Şehirlerin dışına, gözlerden uzak “asrî mezarlık”lar kuran modernizmin ta kendisidir. Dolayısıyla ölüme hazırlık diye bir çabası yoktur. Ölüm gelene kadar dünyadan ne koparırsam kardır düşüncesiyle telaşla, hırsıyla, aceleyle biriktirir; bunu da “akılcı” bir tavır saymaktadır (Url:5). Modern kentsel mimarinin dışına itilen ölümün uzantısı mezarlıkların yanı sıra, modern insanın da daha dünyevi olması, onun ölüm konusunu şuur dışına itmesini de beraberinde getirmiştir. Modern insan daha çok dünyaya dönük bir tavır sergilemektedir. Özellikle modernleşme ile beraber Batıda dini otoritelerde yaşanan değişim ve kilisenin egemenlik yetkilerinin kısıtlanması Batılı insanların ölüm konusunu sosyal hayatlarından uzaklaştırmaları ve bu konuda dünya zevklerine daha çok yönelmeleri gözlemlenen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batıda yaşanan değişimlerden etkilenen Türk toplumunda da ölüm konusunda bir duyarsızlaşmanın olduğundan daha önceki bölümlerde söz etmiştik. Burada yinelememiz gerekmektedir. Çünkü modernleşme ile beraber hayatın teknik hale gelmesi, ölüm olgusunu sosyal hayatın dışında sadece tıp alanının bir konusu haline getirmiştir. Modern bakışın, ölüm konusuna hatalı yaklaşımının en büyük komplikasyonu yalnızca ölümü teknik olarak saptayamamak değildir. Ayrıca, ölüm ve yaşam olgularını birbirinden koparmaya çalışmak ve ölüme bir sürecin sonunda karşılaşılan bir “şey” olarak bakmak ve bu çerçevede ölüme ve yaşama birbirinden bağımsız bir anlam yüklemeye çalışmaktır (Göka, 2009: 283). Bu anlamda modern bakış açısı ölümü metalaştırmaktadır ve insanların ona bir “yabancı” gözü ile bakmalarına neden olmaktadır. Geleneksel toplum yapısında tanıdık veya yabancı bir cenazeyi, bir ölümü sahiplenme durumu yaşanırken, modernleşme ile birlikte insanlar kendi yakınlarının cenazelerden dahi uzak durmaya çalışmaktadırlar. Modern insan

camii avlusundaki bir tabutun etrafında beklerken kederli, tedirginliğini gizleyemeyen kara gözlüklü simalar, aslında ölüm fikrini zihninde nereye yerleştireceğini o ana kadar tespit edememiş olmanın gerginliğini yaşar bir duruma gelmiştir. Modern şehirlere ölüm, bize ait olmayan bir unsur gibi uğramaya başlamıştır ve bu anlamda modern bireyde onu şehirden çıkarıncaya kadar rahat etmemektedir (Alkan, 1999: 30).

Modernleşme ile birlikte ölüm olgusu daha çok dünya için anlamlılık kazanmaktadır. Yani ölüm olgusunda dünyevileşme durumu görünmektedir. Ölümün modernleşme ile birlikte oluşan dünyevi anlamları, ölüm olgusunu bir nebze de olsa ruhsal ve dinsel anlamlardan uzaklaştırmıştır. Bu durum ile birlikte ölüm olayı sonrası oluşan matem in doğal durumu, yasın sosyal fonksiyonu ve ölüm korkusunun sosyal işlevleri değişikliğe uğramakla birlikte, ölü için yapılanlar ve ölü kişi hakkındaki düşüncelerin canlı tutulması gibi durumlar zayıflamaya başlamıştır (Vernon, 1970: 7).

Zygmunt Bauman’a göre, modernite ilk ortaya çıktığından bu güne kadar ölüm ile uğraşmış ve ölümlülüğün yapısını sökmüştür. Ama yine de yapı-söküm ölümü ortadan kaldırmamıştır. Onu, beğenilmeyen, itici ve kötü hallere sokarak önemini kaybetmiş bir durumda bırakmıştır. Ölüm, modernite de yaşamın üretilme sürecinde atıktan başka bir şey değildir; yararsız bir artık, becerikli ve yaratıcı oyuncularla dolu zengin, meşgul, kendinden emin dünyada tam bir yabancısıdır. Ölüm, modern yaşamın “ötekisi” olmuştur (Bauman, 2000: 174). Bu bağlamda, örneğin Baudrillard, eskiden şehrin içinde yapıla gelen ve gündelik yaşamın bir parçası olan mezarlıkların zaman içerisinde köy ve kent merkezlerinin dışına taşınmalarına dikkat çekerek mezarlıkların ilk gettolar olduğunu söylemektedir (Baudrillard, 2002: 195). Baudrillard’ a göre, ölüme yönelik ilk yabancılaşma, onun kamusal alandan dışlanması ile yapılmaya başlanmış ve ölüm sosyal hayatta “yabancı” olarak yeni bir anlam kazanmıştır.

Modern hayatın getirilerinden biri de “hızlı hayat” anlayışıdır. Hızlı hayat anlayışı, insanların günü birlik yaşamalarına, çünkü zamanın çok hızlı ilerlediğine ve “bu günün önemli” olduğuna yönelik bir bakış açısını içermektedir. Bu hızlı hayat anlayışı çerçevesinde, toplumda var olan birçok değer de zamana uyum sağlamak adına dejenerere olmaktadır. Bu manada ölümün konusunda da dejenerasyonun yaşandığını rahatça söyleyebiliriz. Özellikle toplumsal değerler olarak belirlenen ölüme dair ritüellerde meydana gelen bozulmalar, ölümün sosyal işlevini ortadan kaldırmaktadır. İnsanların belki de cenazeler vasıtası ile ölüme dair oluşacak anlayışları ortadan kalkmaktadır. Cenazeye dair işlemlerin dahi modern kentlerde “ticarileşmesi” durumu söz konusu olmuş, ölüm üretkenliğin ve kar elde etmenin sağlanabileceği bir anlayış

potasında yerini almaya başlamıştır. Ölümün bu denli yabancılaştırılması, insanların ölüm olgusuna dair bir takım tavır değişikliği göstermelerine neden olmuştur. Batıda ölüme karşı yaşanan ticari güdüm ve duyarsızlaşma dalgası Türk toplumunda da görülmeye başlamıştır. Türk toplumunda da yaygınlık kazanan cenaze hizmetlerinin yanı sıra ölüm insanların şuur dışına ittikleri, görmeye tahammül edemedikleri bir iticilik kazanmıştır. Tüm bunlara ilave olarak, yas tutanların sosyal hayattan soyutlanmaları, ölmek üzere olan bedenlerin evlerden hastanelere/yoğun bakım ünitelerine taşınması, hatta ölmek üzere olanın karşısında garip bir huzursuzluğa kapılma ve söyleyecek bir söz bulamama kişiye ölümü üzerine herhangi bir açıklama yapamama gibi durumlar, başa çıkılamayan ve bu nedenle ‘yok sayılan’ ölüme karşı, modern toplumun gösterdiği tutum örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Elias, 1985: 23–4). Buna ek olarak Aries’de modern öncesi toplumlarda ölümün bir kişinin ölümünden çok sosyal bir imge gibi toplumun bütününe yayılan bir durum olduğuna işaret ederken, modernleşme ile beraber ölümün kişilere indirgendiğini ve sadece kişi bazında bir boşluk ve kayıp olarak değerlendirildiğini açıklamaktadır (Aries, 1974: 15–47).

5.9. Beden, Ölüm ve Modernleşme

Ölüm söz konusu olduğunda ölümün varlık sahasının içine giren madde olarak karşımıza beden çıkmaktadır. Çünkü ölümün objesi bedendir. Ölüm beden üzerinde var olmak durumundadır. Bu anlamda ölümden etkilenen, ölümü taşıyan ve en nihayetinde ölümlü bir obje olarak beden hem yaşam hem de ölüm açısından anlamlılık kazanmaktadır. Moderniteyle beraber canlıların nihai sonu olarak tanımlandığı şekliyle ölüm, beden de gerçekleşecek olan nihai hedefe kadar var olan bir şeydir. Bu anlamda ölüm, beden varlığına son veren durumdur.

Geçmişten günümüze var olan tüm toplumlarda beden ve ölümün, asli kültür öğeleri olarak yer almasının nedeni, çoğu kültürün beden ve ölüm üzerinden inşa edilmesinden kaynaklandır (Nazlı, 2006: 1). Bu anlamda ilk çağlardan bu yana beden ve ölüm konuları birlikte anılan konular olarak düşünülmektedir. Sonlu bir dünyada yaşamak ve en nihayetinde canlılığın belirtisi olan beden de ölümlü olması toplumlar açısından varlık durumlarını koruma çabaları, oluşturdukları eserlerin kalıcılığını sağlamaları ve kurdukları otoritelerin daimi olma isteği ölüm ve beden ile ilgili çalışmaları daha dikkat çekici hale getirmiştir. Bu anlamda tüm gruplar,

topluluklar ve toplumlar beden üzerinden ölümsüzlüğe ulaşma gayreti içerisine girmiş ve her çağda bedene yönelik yeni anlamlar ve oluşumlar eklemiştir.

Bir takım dini düşüncelerin beden üzerinden kalıcı hale getirildiği de tarihsel süreç içerisinde yer alan bir durumdur. Her din bedene önemli bir kutsallık atfetmiştir. Bedeni kutsallığına kavuşturmak içinde bir takım uygulamalar oluşturmuşlardır. Bu anlamda en çok dikkatleri üzerinde toplayan din Hristiyanlık olmaktadır. Çünkü Hristiyanlığa göre her doğan insan asli günahkar dolayısı günahkar olarak doğmaktadır. İnsanların günahkar olmalarından dolayı onlara verilen en büyük ceza da ölümdür. Bu anlamda Michel Foucault' ya göre kiliselerde günah çıkarma işlemini başlatması ve bu görevi kilise kendi tekeline alması ile saflığın kazanılmasına yönelik önemli bir mekanizma oluşturulmuş ve günahın kaynağı olarak arındırılan obje beden olmuştur (Foucault, 1994: 310). Bedenin günahkar olması ve kilise tarafından saflığa (temizliğe) ulaştırılması manasında kilisenin beden üzerinden önemli bir otorite kurmuş olduğu da dikkat çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Boudrillard'ya göre, Kilise sadece bedenin saflığa kavuşturulmasında önemli bir konuma sahip olmamış, bunun yanı sıra iktidarının önemli bir kısmını da ölüm ve ölü bedenlerle ilişkileri denetleme ayrıcalığı ile sağlamıştır (Bodrillard, 2002: 29). Bu anlamda sadece Hristiyanlık değil, birçok din de ölüm ve ölü beden, denetleme konusunda iktidar kaynağı konumundadır. Çünkü ölümün anlamı, ölümün yorumu ve ölü bedeninin nasıl ne şekilde gözler önünden kaldırılacağına (defnedileceğine, yakılacağına) ilişkin esas başvurulacak kaynak olarak yine karşımıza dinler çıkmaktadır. Ama Hristiyanlığın sadece vaftiz etme konusunda beden politikası üzerinden otorite elde ettiğini söylemek de yanlış olacaktır. Çünkü Hristiyanlık günah çıkarma işlemi ile de bedeni telkin etme, yönetme ve yönlendirme işlemini tekeline almaktadır. Bu anlamda her ne kadar her din beden üzerinden önemli bir otorite elde etse de Hristiyanlık da bedenin kutsanması ve ölü bedeninin yanı sıra günahkar bedenin arındırılması ve dilinin çözülmesi manasında daha farklı görevler üstlendiğini söyleyebiliriz.

Modernleşme ile birlikte insanın hayatında birçok değişiminin yanı sıra ölüm ve beden algısı da değişiklik göstermiştir. Bu anlamda ölümün modern temsilindeki ilk önemli adım, ölüm nedenini bedene bağlamak şeklinde olmuştur. Böylece Modern toplumlarda ölüm, bedenin hastalığı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır (Nazlı, 2006: 2). Oysa geleneksel yapıda beden, bireysel bir göstergeden farklı olan ve onu kolektif yaşamın bir parçası yapan izleriyle ilkel beden, doğa ve doğaüstü ile iç içe yaşamaktaydı (Ahmed - Stacey, 2001: 5). Bu manada beden doğanın bir parçası olarak

görülmekteydi. Ayrıca ölüm olgusuna da yaşamın bir parçası şeklinde önemli bir rol veriliyordu. Anlamalı yaşam, kendini ölüme hazırlamış ve ölümlle birlikte oluşacak yeni doğuşun varlığına hazırlanan bir yaşam halinde yorumlanmaktaydı (Hökelekli, 2008: 11). Modern öncesi dönemde ölüm toplumsalın içinde yer alırken modern yaşam ölümü bir tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görüp, günlük yaşamın dışına itmiştir.

Modernleşme öncesi toplumlarda ölümün objesi olan beden toplumsalın bir parçası şeklinde yorumlanıyordu. Ölen bir kişiye sadece “ölü” gözüyle değil, “kayıp” gözüyle bakılıyordu. Bu anlamda her bir ölüm sosyal tabakadan önemli bir parçanın eksilmesine işaret etmekteydi (Aries, 1974: 15–47). Ama modernleşmeyle birlikte ölümler kişi bazında değerlendirilmeye başlandı (Williams-Bendelow, 1998: 88–9). Modern öncesi dönemde, kolektif işaret ve ritüelleri içeren komünal yanıtları doğuran ölüm, Modern dönemde “toplumsal beden”den ayrılarak “bireysel beden”e doğru bir geçiş yapmış ve bireyselleşmiştir (Aries, 1974: 15–47). Bu anlamda modernleşme ile birlikte ölüm kişiselleşerek “bedenin ölümü” halini almaya başlamıştır.

Modernlik ve beden ilişkisi tartışmaları kamusal alan ve özne tartışmaları ile aynı paydada toplanmaktadır. Kamusal alanda ölümün kişileşmesi ve artık öznenin ölümü haline gelmesi beden olgusunun modernleşme ile daha çok ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu anlamda Foucault burjuvazi kültürünü örnek göstererek, burjuvazinin de ilk anlamda toplumsal yaşamda yer edinebilmek için kendisine bir beden belirlediğini ve belirlemiş olduğu bedene bir takım imgeler kodlayarak beden üzerinden yayılma politikası izlediğine ilişkin farklı tespitlerde bulunmuştur (Foucault, 1994: 312). Bu anlamda modern insan bedeni “manken beden”, “gösterge beden” olguları ile tasvir edilen ve üzerinde bir takım kültürel kodların işlendiği beden olarak gösterilmiştir (Williams-Bendelow, 1998: 75).

Adorno ve Horkheimer, modern dönemde aklın, öznenin üzerinde toplumun ajanı olarak, bir anlamda öznenin üzerine takılmış bir protez gibi işlev gördüğünü belirtirler. Protez hem o bedene ait, hem de o bedende dışarının temsilcisi bir şey olduğu için, protez akıl modern iktidarın da bir aracı olarak işlev görür Aydınlanma ideolojisinin ileri sürdüğü gibi akıl sadece özgürleşme ve ilerleme değil, aynı zamanda iktidar ve egemenlik de demektir. Walter Benjamin modern dönemlerde insanın biricikliğini kaybettiğini söylemiştir. Yani yeniden üretimin yaygınlaştığı bu modern çağda her insan bir diğerrinin aynısı olmuş, aynı şeyleri düşünür, aynı şekilde yaşar hale gelmiştir. Foucault işte insanın geldiği bu noktada radikal bir çıkış yaparak “insanın ölümü”nden bahseder. Tanrıyı öldürerek, insanı yüceltme ve aşkınlaştırma niyetiyle işe başlayan

Aydınlanma ideolojisinin ulaştığı noktanın insanın ölümü olması durumudur. Modern toplumun en belirgin özelliklerinden birisi, hegemonya ve ikna süreçlerinin kültürel boyutunun, sistemin genel boyutu içinde gitgide daha yoğun yer almasıdır. Kültür endüstrisi denen şey kültürün kendisini değil, şeyleşmiş bir sözde kültür üretmektedir. Kültürün endüstrileşmesi, insanın da endüstri toplumu içinde bir endüstri ürünü gibi görülmesine dolayısıyla bir nesne haline dönmesine sebep olmuştur. Bu anlamda beden de nesneleşmiştir (Lupton, 1997: 35). Foucault'un dediği gibi eskiden filozoflar insanları kendi hayatları aracılığıyla ölümün trajikliğine hazırlamak gibi bir yükümlülük içindeyken; yani bilgi, var oluşun ve ölümün manasına odaklanan bütünlüklü bir şey iken, Aydınlanma ile birlikte bilgi bir iktidar ve tahakküm aracı haline gelmiştir. Hayatı ve insanı anlama niyeti kalmayan bilgi, doğayı ve insanı iktidarıyla yönetme ihtiyacına yönelince, uzmanlaşmalar da bilimin her alanında derinleşmeye başlamıştır (Foucault, 1994: 312).

Bir başka durum ise modernleşme ile birlikte bedenin hastalığı olarak görülen ölüm karşısında tıbbın verdiği yoğun çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda modern birey sosyal hayatın içerisinde koştururken ölümü anti-ageing yöntemlerle, sağlıklı beslenme, stresten uzak kalma teknikleri ile yeni bir yaşam tarzı belirleyerek bedenin doğal yaşlanma sürecini yavaşlatmaya, diğer yandan da ölümü giderek kendinden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Tıbbın beden üzerine bu denli yoğun çalışması ölümü hastalıkların nedeni ile ilişkilendirmesine dayatılmaya başlamıştır (Nazlı, 2006: 4). Modern tıp ölümü nedenlerine ayırarak, önlenabilir, üstesinden gelinebilir şeklinde sınıflamaya gitmesi, ölümün bir hastalık tanısı şeklinde basite indirgenmesi modernleşmenin ileri sürdüğü “bedenin hastalığı” anlayışının beslediği bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Ölüme neden olan hastalıkların bulunup ortadan kaldırması, gelecek yıllar açısından önemli bir olaydı ve bu anlamda bedenin ölümsüzlüğü üzerine çarpıcı gelişmelere yol açabilir düşüncesi ile modern toplum beden üzerinden ölümü atma çabası içerisine girmiştir. Modern toplumda tıp önemli bir alana sahip olurken, modern bireylerinde tıba bağımlı yaşamlar sürmeye başlaması dikkat çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Modern beden artık tıbbın nesnesi olmuş ve sosyal yaşamda da maddeleşmiştir. Tıpkı ölümün maddeleşmesi gibi ölüm ve ölü beden üzerinden rant elde etme çabaları ortaya çıkmıştır.

Modernleşme bedeni ölüm ile yazgılı bir metabolizma olarak tanımlayarak, onu bu durumundan kurtarmaya çalışmaktadır. Ölüm ve yaşam birbirine bağlı olduğundan,

insanın doğumuyla başlayıp ölümüne kadar devam eden süreçte bedene yönelik her türlü iyileştirme aslında ölümü mümkün olduğu kadar bedenden uzak tutmayı amaçlamaktadır. Ölümü ertelemek, tıp alanının doğrudan ilgilendiği konular haline gelmiştir. Bu anlamda bedenin emanet edildiği kişiler tıp alanında uzman kişiler olmaya başlanmıştır. Bedenin bir kişiye veya kişilere emanet edilmesi aslında bedenin yönetilmesini başlatmıştır (Lowenthal, 1986: 127-129). Moderniteyle birlikte ortaya çıkan bir başka durum bedenin yaşlanmasıdır. Yaşlılık tıpkı ölüm gibi ortadan kaldırılması gereken, bedenin bir hastalığı, acizliği olarak görülmeye başlanmıştır. Her ne kadar geleneksel toplumlarda yaşlılık bilgeliğin ifadesi olarak görülüp saygı duyulması gereken bir durum olsa da, modernleşme ile birlikte uzak durulması gereken bir hastalık halini almıştır (Illich, 1995: 62). Modernitenin ölümü gizleme çabasına insani bir boyutun da eşlik etmesi ölümü bireye en fazla hatırlatan yaşlılığın tüm imkânlar seferber edilerek gündelik hayattan dışlanmasına ilişkin pratikleri doğurmuştur (Foucault, 1986: 141). Ölüm modern dönemde kurulan tüm iktidar biçimlerinin yönetmek istedikleri bir olgu olduğundan gizlenmesi, gündelik hayat pratiklerinden, günlük konuşma dilinden çıkarılarak, kamusal alandan uzaklaştırılması gereken bir durum halini almıştır (Foucault, 1986: 142).

Genel anlamda beden ve ölüm kavramları bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Bu manada gerek dinler gerekse bilim beden ve ölüm üzerine oldukça fazla çalışma yürütmüştür. Ama değişen zaman ile birlikte gerek ölüme ve gerekse bedene yüklenen anlamlar farklılaşmıştır. Modernizm öncesi doğa ile özdeş ölüme yakın bir beden algısı ön plana çıkarken, modernleşme ile birlikte ölümden uzak ve çağın vitrini görevini gören bir beden algısı karşımıza çıkmıştır.

VI. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Modernleşme sürecinde değişen ölüm algısını ortaya koymaya amacı ile yola çıkılan bu çalışmada, modernleşme ile beraber Türk toplumunun Türk insanının dini inanışı göz önünde tutularak ölüme yönelik tutumları açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız ana mesele; ölümün bir kültürel olgu olduğudur. Ölüm konusu, her toplumun kendi değerleri, örf ve adetleri çerçevesinde şekil verdiği dini, sosyal, psikolojik, tıbbi, hukuksal ve kültürel bir olgudur. Bu çerçevede Türk toplumu da kendi inanç ve değerleri çerçevesinde ölüm olayına ve ölüm fenomenine birtakım anlamlar yüklemektedirler. Özellikle modernleşme ile beraber Türk toplumunun yaşadığı gerek teknik gerekse kültürel değişim çerçevesinde ölüme dair yüklenen anlam değişime uğramıştır. Evrensel bir gerçeklik olan ölümün çağın getirileri ile bu denli değişime uğraması bu tarz bir çalışmayı yapmaya bizi yönlendirmiştir. Ayrıca çeşitli bilim dallarının araştırma alanı içerisinde yer alan ölüm konusunun sosyolojik ve din sosyoloji bağlamda nasıl incelenebileceğine ilişkin bir okuma yapmayı da hedefleyerek, ölüm konusunu tıbbın ve biyolojinin egemenlik alanından çıkarma çabası ile sosyolojinin çeşitli yaklaşımlarından faydalanarak ölüm olgusunu kültürel bağlamda bir çerçeveye koymaya çalıştık.

Ölümü sadece biyolojik bir olgu olarak yorumlayan anlayışların tersine, ölümün çok yönlü bir kavram olduğu gerçekliğinden hareketle, onu kültür ve değerler bağlamında ele almaya çalıştık. Bu bağlamda ölüm konusu bize farklı düşünce kalıpları sundu. Ölüm, evrensel olmasının yanı sıra insanların eşit olduğu bir realitedir. Ölüm tüm insanları eşitlemektedir. Tüm canlılar ölür. Bu manada ölümün bir ulusu yoktur. Ölümü bir ulusa, bir millete ait yapan unsur değerlerdir, kültürdür ve dindir. Ölüme toplumların ve insanların yükledikleri mana ölüm olgusuna aidiyetlik kazandırmaktadır. Ölüm, çeşitli ritüeller ile bir millete ve bir ulusa ait olmaktadır. Ölümü özel kılan kültürün bir parçası olan kalıplaşmış davranışlardır. Ölüm ile birlikte anılan gelenekler ve değerler ölümün sosyal boyutuna ışık tutmaktadır. Çünkü ölüm gelenekleri toplumdan topluma değişmekle birlikte, toplumda insanların ortak bir değerler silsilesini de oluştururken, sunduğu farklı gelenekler bazında ölümü bir kültüre ait kılmaktadır.

Ölüm üzerine en çok söz sahibi olan otoritenin dinsel otorite olduğu gerçekliğinden hareket ederek, dinlerin genel anlamda ölüme bakışını açıklamamızın temelinde yatan düşünce özellikle Türkiye'nin bir İslam toplumu olmasından hareketle, İslam dinini ölüme yönelik açıklamalarını sunmaktı. Bu çerçevede Türkiye'de egemen olan dini inanış bakımından İslam dini ayrı bir önem kazanmaktadır. Genel anlamda inanlarına ölüme ilişkin bilgiler sunması ve ölümün korkulacak bir hadise olmaması manasında yaklaşımları ile İslam dini diğer dinlerden ayrılmaktadır. Özellikle ahiret inancı çerçevesinde içinde yaşadığımız dünya ile ahiret arasında geçiş kapısı olarak ölüme yaklaşması, inanların ölüme ilişkin korku ve kaygılarına aza indirerek, bireylerde ölüm bilinci geliştirmeye çalışması çalışmamızda dikkat çeken noktayı oluşturmaktadır. İslam dini, ölümün ötesini açıklaması manasında, ölümün bir son ve yok oluş olmaması çerçevesinde, hayat ve ölüm arasında derin bağlar kurarak, inananlarına farklı hayat stratejileri sunmaktadır.

Bu çalışmada asıl üzerinde durmak istediğimiz noktayı geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişle beraber değişen ölüm gelenekleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede, İslam toplumları açısından ölüm geleneklerinde Batıdan etkilenilerek, ölümün ticarileşmesinin söz konusu olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Geleneksel toplum yapısında ölüm öncesi ve ölüm sonrası yapılan işlemler ve ritüeller daha çok cenaze yakınları ve halk tarafından yapılmaktadır. Bu tarz işlemlerin yapılmasının ardında yer alan düşünce İslam dini inanışı çerçevesinde “sevap kazanmak” olduğu bilinen bir gerçektir. Ama modern toplum yapısında ölüm öncesi ve ölüm sonrası işlemler ve ritüellerin cenaze sahiplerinin yerine getirmek istemedikleri bir durum haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu noktada batıda rastlanan cenaze işlemlerini yürüten kurum ve kuruluşların Türkiye’de de yaygınlık kazanması dikkat çekici bir unsurdur. Bu tarz kurum ve kuruluşlar, ölüm sonrasında yapılacak işlemleri belirli bir para karşılığında üstlenerek yerine getirmektedir. Bu manada ölüme dair işlemlerin ticarileşmesi durumu karşımıza çıkarken, ölü üzerinden rant elde edilme düşüncesi ile ölüme bir “meta” niteliğinde yaklaşıldığı bir algı düzeyi gelişmektedir. Ölüm konusunda rant elde eden kişilerin ölüme de verimliliği yakalama çerçevesinde ticari bir yatırım objesi gözüyle baktıkları algılama biçimi karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz bir yaklaşımın yaşandığı bir çağda, ölüme dair insanların yabancılaştıklarını söylemek yerinde olacaktır. Çünkü ölü ve ölüm ile olan teması ortadan kaldıran ve ölümün ritüeller aracılığı ile sosyalleşme durumunu engelleyen ölümün ticarileşmesi insanların ölüm ile olan ilişkisini de şuur dışına itmelerine olanak tanımaktadır. Çalışmamız

boyunca bu noktaya sıkça değinmemizin amacı, ölümün yabancılaşmasına karşı çıkmamızdır. Bu manda ölüme dair ritüellerin ölü yakınları tarafından bir şekilde yürütülerek, ölümün geleneksel toplumda yaşandığı şekliyle sosyalleşme işlevini yerine getirilmesine dair olan düşüncemizi belirtmemiz yerinde olacaktır.

Modernleşme ile beraber ölüm, sosyal hayatta üzerinde konuşulmayan, tartışılmayan ve kelime olarak dahi günlük dilde yumuşatılarak söylenmeye başlayan bir durum halini almıştır. Modern insan bir zamanlar cinselliğe yönelik koyduğu boykotu şimdi ölüm olgusuna karşı uygulamaktadır ve bu anlamda modernleşme ile birlikte ölüm “tabu” halini almaya başlamıştır. Geleneksel toplum tarzının çözülmesiyle beraber, çekirdek aile modeline dönüşen aileler, yaşlılık sonucu oluşan ölüm olayına yabancı olmalarının yanı sıra, sosyal alanda da ölüme uygulanan tabu, insanları ölüm düşüncesinden uzaklaştırmış ve günlük yaşamaya sevk etmiştir. Ayrıca ölümün doğallığı yitirilerek, ertelenmesi, önlenmesi gereken bir hastalık gibi görülmeye başlanmıştır.

Ölüm her şeyden önce bir gerçekliktir ve ölümden kaçış bulunmamaktadır. Bu gerçeklik ile yaşarken, ölümün sosyal işlevlerini de göz ardı etmemek gerekir. İslam dini çerçevesinde bu konuyu açıklayacak olursak, ölümlü hatırlamak insanın hayatla olan bağlarını daha güçlü kılmaya yönelik anlamlı bir çaba sağlayabilir. Bunun yanı sıra, ölüm sonrası ritüeller aracılığı ile insanlar kendi ölümlerini hatırlayarak, ölüme aşinalık kazanabilirler ve her ölüm beraberinde bir acı getirdiği düşüncesinden yola çıkarak, ölüm sonrası ritüellerin sosyal işlevi göz önünde alınmalı ve ölüm sonrası ritüellerin insanların acılarını azaltmada bir araç olarak kullanılması manasında önemli olduklarını belirtmemiz gerekmektedir.

Sonuç olarak, evrensel bir gerçek olan ölüm kaçınılmazdır. Bunun şuur dışına itilmesi, sosyal hayatın dışında bırakılması veya tabulaştırılması durumları yaşansa dair bu gerçekliğin ortadan kaldırılması mümkün değildir. Ayrıca ölüm kültürel bir unsurdur ve bu kültürelliği onu bir topluma mal etmektedir. Her toplumda kendi değerleri ve inançları çerçevesinde ölüme dair bir takım yaklaşımlar geliştirirken, ister istemez çağın getirilerinden etkilenmek durumundadır. Modernleşme ile de ölüme olan yaklaşımlarda değişikliklerin olması ve bu değişikliklerin topluma ve insanlara yansması durumu söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Timuçin, A. (2000), Bilinç ve Ölüm, *Felsefelogos*, Sayı:12, Yıl:3, S.27-40.
- Ahmed,S.- Stacey, J. (2001), *Thinking Through Te Skin*, Routledge.
- Akalın, A.E. (2006), “Ölüm ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Ankara.
- Aktay, T.- Köktaş, E. (1998), *Din Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Alden, H. Mills. (2006), *A Study of Death*, Kessinger Pub Co.
- Alperen, A. (2003), *Sosyolojik Açıdan Türkiye’de İslam ve Modernleşme*, Karahan Kitabevi, Adana.
- Armstrong, D. (1995), *The Rise of Surveillance Medicine*, In *Sociology of Health and Illness*, Volume: 17
- Aries, P. (1974), *Westwern Attitudes Towards Death*, J.H.U.Press.
- Auger, A. Jeanette. (2007), *Social Perspectives On Death and Dying*, Fernwood Pub Co Ltd.
- Aydın, S. M. (2002), *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir.
- Bauman, Z. (1998), *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2000), *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman ,Z. (2000),*Postmodern Adventures of Life and Death*, Modrinity.
- Bauman, Z. (2001), *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bendle, M.F. (2001), *The Contemporary Episteme of Death*,, *Cultural Values*, vol:5 no:3.
- Boudrillard, J. (2002), *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Boğaziçi Üniversitesi. Yay.
- Bozkurt, A. (1999), “Ötekinin Ölümü”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, Ölüm Özel Sayısı, Esin Sanat ve Felsefe Yayıncılık, 4/Mayıs, Ankara.
- Cevizci, A. (1999), *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Charmaz, K. (1980), *The Social Reality Of Death*, New York, Random House.
- Corr, A. Charles. (2008), *Death and Dying, Life and Living*, Wadsworth Inc Fuiffliment.
- Çileli, Meral; (1995), Ölüm, *Gelişim Psikolojisi*, Der. Bekir Onur, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara-1995
- Durkheim, E. (2002), *İntihar*, (Çev: Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul.

- Düşünen Siyaset (1999), *Ölüm*, Esin Sanat ve Felsefe Yayıncılık, 4/Mayıs, Ankara.
- Edhem E. (2005), *İstanbul'da Ölüm: Osmanlı İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*, (Çev: Ü. Öztürk), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Egemen, Z.B. (1963), "Ölüm Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31-35, Ankara.
- Eliade, M. (1992), *İmgeler ve Simgeler*, (Çev: M. Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara.
- Elias, N. (2001), *Lonelines of Dying*, Cotinuum Int. Press.
- Featherstone, M&Turner, B.S. (2001), *The Body: Social Process and Culturel Theory*, Sage pub.
- Felsefelogos (2000), *Ölümün Felsefesi*, Bulut Yayınları,12/4, İstanbul.
- Foucault, M. (2000), *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Yay.
- Foucault, M. (2002), *Kliniğin Doğuşu*, Epos Yay.
- Foucault, M. (2003), *İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4*, (Çev.: Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Foucault, M (1994), *Kelimeler ve Şeyler*, (Çev: M.A. Kılıçbay), İmge Kitapevi, Ankara.
- Giddens, A. (1998), *Modernliğin Sonuçları*, (Çev: Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Göka, E. (2009), *Ölüm ve Geride Klanların Psikolojisi*, Timaş yayınları, İstanbul.
- Günay, Ü. (2005), *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gürbilek, N. (2004), *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Halam, Elizabeth. (1999), *Beyond The Body: Death and Social Identity*, Routledge Chapman -Hall.
- Hamidullah, M. (2004), *İslam'a Giriş*, (Çev: Cemal Aydın), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hick, J. (1990), *Değişen Ölüm Sosyolojisi*, (Çev. T. Koç), E.Ü.İ.F.D., S.7, sh.235-249, Kayseri.
- Hoefler, J. M (1994), *Deathright: Culture, Medicine, Politics And The Right To Die*, Boulder Westview Press.
- Howarth, Glenoys. (2006), *Death and Dying: A Sociological Introduction*, Blackwell Pub.
- Hökelekli, H. (1991), "Ölümle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2, sh. 83-91, Ankara.

- Koç, M. (2002), “Ölüm Psikolojisi”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, vol: 8 Yıl:3, Ankara.
- Kamerman, J.B. (1988), *Death In The Midst Of Life : Social And Cultural Influences On Death, Grief And Mourning*, Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall
- Kara, Z. (2009), “Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Çalışması Kayseri Örneği”, Doktora Çalışması, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Karaca, F. (2000), *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, M. (1998), *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Kellehear, Allan. (2007), *A Social History of Dying*, Chambridge University Pres.
- Kovel, J. (1994), *Tarih ve Tin: Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Hakan Pekinel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim (2004), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Lowenthal, D. (1986), *The Past Is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lupton, D. (1997), *Foucault and the Medicalization Critique: Foucault, Health and Medicine*, Robin Bunton (Edt.), Routledge, USA.
- Mac Fedden, J. P. (1997), *From Conception to Natural Death*, Human Life Review, vol:23.
- Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev:D. Kömürcü & O. Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Medicine and Health, Edit: G. Scambler, Routledge.
- Meissner, C. (2000), *Natural Death*, Gerontology, vol:46.
- Minois, G. (2008), *İntiharın Tarihi: İstemli Ölüm Karşısında Batı Toplumu*, (Çev: N. Acar), Dost Kitabevi, Ankara.
- Murray, Mary (2007), *Death, Dying and Society*, Pangrev Pres.
- Muslihiddin, M. (1987), *İslam ve Sosyoloji*, (Çev: Sami Şener), Akabe Yayınları, İstanbul.
- Nazlı, A. (2006), “Bedenin Ölümü: Modern Öncesinden Postmoderne Beden ve Ölüm”, *E.Ü. Sosyoloji Dergisi*, vol:16, 1-15, E.Ü. Edebiyat Fakültesi yay. , İzmir.
- Pazarlı, O. (1968), *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Prior, L. (1989), *The Social Organization of Death: Medical Discourse and Social Practices in Belfast*, The MacMillan Pres, HongKong.
- Ruth. A. W. & Wolf, A. (2004), *Sosyoloji Kuramları*, (Çev: L. Elburuz ve M.R. Ayas), Punto Yayıncılık, İzmir.

- Seale, C. (1998), *Constructing Death*. Cambridge Univ.Press.
- Seymour, E.J. (1999), *Revisiting Medicalization and Natural Death*, Social Science& Medicine, vol:49.
- Sezal, İ. (1995), *Sosyoloji Yazıları*, Ekin Yayıncılık, Bursa.
- Sezen, Y. (2004), *İslamın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayınları, İstanbul.
- Skırbekk, G.- Gilde, N. (2004), *Antik Yunun'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (Çev. Emrullah Akbaş- Şule Mutlu) Üniversite Kitapevi, İstanbul.
- Taplamacıoğlu, M. (1963), *Din Sosyolojisi*, A.Ü.İ.F.Y. Ankara.
- Topçu, N. (2001), *Sosyoloji*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ulaş, E.S. (2002), *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Uludağ, S. (2001), "Ölüm ve Ötesi", *Köprü*, Güz/76, s. 46-58.
- Vernon, G .M. (1970), *Sociology Of Death: An Analysis of Death Related Behaviour*, The Ronald Pres, New York.
- Yapıcı, A. (1997), *İslam'da Tövbe ve Dînî Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, M. (2006), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir.
- Robertson, R.(1963), *Sociology of Religion*, Canada, Penguin Boks.
- Wach, J. (1995), *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ü.Günay), M.Ü.İ.F.İstanbul.
- Williams, S.J.-Bendelow, G. (1998) *The Lived Body*, Routledge.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/thanatology:1> (12.01.201).
- <http://hadis.resulullah.org/index.php?s=oku&id=2953> (15.02.2010).
- <http://www.sadakat.net/riyazus-salihin/3594-65-olumu-devamli-hatirlamak-ve-nefsin-arzularini-dizginlemek.html> (02.02.2010)..
- <http://www.semerkanddergisi.com> (14.04.2010).
- <http://www.zaman.com.tr/haber> (14.04.2010).

ÖZ GEÇMİŞ**FİLİZ ÇİFTÇİKAL**

Doğum Yeri : ADANA
Doğum Tarihi : 1983
E mail : selcukfiliz4601@hotmail.com

Eğitim Durumu;

Yüksek Lisans Programı (2006- 2010): Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

Lisans Programı (2002-2006): Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Afyon.

Lise(1997-2000): Hacı Ahmet Atıl Lisesi Adana.

Orta Okul(1997-1994): Seyhan Abdurrahim Gizer Orta Okulu, Adana.

İlk Okul(1994-1989): Kazım Karabekir İlköğretim Okulu, Adana.

Yabancı Dil; İngilizce.

İş Durumu; Barış Sigorta Aracılık Hizmetleri Ltd. Şti.(2008-devam ediyor).